DE CAESARIS QUOD FERTUR BELLI AFRICI RECENSIONE

COMMENTATIO

AB

AMPLISSIMO PHILOSOPHORUM ROSTOCHIENSIUM ORDINE

PRAEMIO ORNATA

QUAM

AD SUMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES

RITE IMPETRANDOS

EIDEM ORDINI

TRADIDIT

WERNERUS MÜLLER

SUERINENSIS.

ROSTOCHII

TYPIS ACADEMICIS ADLERIANIS

MDCCCLXXXXIII.

DE CAESARIS QUOD FERTUR BELLI AFRICI RECENSIONE

COMMENTATIO

AB

AMPLISSIMO PHILOSOPHORUM ROSTOCHIENSIUM ORDINE PRAEMIO ORNATA

QUAM

AD SUMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES

RITE IMPETRANDOS

EIDEM ORDINI

TRADIDIT

WERNERUS MÜLLER

SUERINENSIS.

ROSTOCHII

TYPIS ACADEMICIS ADLERIANIS

MDCCCLXXXXIII.

Referent: Professor Dr. **Schwartz.**

RICARDO REITZENSTEIN

EDUARDO SCHWARTZ

S.

Commentarius de bello Africo quomodo sit ortus atque Caesaris commentariis adjunctus, et quis conscripserit, iamdudum viri docti indagare studuerunt. Ac nuper G. Landgraf et E. Woelfflin, cum hanc rem denuo tractarent, longe de via trita deflexerunt. Landgraf enim in commentatione sua „*Untersuchungen zu Caesar und seinen Fortsetzern*“ tandem auctorem belli Africi invenisse sibi videtur, Woelfflin, qui ei adstipulatur, novam in editione sua[1]) recensendi viam ingressus textum commentarii hoc modo vult constituere, ut Asinio Polione dignus esse videatur.

Gravissimam hanc quaestionem de auctore belli Africi nisi ex ipso commentarii sermone accurate perspecto diiudicari non posse inter omnes constat. Qua de causa ante omnia opus est, ut certis quibusdam rationibus textus commentarii recenseatur, neque licet ex opinione de auctoris nomine capta de dignitate codicum et de via recensionis iudicium ferre. Rationes vero certas recensendi adhuc non esse compertas ex ipsa Woelfflini editione facile cognoscitur, quippe qui, quamquam in rebus gravissimis longe a ceteris discedit, stemma codicum adhuc non perspectum esse ipse confiteatur[2]). Imprimis codicem Leidensem satis magni a Nipperdeio et Duebnero aestimatum, quem Meusel ut ex Thuaneo descriptum plane spernendum esse censuit[3]), Woelfflin primo loco ponit.

In quam rem cum inquirerem, de ipsis codicum lectionibus num satis constaret, in dubitationem adductus sum. Animadvertebam enim et novam codicis Leidensis collationem, quam perfecerunt Woelfflin

[1]) C. Asini Polionis de bello Africo commentarius. Recensuerunt etc. Ed. Woelfflin et Adamus Miodoński.

[2]) Cf. praef. p. XIV. Ceterum cum diffidere videatur Woelfflin collationibus Duebneri, statuamus oportet veteres codices eum quamquam non sine mendis tamen satis diligenter contulisse (Leidensem non semel rectius exscripsit, quam Woelfflin et Miodoński), in recentibus sane ei iure diffidas.

[3]) Jahresberichte d. phil. Vereins 1885, p. 176.

Signum O intellegendum est A δ · P L V · M N (scil. inde a p. 60,11 *timorem coniecti)* D U F [1]; cod. Rhedigeranus et Borbonicus ubi accedunt, seorsum nominabuntur. Ceterorum recentium, quorum lectiones passim leguntur in Duebneri apparatu, rationem non habui, quippe quibus, antequam ex plenis collationibus eorum origo perspici potest, perturbaretur magis quaestio nostra, quam adiuvaretur. Ex uno Lovaniensi, cuius natura ex eis, quae notae sunt, lectionibus, satis perspicitur, eas adnotavi lectiones, quibus congruit cum A dissentiente δ; quod qua de causa fecerim suo loco apparebit.

Per D [1] significatur prima manus codicis D ab recentium ordine aliena, per D [2] omnia, quae quamquam plus uni librario videntur deberi, hoc tamen vinculo inter se cohaerent, ut pleraque ex codice δ simili sint enotata. Ubi difficilius videbatur, manus discernere, signis D pr. et D corr. usus sum [2]. Non semel ceterum adeo in minutiis versatur corrector ille (velut, ut hoc afferam, eraso ∞ scribet I), ut talia afferre neque possim neque velim.

In rebus orthographicis, ne nimia nugarum copia apparatus abundaret, quam moderantissime agendum esse censui [3]. Nam cum in his rebus suam quisque librarius sequatur consuetudinem, — id quod vel maxime eo illustratur, quod eodem modo in singulis codicibus scripti sunt Caesaris commentarii quo supplementa — neque de auctoris scribendi ratione, neque de codicum origine atque auctoritate quidquam ex iis posse cognosci apparet.

Nostratium emendationes omisi ad unam omnes.

Num recte codices ordinaverim familiasque dicreverim, infra erit disceptandum [4].

---

[1] Punctis interpositis discernuntur familiae.

[2] In ceteris codicibus, si ad signa pr. et corr. nihil additur, eandem manum correxisse sumendum est. In codice Leidensi duas manus neque Reitzensteinio neque mihi contigit ut discerneremus.

[3] Consonantium, quae dicitur, assimilationem satis est adnotare plerumque adhiberi in L M N D δ, non adhiberi in A P et fort. U F. Quod attinet notas illas voces, quae per compendia scribi solent (velut *mil.*, *pass.* vel *pas.*, *eq. ro.*, *p. r.*, *r. p.*, *leg.*, *kal.*, *non.*, *ian.*, *quintil.* etc.), in apparatu eas modo lectiones denotavi, quae a solitis compendiis discedunt. Haec enim compendia vel in antiquissimis codicibus falso intellecta leguntur (cf. 3, 4 *milia* A P), ita ut in archetypo ea exstitisse colligas.

[4] Confecto iam hoc opusculo in lucem prodiit Moelkenii commentatio: *In commentarium de bello Africano quaestiones criticae (Argentorati MDCCCXCII).* Sed cum contigerit ut in rebus criticis quidem pauca nobis essent communia, in adnotationibus eius rationem habere satis fuit. Quae vero de ingenio auctoris atque commentarii sermone expositurus eram, quoniam Moelken de his rebus bene atque accurate disseruit, in brevius contraxi.

APPARATUS CRITICUS.

1, 4 ad *codd., ut solent; om. L* — XIII *M D* — ian. k. *A B* — *lilibeum O Rh, nisi quod* lilibicum *A B*, lilibeium δ — statim δ — 5 conscendere velle *F** — 6 unam haberet δ *Rh* — equitesque *D;* eque *V;* equit *B;* equitum δ *Rh* — 8 quis morae *A B* δ; quis sibi morae *P L V· M D U F* · Rh* — fore] fere *P pr.; om. L* — spectaret *V.*

2, 1 idem tempus *M D* — 3 tamen *om. M D* · δ *Rh* — 4 praetermitteret *P V · F** — 5 eius *L inter versus* — nuntiaretur δ — 6 regiae *om. Rh* — regiae III *M* — regiae ··· legiones *om.* D^1 — 7 scipiones *B* — XI *F* pr. eraso* I — 8 esse *om. F* · L* — tamen non ··· complures (3, 1) *om.* D^1; *a* D^2 *in marg. omisso* naves *suppletum, sed ex parte recisum* — 9 interim *iterat Rh.*

3, 1 oneratae *B* — eodem *om. L* — 2 legio] religio *A B* — quinta] convicta δ — equitum *om. L;* equitatus *M D U F*;* equites δ *Rh* — 4 legionibus ··· milibus *om. M* D^1 — equi *P* — milia *A · P* — 5 quaeque] que *L;* quē δ — imponebatur longas *L pr. adscriptis signis transmutationis* — imponebant *Rh pr.* — 6 autem *L in marg.* — 7 apononiam *L corr.*, aponiniam *pr.* — est *A B;* non est Rh; abest *P L V · M* D^1 *U F* (hic a sec. manu i. v.);* non abest D^2 δ — 8 lilybico (lilibeio δ *Rh;* libeio *D)* eo *A B* D^2 δ *Rh;* lilibreom *P (etiam* m *a pr. m.);* libycō *L;* lilibi eo *V;* lilibreum *M pr. (*r *deleto);* lilibeum *U F** — commoratus *om. L*

4, 1 vendit publice *A B* δ *Rh* — aliena *D* — 2 praecipit] scribit *L* — 3 datis mandatis *A B* D^2 δ *Rh*; datis *P V · M* D^1 *U F**; *om L* — navem *A B* D^2 δ *Rh · U;* naves *P L V · F*; om. M* D^1 — 4 secutus *L* — ita vento *iterat* δ — 5 certo *om. A B* δ *Rh* — 6 feliciter venit D^2 δ *Rh.* —

5, 1 disperso *L* — 2 petierunt *O B Rh, nisi quod* petiverunt *L* — cluppeam *L* — 3 deinde *A B* δ *Rh · D*; dein *P L V · M U F** — 4 reliquit *A B* D^2 δ Rh · *P · U;* relinquit *V · M* D^1 *F** — 5 adrumentum *D, ut semper* — accepit δ *Rh* — 6 praeceperat *A et fort B pr., qui* praecenerat *a sec. m. minus clare* — c.] caesar *V* — cassidius *L* — cluppeis *L;* clupea δ *Rh.* —

6, 1 maritimam *O B* praet. F* — cn.] cneio *V* — 2 cum mauris *A* (non* mauroris) *B* δ *Rh · L · M D F**; cum mauri *U cum nota vitii;* cum mauro *P V* — tria milia *V* — 3 portum *etiam A*, non* portam — 4 ponit *V* — 5 milia *V · U F** — equites *A* · P V · M* D^1 *U F**; equitum *L · B* D^2 δ *Rh* — CL *O B nisi quod* d D^2 *Rh (non* δ*)* — 6 consedit *O B Rh* — 8 portam *A* B* δ *(sed illi post* portam *iterant* commoratus *ex v. 3);* portum *P L V · M D U F* (hic bis altero deleto) · Rh* — consident *P V · M* D^1 *U F** — sese *A* B* δ *Rh;* se *P L · M D U F*; om. V* — defendum *A*.*

7, 1 numerus *om. A B* — instar] intus *O B Rh;* — 2 vectus *om.* D^1 — locis δ — redit *A B* δ *Rh;* rediit *P L V · M D U F** — 3 imprudentiaeque as- *L in marg.* — neque (nec δ *Rh)* circum

(circa *V*) loca *O B Rh* — 4 peterent *ante* praeceperat *habent O B Rh* — praefectis *A B;* praefectisque *P L V· M D U F** · ꝺ *Rh* — quid peterent praeceperat *O B Rh* — 5 more ipsius consuetudo *O B Rh* (*V* more *in ras.* 8 *litt.*) — superioribus *om.* *F** D^1 — 6 signata *A* — dediderat *A B* ꝺ *Rh* · *P V* — iis *A · U*; hiis *Rh* — 7 perfectis *V;* prelectis D^1 — 8 nam neque *A B* — ullum *B* — terrae Africae *O B Rh praet. L* — 9 totum ꝺ — hostibus *Rh.*

8, 1 sed ··· aucupabatur *om.* ꝺ — fortuitu *A B* D^2 (fortui D^1) *Rh · V;* fortuito *P· M U F**; fortuito casu *L* — 3 interim legatus petit interim *L priore* interim *deleto* — legatos *Rh* — peciit *V* — asare *L pr.* — ut *B* ꝺ · *F D* — 4 potestatem] facultatem *B* ꝺ *Rh* — cum consilio *V· F* pr. D pr.* · ꝺ *pr. Rh* — 5 suanitatem *D litt.* u *deleta* — 7 consilium *V· F* pr.* — cum *F* i. v. a pr. m.* — atque litteras *V* — 8 consilio *F* pr.* — 10 imperatore] immo *O B, nisi quod* venio D^2 ꝺ *Rh* — tunc *B* ꝺ.

9, 1 hoc tempore om. *V* — pop. rom.] publicae rei *V* — cospectu *B* — 2 statim *om. A B* — interfici captivum *L* — iussit ꝺ — 3 certo per (*per siglum; non* homini) ad *L pr. deleto* per — 5 et die *om. V* — 6 reliquae ei *V* — 7 equitatus *M D* · ꝺ *Rh* — habundat *A*; abundat *V*; habundabat *P· M D F** — 8 expugnandum *L* — non *om.* D^1.

10, 1 exercitum *F* i. v.* — 2 difficiles *M D* — ad pugnandum *L* — erat ad oppugnandum *V* — erant *D* — 3 ascensus *A B* ꝺ *Rh · M D (hic* ascenssus); accessus *P L (hic* accessus erat) *V · U F* — et equitatus nuntiabatur magna auxilia *V* — nuntiabantur *M D (hic* anuntiabantur *deleto* a) *F** — oppidanis *om. D* — 5 re *om. P L* — est caesar *A B* ꝺ *Rh;* caesar est *P L V*; caesar esset *M D U F** — 6 equitatum *B pr.*

11, 2 cassii *L* — casu erupit succurrit *P deleto* erupit — *post* succurrit *spatium vacuum 10 fere litt. in F* — erat *L i. v.* — ab iuba *D* — 3 et iter *A B* D^2 ꝺ *Rh · P L V;* iter *M* D^1 *U F* — 4 occupat *A B* ꝺ *Rh · P V;* occupant *M D U F*; *om. L* — 7 concurrerunt *L* — 9 fugarentque *A? · L;* fugerentque *B · P V*; refugerentque *M pr. D · Rh*; refugarentque *M corr.* · ꝺ; urgerentque *U F* — coniecti erant et repulsi *F** — 10 iter constitutum iter *M altero* iter *deleto.*

12, 1 faceret ꝺ — 2 equibus D^1 — repelleretur ꝺ — 3 ex *A B* ꝺ *Rh · V · M D U F;* et *P L* (*hic* t *in ras.*) — 4 ex parte *V* — leniter agere cum reliquis coepit *L* — 5 itaque *A Rh* — 6 erant *om. Rh* — numidiae *P V* — in itinere *L. i. v.* — 7 oppidos *P pr.* — legiones D^1 · *Rh* — polliceri *A B* ꝺ *Rh · M D F*; et polliceri *P L V · U* — 8 paratos se] paratosque *A B* ꝺ *Rh · M D* (*hic* frumentumque paratosque) *U F*; paratos *P corr.* (*qui* -tum *a pr.*) *L V* — faceret *B pr.* — 9 usurpinam *O B Rh.*

13, 1 perveniit *B;* venit *M pr.* — leptim *A* ꝺ *Rh · D;* leptī *P L V · M U F;* leptin *B* — 2 veniunt obviam *M D* (*ille cum signis transmutationis*); obviam *om. L* — 3 vellet *om. P L;* vellent *D pr.* — polliceretur *P L* — 4 oppidi portas *L* — 6 cuiquam *L · Rh* — ab oppidum ꝺ — 7 navas ꝺ —

longae nonnullae longae *M altero* l. *deleto* — 8 reliquae quae δ; reliquaeque *Rh* — est ei *O B Rh praet. L* — 9 ad mari *U*.

14, 1 omnem *L i. v. post* equitatumque — 2 devastarentur *V* — aquamque *B* δ *Rh* — portari *V* — 3 quia quantum *V* — ex navibus *L* — equites mauri subito *L* — 4 ad ora multos *V*.

15, 1 convulneraverunt *V* · δ *Rh* — in om. *L* — 2 inter convalles *A B* δ *Rh* · *V* · *M D U F*; in convalles *P*; in convallibus *L* — et subito existunt *O B Rh, nisi quod* exeunt D^2 δ *Rh* — 3 depugnant D^1 — 4 cum litteris *F. i. v.* — 5 reliquis *L* — commeatum *B* — 6 frumentum mitterent qui simulatque *L* — mittere curarent *V* — 7 exoneratisque *O B Rh praet. L, qui* ex onerariis — postumium *A B* δ · *P V* · *M D*.

16, 1 accessendum *M pr.* — 3 requirendas *L* — quae *om.* D^1 — 4 ostibus *B pr.* — c. | caesar *V* — 5 scripum *A*; scriptum *B* — celerinam *A B Rh Lov.*; cellerinam D^2; celerimam δ; cerinam *P L V* · *M* D^1 *U* (*hic* caer-) *F* — 7 frumentum *P* — 8 ita *om. V* · *M* D^1 — ut si *A B* D^2 δ *Rh*; uti *P L V* · *M* D^1 *U F* — posset necne *O B Rh, nisi quod* neque *B* D^2 δ *Rh* — 9 ullum *B* D^2 (*eraso* n) δ *Rh* — 10 profugis *B Rh* · *L* · *F* — 11 et *om. D pr.*; *suppl. ead. m., ut vid.* — contra se bellum *M D* — segregabat *A* — miserari *OBRh*.

17, 1 scipio *L i. v. ante* alebat — et provincia *B* · *M* D^1 — africae *L* — 2 esse (*alterum*) *om. A B* δ; *in D erasum*; esse regis *F* · *V* — 3 in suis *O B Rh praet. L* — fortuniis *L* — 5 ianuarii *Rh* — movit *Rh* — leptim *O B Rh* — 6 pridie rursus unde *D cum signis transmutationis* — 8 exercitui *A* · *P L V* · *M* D^1 *F*; exercitus *B* D^2 δ · *U* — 9 vallas *U pr.* — frumentatumque *P V*; frumentumque *L* — oppidanis *L* · *U pr.* — 10 plostra *A* · *P V* · *U pr. F*; plaustra *B* δ *Rh* · *L* · *M D U corr.* — 11 invento frumenti *A B* δ *Rh* — rupinam *P V* — reddit *D*; rediit δ *Rh* — hoc *O B Rh* — idcirco *om. A B* δ.

18, 1 se om. *O B Rh* — recepisse] fecisse D^2 *Rh* (*non* δ) — ut maritima (marituma *P*) · · · ne *AB*δ · *P L V* · *M* (?); ne maritima *U F D* · *Rh* — 2 relinquerentur *D* (n *et* ur *a sec. m., ut vid.*) *Rh* — praesidio *B* δ — ad classi *A B pr.* · *U*; ad classim *P L*; ad classem *V*; ad classis *B corr.* · *M D F*; ac classis δ *Rh* — 3 ibi *L i. v.* — serserna *A B*; seserna *P L V* · *M U* F*; saserna *D* · δ — fratri *A*; fratrem *B* D^2 δ — fratre suo *L* — 4 leptim *O B* — relinquerat *U** — 5 quam plura δ — cum *om. D* — 8 ab om. *AB*δ — passus *V* — classe δ.

19, 1 exercitum *V* — 2 inscitis *B* — 3 tristimonia *A B* D^2 δ · *P L V*; tristi *M* D^1; tristicia *U* F* — sollicitabatur *B* — 4 ex omni exposita *P deleto* ex — 6 neque (nec *L*) *O B praet.* δ, *qui* ne — solatium *A* · *P V* · *M U* F* — nec aux. δ — 7 auxilium *O B praet. L* — in suorum consilio *O B* — animadvertebant *B* δ · *V* · *M D*.

20, 1 vulgu *P*; vultus *L* — miserabilique *V* — 2 praesegerebat *P*; praesagerebat *L* — hic *A B* δ · *P L V*; huic *M D U* F* — homines | omnes *V L* — 3 procliva *B* δ — 4 fore omnes fore *L priore* fore *deleto* — 5 iam *L i. v.* — 6 albescente *B* δ · *V* — sibito *P* — 7 eodem die *D pr., tunc* die *expunctum*.

21, 1 ad navibus δ — egregi δ — 2 advenientis *P et L, in quo* ad *ante versum suppletum* — milites *om. D · δ* — spectare *M D* — sine *A* i. v.* — 3 navibus *om.* D^1 — 4 equitatum *A* · U* pr.*; equitatumque *P L V · U* corr. · δ*; equitatuumque *M* D^1 *F*: equitumque D^2; *om. B* — oppidum *om. L* — reddit *D;* rediit δ — 5 cum cohortibus ··· illum *om.* δ — expeditis *om. M D* — 6 profectus est frumentatum *V* — cognitum est *A* B:* est cognitum *P L V · M D U* F* — caesaris] regis *A* B* — 7 onerarias *P pr.* — 8 hostibus *om. L* — voluisse dicitur D^2 δ — 10 rem *L i. v.* — eo voluisse *U** — qui *om. P V; post* praesidiis (*non bis*) *habet L.*

22, 1 sui *om. A* B* δ — ne nihil *A**; ne *B* δ; nihil *P L V*; uti nihil *M D U* F* — 3 caesar iam *L · D* — e castris *D*; castris a castris δ — 4 spiculatores *L* — 5 ei] et *A B* — haut *P;* aut *V ·* δ — ab se *P* — 6 et hercule *O B praet.* δ, *qui* se herede — captus *D pr.* — 8 non (*U* i. v. a pr. m.*) magnum *A B Lor. · M* D^1 *U*; om. L* — 9 quorum parvus ex castris numerus *A · V;* qu. parv. num. ex c. *B · P L;* quorum parv. ex c. exierat num. *M D U* F;* qu. p. num. ex c. exierat δ — arcessi *A B · M U* F;* arcessiri *P L V ·* D^1, *ut vid.;* accersiri δ; accessit D^2.

23, 1 se consequi leniter *V L* — 2 procul conspici hostis *A;* procul hostis conspici *B* δ *· P V · M D U* F**; h. proc. consp. *L* — 3 eam *om. A B* — 4 equitibus *A · P L V · M* D^1 *U* F;* cum equitibus δ; equitum D^2; *om. B* — 5 M C C] C C C C *O B* — sagittariorum C L] sagittariis et *A · P L V · M U* F*; sagittariorum et *B;* et sagittariorum et δ; et (*omisso* sag.) *D;* — 6 hostes *A? B* D^2 δ; hostibus *P V · M* D^1 *U* F;* hostis *L.*

24, 1 pacidei *A B · P L V · M D U** (*hic cum nota vitii*); pancidei *F:* pacidius δ — dirigunt *O, ut vid., B: item infra lin. 6* dirigit — mirabili *A B* D^2 δ; mirabilem *V · M* D^1, *ut vid., U* F*; *om. P L* — longitudine *O B praet. P pr. L, qui* longitudinem — 2 consertam *L;* refertam δ — numidias δ — 3 interposuerunt *B* D^2 δ — 4 caesareani *A*; caesareā *B* — pedestris *B* — arbitraremur *A B* — 5 ac] a *A* — equitatum *P L · U* F;* equitatuum *M D* — 6 ut poterat *L in ras.* — 8 ac sinistro *D* — componit *A B* δ — praeviderent D^2 δ — 10 se enim *A B* δ *et in A* se *post* copiis *iteratum;* enim se (*altero loco* se *omisso*) *P L V · M D U* F* — cum ped. cop. acie instructa *M D* — 11 se removeret *O B* — 12 paucitate suorum *V* — 13 artificiose *B.*

25, 1 equitatum *A · M U F*; equitum D^1; equitatus *B* D^2 δ *· P corr. L V*; equites *P pr* — 2 equitatus *B* δ — extenuari *O B* — 3 circumveniendum *L* — comparare *in P iteratum, prius deletum;* comparere *D* — se *om. L* — coeperunt *A · L;* coeperant *B · P V · M D U F;* coeperat δ — 5 cum *om.* D^1 — 6 turmis castris *V* — pedites *om. D* — numidiae *P ·* δ — cum equitatu *U F* — concurrunt (*sic etiam V*) cum equ. (equiteibus δ) *B* δ — 7 procurrerunt *L* — int legi onerarios *P corr.: fuit* intellegi onerarios — conittunt *A;* conitiunt *B* — 8 caesariani in *om.* D^1 — 10 revocato *D* — succurrent *A;* succurrunt *B* δ.

26, 1 genere pugnae *O B praet. L* — animadverteret *B* δ *· V · M D* — 3 a signis *A B* δ — persequuntur (-secuntur *P · M D*) *O B praet. L* —

4 nudato *om.* *M* D^1; mudato δ — 5 pilum *A B* D^2 δ · *M U F*; palam *P L V*; proelium D^1 — milites *A* · *P L V*; militis *M D U F*; *om.* *B* δ — cursu (cursum δ) facile (facili *V*) *O B praet.* *L in quo* cursu *i. v. post* facile — 7 multitudinem *P pr.* — 8 non conatur *A B* D^2 δ · *P L V*; conatur *M* D^1 *U F*.

27, 1 pauci] mauri *D* — defessis *L pr.* — vulneratis δ — 2 hostes *A B* δ; hostis *P L V* · *M D U F* — 3 temporis *A B* δ; temporis horae *P L V* · *M D U F* — ad hostium δ — 4 inter *V* — 5 *post* cancellos *U marg.*: insolentissima admodum iactantia labieni — 6 equite *V* — 7 simul *om* δ — hortari δ.

28, 1 tiro *om.* *A B* — fer oculus *P* (*sed litterae* r *adjuncta est lineola, quae pro compendio* us *sumi possit*); ferus oculus *L*; ferox D^1 — 2 nos δ — verbis iste *F* — mehercule *A B* · *P pr.* *V* · *U F*; mehercle *M D* · δ; meherculem *P corr.* *L* — periculum vos (nos δ) *B* δ — 3 vestri] $\overline{\text{nri}}$ *P pr.* *L V*; *in P* n *in* u *versum sed parum clare* — 4 X et veteranus *V* — tum · · · decumanorum *om.* *V* — 5 decemanorum *A B*; decimanorum L — tum ait miles *O B* (etiam *D*) — 6 qui *A* · *D*; quis *B* δ · *P L V* · *M U F* — sum *D* — intellige *L* — eiecit *L* — 7 viribus *om.* *V*.

29, 1 pectore *D* — decimum *A B* · *L pr.*; decumum *P V* · *M D U F* · δ; decimanum *L corr.* — 2 animi *L i. v.* — 3 neque amplius *O B* — 6 in longitudine quam maxima *A B* δ · *P L V* (*hic*-nem) · *U F*; in longitudinem quam maximam *M D* — 7 alteram *O B* — 8 corona *A B* D^2 δ · *P V* — sinistoque *B* — mediam dimidiam *D*.

30, 1 equitibus] equitesque *M D*; equites *U F* — 2 adortatus *P*; adortis *B*; ardortis δ — contectis *U pr.* — vertit *O B praet.* *L* — 3 recepit *V L* · *D* — 4 ita *L* — fecit *O B* — in rebus *A* — 5 pulsis *M pr.* — 6 ut *A B* δ; sicut *P L V* · *M D U F* — erat *om.* D^1 — institutum *D* (*sed.*-ut-*in ras.*) — 7 cn.] cneio *V*; m. *L* — 8 C C C *A B* δ · *P L V* · *D*; ∞ C *M U F* — electis *om.* *L* — eiusdem generis *om.* *L* — 9 recto *B* D^2 δ · *P L V* — subsidia *U F* — concurrunt *A B* δ; procurrunt *V*; occurrerunt *L* · *D* — at cohortes *A B* δ · *P L V*; atque hostes *M D U F* — 10 ex timore δ — 11 equitibus *O praet.* *B* D^2 δ — adorti *L*.

31, 1 coeperant *U pr.* *F* — se in castra *A B* δ — crastra *P pr.* — 3 redintegrare *A*; reintegrari *D* · δ — ab cohortibus *M* D^1 — 4 nec] ne D^1 — caesaris D^2 δ — 5 iumentaque *B* D^2 δ — nausia *A B* · *L* · *M* D^1 *U F*; nausias *P V*; nausea D^2 δ — recentis *A B* D^2 δ · *V* — sitis *B* D^2 δ — defatigata vulneribus *A B* δ — 6 fatigata *V* — 7 tardiorem *A B* δ · *P L V*; tardiora *M D U F* — esset iam reliqua *A B* δ; iam (*L i. v.*) reliqua esset *P L V* · *M D U F* — 8 equitibusque circumdatis *om.* *M* D^1 — equitatibus *A* (*hic* q. *sup. vers.*) D^2; equitatibusque *B* δ; equitibusque *P L V* · *U F* — cohortatus *A* · *P L V* · *U F*; imperat *M D* (*scil. omissis olim* equitibusque · · · cob· *ex coniectura* imperat *suppletum est*) — 9 ut *L i. v.*, *D in ras. a sec. m.* — condetenderent δ *pr. deleto* de — remitterent bellum *L* — 10 fines *suprascripto a. pr. m.* colles *A* — hostes *om.* δ — repulsissent *M* D^1 —

eis *V* — 11 iam hostes *A B* (*hi* iam h. iam) · *P V*; iam hoste *L*; cum hostes iam *M*; cum iam hostes *U F D* · ȣ — languide *om. A B* — tale *U F* - neglegenter *B* — 12 mittendi *A B* · *P V*; remittente *L* re *expuncto*; mitterent *M D U F* · ȣ — turmas *A* · *P L*; turma *V*; turmasque *B* ȣ · *M D U F* — 13 collem *A B* ȣ · *L*; colle *P V*; collemque *M D U F* — 15 leniterque *U corr.*; leviter *D* — munitiones recipiunt *L*.

32, 1 itemque ··· contulerunt *om.* D^2 ȣ (male ··· adversariis *om.* D^1; *a correctore* itemque adversarii *erasum et* interim ··· adv. *angusstissime scriptum*) — malo accepto *L* — accepti *om. M* — 3 diremto *P pr.*; direpto ȣ — 4 perfugae *O B* — plures *O B* (complures *M?*) — ex omni genere *A* B* (*hic* generis) · *L* (*hic post* omni 1—2 litt. erasis); et omnis generis ȣ; et omni genere *P V* · *M D U F* — et praeterea *O B praet. L* — 5 intercepta *A* pr.* — nonnulli] complures *O B* — 6 eos *om. V* — hac] ac *B* — 7 uti *P* · *U* — genium *V* — 8 legionariique *D* (legionarii *A**, *sed ita, ut extremum* i *pro* a *aliquis sumere possit*) — curiones *P pr.* · ȣ — 9 circumdati *P L* — opprimebantur *V* — labienum] iubam (iuba *V*) *O B* (dixisse iubam *L*) — pro contentione ȣ — 10 se *O B* (*etiam A**; *D in marg. a pr. m.*) *praet. V* — multitudinem se *L* — multidinem A* pr. — adversariis *A* B* ȣ; adversariis (auxiliariis *V*) caesaris *P L V* · *M D U F*.

33, 1 et etiam *A**; ut et ȣ — 2 caederentur *A* B* — seperarentur *D* — quippe non illorum *A* B* D^2 ȣ; quippe quis in illorum *P L V* (*hic om.* in) · *M* D^1 *U F* — 3 fide *unus L*; *om. ceteri* — audierat ac romae *P V* — leg. vet. Romae *B* ȣ — 4 vellem *A** — 5 consuetudine retentos *O B*, *nisi* quod consuetudinem *A* et* retenturos *U pr.* — 6 autem *om. A* B* ȣ; *del.* D^2 — 7 habere *L* — equitatum *M D* — levis *L* — 9 brundisio (*vel*-dusio) *O B* — quosque ibi] ibique *O B*, *nisi quod* ibi *P pr.* · ȣ — 10 sevisque *B pr.* — 11 equoque *A* B* D^2 ȣ; *om. P L V* · *M* D^1 *U F* — condidicerat *A** · *P L V* · *M* D^1, *ut vid.*, *U F* (*hic* -rant, n *expuncto*); condocuerat *B* D^2 ȣ.

34, 1 elefantes *A B* ȣ; elephantis *P V* · *M D U F*; elephanti *L* — 2 et *A* D^2 ȣ; ex *B* · *P L V* · *M* D^1 *U F* — genere *V* — 3 XXII mil̄ *M pr. eraso* X — milia *V* — haec *A* — fiducia] ea audacia *O B praet. L* · ȣ, *qui* audacia — inflammatus *O B* — 4 Gallis *om.* ȣ — · X · B C · *B* (*item infra*) — 5 VIII *A B* ȣ · *M D U F*; VII *P L V* — militibus *A* · *P pr.* *V pr.* · *M* — a petreiano *B*; a petreo ȣ — equitatibus *M* D^1 — 6 quater] quartum *P L*; quanto D^1, *ut vid.*; quanter D^2 — tantis *B* D^2 ȣ — 7 hippo taxotisque (*sic*) *P L* — 8 nonarum *A B* ȣ — diem tertium (*vel* III) *O B*.

35, 1 purissimisque *A B* D^2 (*quid habuerit* D^1, *incertum*) ȣ (*hic* quod *pro* que) · *M F**; plurissimisque *U*, *ut vid.*[1]); plurimisque *P L V* — 5 minoribus *A B* — vallum *V* — 6 deducere *B* ȣ · *M D* — quotius *P L* — 7 commeare] commeatus *M* D^1 *U F* — auxilia quae *M* — 8 tomentaque *B pr.*, *corr. sec. m.* —

[1]) ‚plurimisque *P L V*; plurissimisque *V D pr. Scal.*' *sic Duebner.* (*V re vera habet* plurimisque.)

ex *om.* D^1 — comportari *L* — 9 rodiarum *B* — 10 si *om.* *L* — 11 armaturae *A* B* D^2 δ · *L;* armatura *PV* · *M* D^1 *UF* — interiecta *O B praet.* *L.*

36, 1 interponerentur *A* B* · *P L V;* interponeretur *M D U F* · δ — sagittariique *O B* — 2 ithiricis *D;* itereis δ — sciris *A* B*; scirisque δ — ductis *O B praet. V, qui* diductis — 3 frequentabat *O B*, *nisi quod* -bant *P pr.* — audiebat ··· copias suas *om.* D^1 — 6 quorum *A* B* D^2 δ · *P V*; eorum *L;* cuius *M* D^1 *U F* — IIII mil *M D;* tria milia *V* — 7 nuntiabatur *A* pr.* · *M D* — officians *D* — sagittasque telaque *A* B* δ; sagittas telaque *P L V* · *U F;* sagittas tela *M D*; — 8 ut *A B* δ — glandes ··· comparare *om.* *M* D^1 — 9 comparatae *A** — 10 materiemque *O B praet.* δ, *qui* materiamque — congererent *A* B* δ; congeri *P L V* · *M D U F.*

37, 1 plumbumque *B* D^2 δ — etiam animum adv. *A** · *P*; etiam (et eam δ) animadv. *B* D^2 δ · *V L;* et animum adv. *M* D^1, *ut vid;* et ad nimum etiam animum adv. *U F* — 2 nisi *om.* D^1 — importaticio *A* B* δ · *V* · *M* (*hic* in *i. v.*) *U F;* importato *P L* · *D* — 3 anno enim (etiam *D*) *O B praet.* *P L* (*et M?*) — delectus *O B praet. P L V* · D^1 — 4 stipendii *P L* — oratores δ — messe *B* — 6 intra D^1, *ut vid.* — 8 ipsis *U F* — 9 ac *O B praet.* δ, *qui* atque — deseri *A* B* δ; deleri *P L V* · *M D U F* — intra] *L* -tra *in ras.* — 10 vacuatos *M D* — 12 numerum *L i. v.; om.* δ.

38, 1 congesserat] cognoscerat *D* — et *om.* *A* δ — 2 circuire cotidie *A* δ · *L* (*hic* circumire); cotidie circuire *P V* · *M D U F* — ad terras *A* δ; alteras *P V* · *M D U F;* alternas *L* — cohortis *P L* — 4 numerus maximus *A* δ — plaustris *M D* · δ — deligatos *om.* *A* δ; delegatos *M D U F* — 5 addrumetum *M*; ad drumetum *D* — interim castris caesaris *D pr.* castris *deleto* — 6 vacabant *A Lov.;* vacabantur *P V* — 7 singulae *A Lov.* · *P L V* · *F pr.* — adversariorum suorum δ — 8 incenderant *O* (incendebant *nonnulli recentes*) — 9 caesari *O* (*sed om.* D^1) — insulas circum classes *D* — 9—10 disposuit ··· posset *O praet.* *L* — 10 comportari *A* δ · *L.*

39, 2 filium *om.* *M* D^1 — obiurgari D^2 — 3 pater *M i. v.* — ist pater istuc *L pr. deleto* ist — istius aetatis *V* · *M D* — et *om.* D^1; animadvertissetque D^2 — 4 nefariis] arduis *A* δ · *D;* uarduis *P V* · *M U F*; narduis *L*; — hominibus *suprascr.* vel civibus *L* — 5 bonosque] senatoresque *L* — mulctatos (*sic saepius*) exilio δ — 6 gloria *om.* *D* — privatusque adol. *L* · D^2; privatusque atque adol. δ; atque adol. (*omisso* privatus) D^1, *ut vid* — 7 paene oppressam funditus *O* (funditusque *est coniectura Nipperdei*) — 8 deletam *A** · *P L V*; et deletam *M D U F*; deletamque δ — romam *L* — in *om.* *A**.

40, 1 mauritaniam *O praet.* *A** — 2 armis *om.* *A** — recepit *L in marg.* — ex *om.* *L* · δ — 3 gentis *P V* — adolescentulusque (adul. *A** · *P*; -tulusque *V a sec. m.*) atque *O praet.* *L* · δ — 4 ille non *L in marg.* — non ita amplis rebus ille patriis δ — 5 gestis patris *M D*, *ille cum sign. transmut.* — neque ··· parta *om.* *P L* — tum *V* — dignitate

maiorum A δ · V · U F; maior. dign. M D, *sed ille cum sign. transmut.* — 6 parte V — nominisque dignitate M *pr.* — 7 dignitate et nobilitate A δ — 8 per te] parte D^1 — ipse *om.* D — 9 proficiscens V — 10 auxiliumque D^2; et auxilium δ — optimo] oppido V — 11 efflagitatum A · M · L; et flagitatum P V · U F; affligatum D; efflagitta atque optimo cuique. Tum his (*sic*) δ — 12 gravissime A — adol. O *praet.* A.

41, 1 navibus D^2 δ — cuiusmodi L — michi paucis δ — 2 rastratis U F — ab utica est δ — mauritaniam (-niarum δ) O *praet.* A — regionemque D — bogud M; bogude D — 3 expedito A · D — numerum A · P V · M D^1 U F *corr.*; numerorum F *pr.*; numero L · D^2 δ — suorum liberorum V · δ — 4 duo A; II° δ — milia V — habuerat armatam A δ · F; arm. hab. P L V · M D U — 5 ascaurum L — 6 fuit praesidium regium V · δ.

42, 1 eo L *i. v.* — propius eum acc. D^2 δ — 2 appropinquarent D — 3 popeianos M — in naves mareque L *cum sign. transmut.* — contulerunt A; contulerant δ — 4 advertit A δ — 5 postea naves litus M *deleto* naves — balerias U *pr.* — 7 his O — 9 adrumetici P — castra petit δ — ibi paucos dies O *praet.* L — 10 copiis] castris L — coniungit (*omisso* se) O (*etiam* V) *praet.* D^2 δ, *qui* copias suas c. — 11 aereis castris fris (=fratris) δ — mil *om.* M D^1 — passus V — 12 circa δ — caesaris *om.* δ; caesari U — 13 aut] atque A δ · V — adaquandi δ — gratia] causa L — 14 et ita δ — 15 obtinere V — 16 neque *om.* L — a sicilia U F.

43, 1 sardinia sunt comm. A* *deleto* sunt — neque per δ — 2 tempo P *pr., in srcibendo correctum* — 3 nec amplius V · δ — similia P — VII U *altero* I *expuncto* — quoquo *om.* D^1 — 4 tenebat ··· premebatur A* δ · P L V; tenebant ··· premebantur M D U F, *nisi quod in* D -ur *erasum* — 5 coacti] *in* P *post* co- *erasum* g — equitesque O — multi A* *Lov.* · P V — namque A* — 6 conficissent D — et *om* δ — confligati U *pr.*; conflicti D — 7 algam e A* · P *pr.* (*hic* algame, *ita ut eraso* m algae *exstet*) V · U F; alge L; alga e M D · δ — lictore V — collectam A* · U F; electa V — elota A* (*non* elata) D^2 δ — 8 datam V; data, *sed* -ta *in ras. 7 fere litt.* D — conducebant P *pr.*

44, 1 dum O — ita *om.* δ — res D *pr.* — 2 difficultate P *pr. in scribendo corr.* — paucitatem A D^2 δ · V — visus δ — dari O (*sed* V i *in ras. sec. m.* — 3 operum D^1 — ita F *pr.* — 4 suis *om.* L — 5 sitius (sicius D) *hoc loco* O — 6 bocchus V · M — coniunctis suis copiis *om.* U F — cognitos ··· egressus P *pr.* — 8 regnū P *pr.* — adorti D^2 δ.

45, 1 capiunt D^2 δ — proptérea P V — 2 conditione U; dicionem V — offerret L; ferrent D^2 δ — oppida P *pr.* — sibi *om.* V — 3 traderent] cederent A — conditioneque A; condictionemque V — ab eis δ; ab his D^2; *om.* D^1 — 4 interfecti L · D — progressi D^2 δ — 5 desistit L; desiit D^1, *ut vid.*; desistunt D^2 δ — 6 concepit] capit consilium O —

7 suoque (suosque *U pr.*) regno *O praet.* ϛ, *qui* regnoque suo — 8 ipse adiutus prof. ipse ϛ — expulsus *O praet. L* — 9 recipere (*omisso* se) *A · P L V · M D*¹ *U F;* se recepit *D*² ϛ — 10 a scipione *D* — adduxit *D*¹ — 11 oppidis ϛ — 13 in provinciam *P pr.* — esset in provincia *F.*

46, 1 cum copiis venisse *O praet. L* — 2 arcum *A* — omnes *om. D*¹; *D*² *in marg. post* civitates — 3 fugere *L* — 6 antea stare constituisset *D*² ϛ — 7 stativis *A* ϛ · *F;* e stativis (estati vis *P V*) *P L V · U;* in stativis *M D* — inea *U pr.* — 8 accitis *A;* agitis *P V · M U F;* aggeratis *L;* actis ϛ; coactis *D*² (-act-*in ras. latiore*); cogitatis *D*¹, *ut vid.* — 9 missis *habent soli P L* — 10 et ad Rabierum *L* — postumium *V* · ϛ — et per catascopum *O* (*nisi quod* scatacopum ϛ) — missis *O praet. P L* — 11 aut ulla *D*² ϛ — excusationem *P pr.* — ventrorumque ϛ — 12 celerri *P;* celeriter *L* — sibi exercitus *L* — africem *P pr.;* in africam *L* — provinciam *om. A;* provincia ϛ.

47, 1 funditusque *O praet. V L* — nisi *om. D* — 2 fore *L pr.* — terraram ϛ — ne tectum nihil *M D*, *uterque (D a sec.) cum sign. transmut.* — 3 eorum *A* ϛ — 4 atque *om.* ϛ — erat in tanta *A* ϛ — 5 litterasque *D* — 6 nuntiumque in siciliam *A* ϛ · *V · M D U F;* in siciliam *om. P L* — 7 mentemque oculos *M D, uterque (D a sec.) cum sign. transmut.* — depositos *A · P V · U F;* dipositos ϛ; dispositos *M D · L* — directosque *O* — 8 nec nec ϛ — animum advertebat *U F* — enim *om. A* ϛ — 9 diripi trucidari *O, nisi quod* d. trucidare *A* — dirui] dirimi *D*¹ — 10 principesque *P V · M D (A?)* — civitatium *U F* — trucidari] interfici *O* — in *om. D*¹.

48, 1 abripi his se] abripuisse *A · P V;* obripuisse *M pr.;* obripisse *D;* obripi his (iis *U*) se *M corr. · U F;* abripi hiis (*sic saepius*) se *L;* arripi ϛ *omisso* his se — 2 in *(M i. v. a pr. m.)* miseriis *O, nisi quod* in miseris *A et* in miseros *et mox* implorantes ϛ — paucitatem copiarum *L* — 3 esse] sese *A* ϛ · *P V;* se esse *M D · L;* esse *U F* — non pos *P;* non post *V* — milites enim *U F* — exerceri in opere *L* — 4 molesque ··· intermittit *om. D*¹ — 5 intermittere *O* — 6 hoc modo *F i. v. a sec. m.* — condocerefacere *A · P V · M pr.;* conducere *M corr. D* · ϛ — 7 instruxerat ϛ — fonditorum *M pr.* — 10 in ordine *A* ϛ · *P L V · U F;* in ordinem *M D* — instituit *L* · ϛ — 11 aciem suam *V* — ab *om. D*¹ — adversarias *P pr.*

49, 1 et elephanti perterrit ··· suos recepissent *L in marg. dext. recisis intermediis* — 2 a sua *L* · ϛ — sese] eos *O* — 3 hostes *P pr. · M pr.* — fiebant *L pr.* — audes *A D*² *Lov. · V;* rudes *P L;* audere *M D*¹ *U F* · ϛ — 5 communi proelio *L* — 6 cum *V* — in ruspinam *D* — ministrantur *V* — 7 virgilius *O praet. U* F* — petronius *A D*²; praetonius ϛ — thapso *D*² ϛ — 8 maritumo *P V; ceteri, ut vid.*, maritimo — animum advertisset *A · U* F;* animadvertisset *V · M D* · ϛ; animum adverteret *P;* animadverteret *L.*

50, 1 exercitum *V* — 3 eidem *O praet. P, qui* eisdem, *et L, qui* eis — scaphis *P pr.* — 4 caesarianas naves *U* F* — conspectari *V* —

5 cum plures] complures *M pr. U** — id adortus *P*; adorsus *U* pr.* — 6 discessissetq. *A marg. sec. m.*; discessit sed *P L V* — cum nec sic tamen *L* — 7 adolescentes *om.* δ — 8 legati quinque *V* — legionis eiusdem ··· et seditiosissima V quorum δ *deleto* eiusdem ··· sed. — partem *V* — 9 t. *om.* *M* D^1 — sallienus *P V · M U* F* — 10 m. *om.* D^1 — messalem *P L V* — et seditiosissima *O, nisi quod* et sediosissima *U* pr.* — 11 est usus D^2 δ — pecuniamque *P pr.* — 12 has *om.* *P V*; his *D*.

51, 1 vergilio *A · U** — 2 vergilio *A · V · M U** — scipionum *P* — 3 traditi *A* δ *· M D*; sunt traditi *P L*; traditis *V · U* F* — sunt interfecti *A* δ *· V · M D U* F*; interfecti *P L* — 4 maiortius *A*; maior titius *P corr. V*; maior titus *P pr. L · M D U* F ·* δ — 5 ab *om.* D^1 — 7 stationibus *O praet. V* — 8 utris *F pr.* — minutis] invitis *L* — 9 pugnare *D* — intermitterent *L* — etiam *om.* *V* — 10 equitatibus *D pr.* — dicta *A* — 11 partem *P V* — 13 IIII *A* δ *· D*; III *P L V · M U F* — atque δ — vi] in *D* — irrupere *M* — conabantur *A* — quod cum *D pr. deleto* cum — a defensoribus *P L · D ·* δ.

52, 3 quod] quos δ — eius *om. A* δ *et D, qui* ubi etiam saepius — facere] stare *A* D^2 δ — 4 et cum *O* — adstitisset (astitisse *A*) *O praet. L* — 5 perculso δ — ad decuma *A* δ *· P L V · M* D^1, *ut vid.*; ab decuma *U F*; ad terram D^2 — 6 defixo *O* — 7 tentare *P* — 8 fere *om. L* — castra *P pr.* — 9 passus *V* — instituere *F* — 10 se recipere *O praet. L* — cum *om.* D^1; D^2 *i. v. post* saepius — 11 castris caesaris *L* — 12 accederet ··· copiis *om.* D^1 — caesaris patientia *A* D^2 δ; pat. caes. *P L V · M U F*.

53, 1 elephantibusque D^2 δ — turritis] perterritis *V* — 2 quam mitissime *A* δ — porrecta] proiecta δ — 3 temporis *A* — 5 cognitis caesar iubet *iterat* δ — 6 extra munitionem minutatim modeste processerant (*corr. a pr. m. ex* successerant) *A* — processerant ··· munitiones *om.* δ — aut pabulandi] quique pab. *O* — lignandique *A Lov.*; aut lignandi *P L V · M D U F* — 7 mutuendi gratia *V* — vallem *O* — quique *O* — rem *om. L* — 9 et terrore *D* — se *om. D* — desistere *V*; presistere D^1 — 10 praecepit *V · D* — usque *L in ras. 8 litterarum* — 11 obtineret δ.

54, 1 prius *A* δ — accederentur *L pr.* — in munitiones *P* — 2 equitatu δ — uti *om. V* — in suo unusquisque *V* — 3 atque] ad *A* δ *· P L V · D*; at *M U F* — 8 saepe] spe *D* — fugatos *P pr.* — et *om. V* — 9 pec̄ca *L* — 12 magnaque auctoritas *V*.

55, 1 tum] tamen *L* — eorum castrorum *V* — 2 atque *om. A* — stili] sti δ *duabus fere litteris spatio relicto* — 3 vel] quae D^2 δ — 4 captapultarum *D* — 5 quae *om. P V* — defendum *A* — parari solent *L* — 6 habebant *L* — at D^1 — hoc δ — 7 paraverat δ — et metu *om. L*; sed metu δ — 8 sapientem *O* — 9 praemebat *P V* — 10 deducebat *L* — qui *A · P V*; quia D^2 δ; quod *M* D^1 *U F · L* — victoriae suae *A* δ; victoria sua D^2: victoriae suorum *P L V · M* D^1 *U F* — 11 confideret

M corr. D — cuiusmodo *V* — victoria *om.* ꝺ — erat ventura *A* ꝺ — 12 turbae *P V · M* — existimabant *A · P V* — regbus *P pr. deleto* g — 13 partis *om. L* — 14 reliquiis] reliquis copiis *O* — adversariorum legionum pars aliquo (*sic*) suorum ꝺ leg. · · · aliquo *deletis.*

56, 1 constituebat *V* — 2 exultionemque *M* — veteranorum *P pr.* — 3 *post* pars *in P* sibi *iteratum, sed a pr. m. deletum* — pars aliquo ꝺ — 4 ante *D* — 5 et quasi *D* — videtur ꝺ — 6 sua copias *D* — 8 cohortans *L* — suo *V* — propria *P* — brevis ꝺ *pr.* — 9 rursus milites *F* — ad operas *D* — 10 in labores *D pr.* — 11 defugere *D* — 12 et parum *P* — se in regnum *L* — 13 usi *om. A Lov. · P V;* usu *M pr.;* beneficio usi c. marcii fuissent *L.*

57, 1 profugere *D* — 2 collectis *A* ꝺ — hominibus] omnibus *D* — illustribus ꝺ — gaetulus *V* — et *om.* ꝺ; *delet D*² — suetos *A* — 3 ut ꝺ — suos ꝺ — 5 hae *D* — fiunt] geruntur *M pr.* — acylla *plerumque praebent A* ꝺ · *U et F* (*qui hoc loco* acilla), acilla *P V · D*², achilla *L · D*¹; acilla, achilla, agylla *legitur in M* — 6 ex civitate *V · U F* — veniunt libera etiam undique ad caesarem *M D, ille cum sign. transmut.* — et immuni] etiam undique *O* — 7 et libenti animo facturos et libenti animo pollicentur facturos *M pr.; deinde priora* et · · · fact. *deleta et supra* poll. *et* fact. *signa transmutationis posita* — pollicentur facturos *D* — 8 tantum] tm̄ *D* — ab eo *om. L* — ut *A* ꝺ · *P · M D* — sibi] si *A Lov. · P V (hic i. v.)* — praedium *P* — 9 et (*post* id) *om. V · U pr.*

58, 1 ei *A* ꝺ · *P V · U F;* eis *M D · L i. v.* — suppeteret *O* — 2 facile *om. D*¹; *D*² *i. v. post* caesare — 3 praesidio ꝺ — c.] caesar *V* — ad delicia *V* — 5 longius ꝺ — 6 ibi celeriter *D* — ibi *om. L* — partem *P V* — relictam *V* — 7 ad acyllam] adcillam *V* — celeriter *V L* — 8 facto *D* — pervenit cum coh. *V* — 9 cum copiis accessisset (arcess. *P V*) *O praet. L* — 11 periculo suo rem facere *M D;* periculo suorum rem facere *U F* — hominum *om. D*¹ — 12 se *om. L* — post *P i. v.;* paucis diebus post *L cum sign. transmut.:* paucos post dies *V;* post paucis diebus *D* (*non* post *in D*¹ *omissum*) — 13 a labieno *P · M D U F;* ab alieno *V* — acyllistanos *A;* achillistanos (achillast. *a pr.*) *P;* adcyllitanos *V* — 15 id *O praet. F · L* — paulo ante] paucis ante diebus *O, nisi quod* ꝺ *pr.* paucis obsidere coepit ante diebus, o. c. *deleto.*

59, 1 a caesare *om.* ꝺ — cerninam *O* — 2 advenit *D* — decimius *A · P · U F;* decumius *L;* decimus *V · M D ·* ꝺ — quaestor *L* — 3 familiae suae *O praet. P, qui* familiae, *et L, qui* familia — praesidio praeerat *A D*² ꝺ · *V · U F;* praeerat praes. *P L;* praeerat *om. M D*¹ — 4 navigium nactus *O praet. L, qui* navigium *i. v. post* nactus — ac · · · commendat *om. L in fine paginae* — ac] a (*uni litterae spatio relicto*) ꝺ — se *om. D* — fuga ꝺ — salustius c. *D cum sign. transmut.* — 5 cermatibus *A;* cercinatibus *D*²; cermnatibus ꝺ; ceronitanis *P L V;* cercinitanis *M D*¹, *ut vid., F;* cercinianis *U* — 6 invento] et vini *A* — oneratas *A · P V · F;*

onerias *M* — 8 clylybeo *A*; e lilibeo *V* (*hic* proconsule lil.) · *M U F* · ϛ; a lilibeo *D* — in *om.* ϛ — legionem *V* · *M D F* — 9 et (*alterum*) *om. L* — D C C C] VIII D^1 — 10 mille] ∞ *A* · *M* D^1, *ut vid.*, *U F*; co *P*; eosque *L*; I D^2; X ϛ; *om. V*.

60, 1 crastra *P* — 3 tam densius *A*; suis tandem ϛ — hilaratus *M D U F* · ϛ — 4 annoneumque *A* · *P*; ac non eumque *V*; annonaeque *M D U F*; animum *L*; animo ϛ — levatam *A*; lenata ϛ — sollicitudine *O* (*etiam L* ϛ) *praet. A* — 5 e navibus *V* — egressis *P*; egressus *V* — et lang. *D* — nauseaque *A* ϛ · *M D U F*; nausae aque *P*; nausie aque *L*; nausa eaque *V* — 7 quique] et qui *A* ϛ — essent *O praet. L* · ϛ — 8 mirati *A* (*hic* m *i. v.*) · *P L V* — et] ac *D* — requirere quid g. caes. ϛ — consuescet *D* (-ues- *in ras.*) — 9 non commutatum non *D pr. priore* non *deleto* — 10 magna *M pr.* — 11 timorem] *ab hoc verbo incipit codex N* — ex gaetulia *F* — 12 pollicitationibus *V* · ϛ.

61, 1 praepositis ϛ — propere fugisse *A* · *P V*; specie fugae *L* — gratiam *N* — caesaris castra *V* — 3 sine periculo liba (*sic*) proloqui ϛ — 4 inquit *O praet. L* · D^2 ϛ — 5 c. marii *L* · D^2 ϛ; *om.* D^1 — 6 religione *A* — IIII] III *L* — in tuaque *O praet. L* · D^1, *qui* in tua — praesiaia *P pr.* — 7 quod id *P L* (*hic per siglum*) *V*.

62, 1 fecerimus *D* — pro ··· scipione *L in ras.* — 2 a scipione *M N D* · ϛ — 4 simul ϛ — nostra D^1 — 5 bestias *L i. v.* — 6 atque eis renuntiaremus *om. N D* — eis] his *P L* — a *om. A* · *P V* — 10 perfugerunt *O praet. L* · ϛ — 11 apud ruspinam *F pr.* — 12 delectus *A* D^2 ϛ · *V* · *U F*; dilectus *P L* · *M N* D^1 — aforum *P pr.* — 13 cuiusmodi *D* — 14 poterant *O praet. L* — summanum *P V*; summam manum *L*; sub manu ϛ — 15 scipionis *M N D U F* · ϛ — intermittere *P pr.*

63, 1 thysdrae *A* · *M N U*; thisdrae *P* · *F D* · ϛ; thisarae *V*; thisdorae *L* — in quod *O praet. P L* — modia *M N F* · ϛ — comparata *V*; comportati *L corr.* — 3 venire *A* · *P V* · *M N U F*; venere *L* · *D* · ϛ — 4 simulque] singulique D^1 — quo felicius *F pr.* — 6 agit ϛ — 7 cohortatisque *A*; cohortatosque ϛ — cives *om. L* — proficisci iubet *L* — 8 sittius *M N* — numidae *A* · *P V* · *U* — castello ··· locato D^2 ϛ — 9 montes *O praet. P L*, *qui* montis — in *L i. v.* — in quo *M N D* — belligerendi *P*; belligerandi *L* — 11 esse solent *L* — vi *om. D*; ut ϛ — expugnando *O* — est potius *A* · *V*; potitus est *L*.

64, 3 naves sex (*vel* VI) onerarias *O* — lilibe-| um proficisci *L pr. intermediis in marg. positis et ex parte recisis* — 4 VI] III *V* — 5 imperat *om. V* — apparitoresque (apparatioresque *V*; apparatoresque *D*) omnes *O praet. L* — 7 ex castra *A* · *P* · D^1; extra castra *M N U F*; ex castris *V L* · D^2 ϛ — 8 ac ϛ — sese *L* — ad oppidum at *A**[1]) — 10 eius] illius *V* — parvulam proclivitatem digressus *O*.

---

[1]) Et hoc loco et 66, 11 nitimur Woelfflini non collatione sed tabula photolithographica.

65, 1 campi *L i. v.* — proter *P*; prope δ — 2 passus *A · V*; passuum δ — XV *M N D U F* (*hic* VI XV *eraso* VI) · δ — quod iugum *D*² δ — a mari *om. D*¹; armari δ — 3 praelatum *D* · δ — efficit speciem *A D*² δ · *P L V · U* (*hic* effecit *a pr.*) *F*; efficit planitiem *M N D*¹ — 4 in (*prius*) *om.* δ *duabus litteris spatio relicto* — iugo *L i. v.* — 5 singulae (*alterum*) *L i. v.* — praeveteres *A* δ — collocare *L* — 6 quare *A · P L V · U F et fort. D*¹; quarum *M N?*; quas *D*² δ — ultimum *D*² δ — 7 post *A* δ · *P L V*; postquam *M N D U F* — 8 turrem (turres δ) castellaque *O*.

66, 1 eo minus *A · P L V*; ea minus *M N D U F* · δ — efficit *O praet. M pr.* · *L* · δ (*hic* fecit) — et postquam *M N D U F* (*hic* et *in marg.*) — 2 colli *A · P L · M N D*¹ *F* — quae proxima fuit *om. D*¹; quae in p. f. *P* — 3 docui esse] docuisse *A · P V* — 4 caesar *om. M N D U F* — 6 medium δ — venerat *P pr.* — 7 egressus *O praet V*, *qui* digressus — fuerat *F* — iubet *om. F* — dirigi *A* δ · *V L · M N D F corr.* — 8 animadverterunt δ — 9 omne *P pr.* — 10 mille] co *A · P V*; ∞ *M N U F*; C C *D*¹: I *D*²; M *L* · δ — pedestrem *L pr.*; que *i. v.* — 11 pass̄. CCCC a castris suis *O praet. P L*, *qui* C C C C pass̄. *omisso* a castris suis — instituunt *D* — 13 iam cum *O praet. L* — passus *V*; passum *D*² δ — M D] ∞ B *A* — 14 suamque *P pr.* — intellexissentque δ — 15 impendiendos *N pr.*; impediendum δ (*sed* depellendos) — 16 propius] potius *V* — et necesse *A** [1]) δ; necesse *P L V*; necesseque *M N D U F* — a munitionibus legiones *D*.

67, 1 ut *A* δ; *ante* ad *habent M N D F*; *om. P L V · U* — turma *A* δ; turbae autem *V* — 2 accurrerent *M N D U F*; occurreret δ — 3 turbarent *P L*; deturbaret δ — caperet δ — eodem *F* — 4 subsequi *M pr.* — missi *O* — 6 conuuneraverunt *D*, *ut vid.*, *sed litterae* -nuun- *parum clarae* — locumque *A · P et fort. L pr.*; locoque *L corr.* (-oque *in ras.*) *V · M N D U F* · δ — positi *A** *pr.* — id *om. D*¹ — 7 suis] his *O*, *nisi quod* is *U* · δ (*hic* auxilium is) — 8 cornum *P pr.* · *N* — advertit δ — 9 fugientes *V* — 10 caesa δ — labien̄ *M N* — a suis δ — iam *om. V*; *ante* ab suis *habet L* — 13 agebatur *L* — 14 instructa *V* — 15 animum avertere *P*; animadvertere *M N D* · δ.

68, 1 vidit] tulit δ — 2 sentit caedi a tergo *M* (*hic cum sign. transmut.*) *N D* — 3 recte *V* — 5 resistentes *M N D U F* · δ — 7 animum adverterent *P*; animadverterunt *M N D* · δ — 8 portis] castris δ — fegere *P* — 9 scipione esusque *M*; scipion̄ esusque *N pr.*; scipione suisque *N a sec. m. D* — eturbatis *V* — 10 compulsisis *L* (*non* puls.) — 13 erant ex gallia erant *L altero* erant *deleto*.

69, 1 pollicitationibusque *A · L · N a sec. D*; pollicitationibus *P V · M N pr. U F* · δ — abducti δ — 2 curiones *V* — 3 praebenda]

---

[1]) Tota hac parte commentarii, quam Consbruch denuo contulit (66, 16—96, 15), asteriscos eis modo Ashburnhamensis lectionibus adscripsimus, quae aliter leguntur apud Woelfflinum.

partienda (parci- *V*) *O nisi quod P* perventa *suprascripto* partienda — noluerant *L* — 4 ad *A* — 5 diversa δ — 6 postero die caesar δ — potero *P pr.* — 7 eduxit *M N D U F* — 8 extruxit δ — male acceptis suis *V* — occisis *O* — 9 munitiones se continere *L*; se mun. cont. δ — instructam (-ta δ) aciem *A* δ · *P L V* — 10 infirmas *M pr. N* — iugira dies *A* — 11 accessit leniter *P L* — iam *D* — passus *V*; passuum δ — ab oppido *etiam A**, *non* ab aberant oppido — ut xitta *A*; ut xita δ; uzytta *P*; uzita *L*; uzitta *V* · *M N U F*; uzicta *D*.

70, 1 aberat *A* corr.*; aberant *pr.* — 2 adaquari D^2 δ — 3 consueverat *M N D* — 4 quidruplici *A** — prime questris *A**; prima equestris δ — 5 directa *A* δ · *M N D*; eiecta *V* — inpositis *L* — 6 animadvertim. *A* — 7 parato *P pr.* — certum *P L* — 8 venire qui in eo *M pr.* (*in quo* qui *deletum*) *U F* — 9 constitit *om.* D^1 — 10 dextrum *O praet. P V* — cornum *A* · *P* — 11 conspectum *A* δ · *M pr. U F* — patenti *D*; *om. A* δ; pacienti *P V*; patienti *M N F*; pacientia *U pr. expuncto* a — 12 cuiam *N pr.*, *a sec. m. corr.* — iam *om. V*.

71, 1 quo *om.* D^1 — 2 se *om. L* — advertisset *A* δ (*scil. omissa voce animum*) — loco quo *V* — magis *om. V* — defenderet *F pr.* — 3 auderet *P pr.* — 4 est *L i. v.* — quoniam] qm̄ *M*; quem *N* D^1, *ut vid.* — 5 ibi] ipsi *A* — numidarum grande δ — numidarumque *U pr.* — 6 texissent sibi *A* · *P L V* · *M N* D^1 *U F*; texisse sibi D^2; texisse sibique δ — factum *A* · *P L* — 7 “$\overset{op}{ex}$pugnare “uno tempore (*sic*) *M*; oppugnare ex uno tempore *N* D^1; ex *del.* D^2; uno tempore expugnare *V* — 8 in cornu (cornum *A*) dextrum ac sinistrum *A* δ — 10 defatigati stetissent *L* — suis *L i. v. post* copiis — in castra *om. V*.

72, 1 acie *A* — 3 achillam (*per* y *U*) *hoc loco O praet. A* δ, *qui* acyllam *et* D^2, *qui* acillam — et VIII *A* δ · *M N D U F*; et VIIII *P L*; et IIII *V* — cohortes stipendiarias *O* — 4 c.] caesar *V* — 5 qui *om. M N* D^1 — 6 saepe *om. V* — amotis *A*; anotis *P* — et *om. A* δ — 7 proficeretur *A**; proficisceretur *P V*.

73, 1 vivo δ — 2 ancyllam *A*; acyll. δ; acill. D^2; achill. *P L* · D^1; agill. *V* · *M* (*hic per* y) *N U F* — obsederat *V* — 3 itinere] retinere *N* — 4 adrimetum *P V*; adrymetum *U* — recipit *A* · *P* · *F* — 5 a siciliam *P*; ad siciliam *L* — alienus miserat *L* — 6 navis unam *N* — fuerat *O* — comminius *A* δ · *M N*; cominius *P V* · *U* F* D*; commius *L* — ticideq. (*vel*-ẹq.) *A* · *P L pr. V* (*hic*-deque); ticide eq. *L sec. m.* — 7 eques (eque *M pr.*) ro̅ (*vel* r) *M N U* F** · D^2 δ — erravisset *O praet. P*, *qui* erravissent, *et L*, *qui* errasset — delictaque *A pr.*

74, 1 ab *U pr.* — thabson *A* · *P L V* · *M N*; tasbum D^1; tasbon D^2 δ — virgilio *O praet. P* · *M N* — 2 accepta δ — est *om. V* — et *om.* D^1 — adducta *A* · *P V*; abducta *L*; ad scipionem adducta *U* F** D^1; ad scipionem deducta *M N* · D^2 δ — triremis D^2 δ — 3 ex eamdem δ *pr.* — ac] hac *M N* D^1 — tempestata *A* δ — aegimurum *om.* δ *novem fere litteris*

spatio relicto — 4 octavii *P L V · M N F · D*² ꝺ — in quam *N* — 5 veteri *P* — fuerunt *om. U* F** — 6 quas *P* — observatos *V* — deducendos *A D*² ꝺ; deducendosque *P L V · M N D*¹ *U* F** — 8 eius *om. P L* — constituerunt *D* — nostra *A* · D*¹: vestram *N pr.* — inquit *om. D*¹ — vos *om. V* — 9 cerno *L* — scio *om. P L V* — nostri *D*¹ — coactos et imperio *L cum sign. transmut.* — 10 coacto ꝺ — ad optimum ꝺ — confectari ꝺ.

75, 1 quoniam] qm̄ *M;* que *N D*¹, *ut vid.* — nostram *etiam A** — 2 debeas *U* pr.* — cum optimum quodque ꝺ — defenditis *A* ꝺ · *V et fort. D*¹ (e *D*² *in ras.*); debetis *U* pr.* — certam *M pr.* — 3 vobis *L in marg.;* nobis *D*¹ — donari *V;* dare *U* pr.* — 5 eum *N pr.* — estimasset *V (hic* aest.) · *M N* · ꝺ; extimasset *D* — 6 sibi iacturas *A*;* sibi actum rei ꝺ; subacturis *P;* subacturos *L;* sibi acturis *V pr., qui* -ras *corr.* — 7 iis *A · U* F*;* is *P V;* his *L · M N D* · ꝺ — dicundi *A · U* F*;* diedi *P;* dicendi *L V · M N D* · ꝺ — ex his *L · M D* · ꝺ — 9 te imperatorem *M N D U* F* — 10 et *U* in marg.* — uterer isto *P L* — 11 ergone *P L* — 12 meum] nostrum *P pr.* — et ordinem *V* — 13 triciens in acie] XXXVI an̄n (annos *U* F*;* annis *V L · D* · ꝺ) *O* — 14 adversum armato *A*; adversum (adversus *V)* armatos *P V · U* F*;* adversum armatum *L*; adversus armatusque *M (hic* armatosque *a pr.) N D* · ꝺ — g̊ *L* — 15 de negotio *om. V* — abhortor *D.*

76, 1 contra eius *D* — 2 nunc] s̊ᶜ *L, ut vid.;* non *V · D* — 3 quam] qui *M pr. N pr.* — firmissimam *O praet. L; in D post* firm. *octo litt. erasae* — constitue eam *D* — 4 potestate tenes *P L;* tenes *om. D* — 5 intelleges ex virtute nostra *P L* — nostra *om. F** — 7 praestanti *N a sec. D* · ꝺ — 8 eius opinionem locutus est *V* — est *om. P L* — perscitus *V;* parcitus *D*¹; perculsus *D*² ꝺ — 9 dolorem *D* — innuit *V* — vellet (vellent *A* pr.*) *O praet. L* — 10 interfecit *O praet. V · D* · ꝺ — atroribus *A* pr.; corr. sec. m.* — 11 iubens *V* — adducite *V · D*¹, *ut vid.* — inquit (-id *U* F**) istos *U* F* · ꝺ.

77, 1 contaminos *A* pr., corr. sec. m.* — civium contaminatos *F* pr., corr. sec. m.* — vallem *V* — 3 dispartiri *D* — comminium *A · P V · M N U* F*;* comium *L* — 4 abduci *D* — 5 apud · · · navibus *om. D*¹ — 6 in salo *om. D*² ꝺ — iusserat esse *D*² ꝺ — 7 praedio *L* — ob neglegentiae ignominiae causa *P*; ob negligentiae ignominiaeque causam *L* — 10 id *O praet. L* — 11 aditu *L* — vigiliarum *V · M N (hic* virg. *a. sec. m.) D* · ꝺ.

78, 1 vigiliam secundam *V · F sec. m.* — saxe *A;* saxorum ꝺ — 2 exhortus *V* — 3 temporum] imperatorum *O* — 4 quarto quoque] quartoque *O praet. N D*¹, *qui om.* que — 5 propitiusque *N pr.:* propius *L pr.* — communiebat *M N D.*

79, 1 circumspiciendo *A* · P V · M pr. N D*¹ *U F** — 2 habebat *P* — ita *om. P L V* — exercitam *P pr.* — 3 et arma *om. F** — 4 neque mancipium ꝺ — nec ullam *D* — usu *A* ꝺ; usus *U F** — 5 poteretur ꝺ

— africam A · P — 6 sibi quicquam A · P V; quicquam L: sibi quicquam non M N D U F · δ — 7 parata L · D^2 δ — 8 perquam O *praet.* L, *qui* quam — adquiescebant (acq. U F) O, *nisi quod* aquiesc. V, acquescebant D, acquisiebant δ.

80, 1 reliquis V *pr.* · U *pr.* — tentorialis V — arundinibus A · P *pr.* V · N D har. P *corr.* L · M U F; harundinum δ — 2 scopisque (*sic cod. Scalig.*) | copiisque A · P L; copiis V; coriisque M N D U F; copiis coriisque δ — contectis V — imbre] igne M N D^1 — 3 gravata O *praet.* L · D^2 δ, *qui* gravati — pondere · · · subrutis *om.* D^1 — pendere A · M N U F; pondere P L V · D^2 δ — tentoriis] tenebris O — aquaque O *praet.* P V, *qui* aquamque — 4 vi] vel O — subruta disiectaque O *praet.* L, *qui* subruti disiectique — 5 rebusque ad victum partim omnibus A · V · M N D^1 U F; rebusque ad v. pertinentibus (*omisso* omnibus) D^2 δ; rebus quae (quę) ad v. partim omnibus P; rebus quae ad v. pertinent omnibus L — 6 passim *om.* V — 7 V] II P L V — legiones D — piliorum P *pr.*; *om.* V — 8 arcesserunt δ — 10 vocatusque M *pr.* N (*hic* vocatisque *a pr.*) D — saburrae (-urnae V) O — 11 contra *om.* A δ — sittius A; sicio δ — aliquid] id δ — 12 haberet exercitus O (*etiam* L) — ac terrore A D^2 δ · P V (*hic* -rem) · U F; a terrore M N D^1; ad terrorem L — 13 cum IIII D — 14 eius O, *nisi quod* D *pr.* eiusque *et* D *corr.* (*a pr. m., ut vid.*) levisque (levis *codd. Petav. et Norric.*) — 15 elephantis A* δ · P L V · M N D; elephantisque U F.

81, 1 regnis δ *pr.* — 2 eius copiis P L V · U F — comoravi δ *pr.* — 3 longe] lo A — conscendit D; conscedit δ — 4 et expectatio O — regiarum *om.* D^1 — 5 superiore V — suspensiore animante A; suspensione animi ante δ — eventum δ — 6 iubae *om.* A δ — commovebantur M *pr.* N D — 8 q̄ · · · fuerat auctoritatem D — ante L — absens antea V — 9 cuius P L V · δ — inlectum A · P V; intellectum L; illatum (inl. U F?) M N D U F · δ — 10 animum additum L *cum sign. transmut.* — additumque animum regis adventu fiduciamque M (*hic cum sign. transmut.*) N D^1 (D *habet* add. · · · fiduciamque *in ras. angustiore, nam in ras. 11 fere litt.*) — adventum A · P · U F *pr.* — 11 postera V — copuis L.

82, 1 productis V *pr.* — in aciem L *i. v.* — 2 paulo post longius V — a suis δ — aut ita P · U F — 3 recipit A · P V · M *corr.* N U F — 4 fore M N D^1 — 5 expectavisset V · δ — pugnandi moram V — 6 fere A — summum] sum δ *quattuor fere litt. spatio relicto* — com copiis N — cum progredi copiis V — 7 deducere M N D · δ — 8 occupare *om.* D^1 — contendit] coepit L — 9 occupaverunt O — 10 progrediendi sibi L — eripuerunt O — 11 eidem L — capiendi] occupandi O — 12 quo] quia V — fuerat] venerat D^2 — 13 altitudine latitudine D *pr.* · δ (altitudine *del.* D *corr.*) — 14 subruptis D *pr.* — 15 erant O — transgredienda A D^2; transeunda δ; transgrediendae P L V · M N D^1 U F —

caesaris *P pr.* · *N* — ad eum collem *L in ras. angustiore* — 17 animadvertisset ··· locum *om. D*[1].

83, 1 esse *om. O* — progredi *A* δ — transgrediorum *V* — 2 levique *L in ras.* — amatura *L* — 3 ut praeterea *A D*[2] — collesque *A pr.* · *P L corr.* *V* · *M N D U F*; collemque *A corr.* δ · *L pr., ut vid.* — subito se caesari *A* δ · *V* · *M N D U F;* caesari subito se *P (ante* se *eraso* o); caesari se subito *L* — 4 ostenderet *A* δ · *P L V*; ostenderat et *M N D U F* — 5 ex colle] extollens δ — subito *om. O* — equitatus se *M N D* — 6 equites *P pr.* — et] ut *O* — duplici] *in P* d *correctum ex* p — et eius *D corr.* (et *in ras.)* — 7 retro regrediundi *A* δ · *V* · *U F;* retro regredeundi *P;* retrogredeundi *L*; retro regrediendi *M N D* — ultro *L* — procedendi] -ceden- *P in ras., in cuius initio cognoscitur* gr; progrediundi *V* — 8 ablata *A D*[2] δ — consideretur *D*[2] — postquam *om. L* · δ — 9 ad *om. V* — 10 adversarii sive] abusi sive *A* δ · *P L* · *M (sed in hoc* v *ambiguum) U F;* abusive *V;* abusi sine *N;* abusione *D* — praeceptum *P pr.* — labienis *(non* -us) *A** — 11 sive *om. A* δ — ab equitatibus *D* — 12 summam *A** δ · *P L V* — 13 quos] quod *N pr.* — insecuti δ — 14 virorum *A* — petere] parte *D* — 15 cum *V* — decussio *D* — labieno *M pr.; deinde* o *et* i *erasum;* labien *N et fort. D*[1] — 16 parte *D in ras. ang.* — equitatus *M pr.* · *L.*

84, 1 *per vocem* per *in M lineola ducta;* re equites *N;* re quidem *D* — 3 manimis *N pr.;* minimis *N corr. D*[1], *ut vid.* — 4 utxyttae *A;* uzietae *D*[2]; uexatae δ — et *L i. v.*; *om. D*[1] — 5 planitiem *O praet. L* — ab scipione *U F* — 6 erigere *O* — ut *L i. v.* — sinistramque *A* · *P V* · *U F* — 7 eius *om. V* — conveniret *A* · *P V* · *M N U F* — · L · T · hac *A;* · l · i · hac *P V* · *M N D*[1], *ut vid., U F;* in hac *L;* hoc hac *D*[2] δ — instituebat *V* — 8 oppidum] hostium *L* — 9 littera *A* pr.; corr. ead. m., ut vid.* — suas *P pr.* — mutionibus *L* — 10 detreretur *M N;* terreretur *V.*

85, 2 ante *(sic) L i. v.* — se accedebat *D*[1] — cum eorum *O praet. L* — 3 tum ··· periculo *om. D*[1] — etiam] autem *L* — 4 cum] tum facile *A* δ — hostem si propius δ — 5 accedere *P pr.* — etiam *A* · *P V* · *M N D U F;* autem *L i. v.;* quoque δ — 6 nonnulli *om. L; del. D*[2] — complures fieri δ — complures *om. V* — 7 locis enim aquatione angustis δ — utebantur *O* — 8 ante *(prius) om. L* — legione *A* · *P V* · *M N U F;* leg *L (ut semper fere);* longe *D;* legionibus δ — aciei *M N D* — instructa ante opus δ — 9 hostes *P L V* — levique *P pr.;* levis *V* · *D* — 10 armaturae *O* — dimicabant comminus *M (hic cum sign. transmut.) N D.*

86, 2 omne *D* — levisque *A* · *P pr.;* levis *V* — 3 armaturae *V* — ac] scipio *O* — 4 vi *A** · *P corr., ut vid., V* · *M N;* VI *P pr. L;* in *U F;* ex vi δ; *om. D* — universi *L* — multitudinis hostium *L* — 5 cesserunt *A* δ · *N corr. D;* accesserunt *P L* · *M N pr. U F;* abcesserunt *V* — adversariis aliter *V* — adversarios *D* — 6 cedit *D*[2] δ — reductis *O praet. D, qui* eductis — 7 auxiliis δ — detulit *P L* — adventum *A* · *P pr.* — 9 vulneratos *V* — 10 ex his

O praet. A, qui is, *et L, qui* hiis — interfecerunt] occiderunt *M N D* — 11 ni *A* D^2 · *M N U F;* ui δ; nisi *P L V*; *om.* D^1 — in *om. D* — notem *P.*

87, 1 prospectum *O praet. V, qui* prospectui, *et* δ, *qui* prospectibus — effecisset *P;* infecisset *L;* officisset δ — 3 internecionem *A** · *P* — delectus *D pr.* — 4 legione *P V;* legionibus *D* · δ — defugere *D* — 5 caesaris verussene *A* deleto* verussene — qua *A:* quam δ — regiones poterat *V* — 6 regione *A*; regionem δ — curiani *O, nisi quod* curia D^1 — 7 scipionis *P L* — plures *V* — 8 ad] circum *O praet. L* — uxittam *A;* ut zittam δ; uzirtam *P;* cirtam *V* — *post* uz. *in M erasum* geruntur — 9 X et VIIII *A* · *P V* · *M N U F:* VIIII et X δ; X et XI *L*; X et VIII *D* — 10 onerarias *P* — 11 conspicatae *V* · *M N* D^1 — caesarianas naves *P L* — statione] sta *A* in fine versus* — 12 ut] aut *A* (non* aut ut); *om. V* — insiciliandi *A;* insidianti *P.*

88, 1 gratiam *N* — 2 dium *P pr.* — 3 perveniantur *A:* pervenerunt δ — 4 meror *O (nisi quod in U vox evanida) praet. D, qui* memor. — 5 parvula *P* — 6 casulam *A* δ *(hic* nactus cas.); causalam *V;* causam *F* — nactus *om. V* — quod caesar avienus *O praet.* D^2 — tribus *A* — 7 naves δ — familiaque D^2 δ — 8 absialia *A:* a sicilia *F D* — 10 inquit vellem *V* — 11 petelantiae *V* — aliquando *om. V* — 12 levitatis δ — rationem ··· constituunt *om. A* — habuisset δ — 13 usi *P L (hic* usi sunt *pro* usi sibi); illis usi *V;* ipsi *M N D* · δ; ii *U F* — nec modum δ.

89, 1 similiter D^1 — ipse *om. L* — 2 constituam more militari *M (hic cum sign. transmut.) N D* — constituam quapropter c. caesar aviene δ; militari quapropter g. caesar aviene D^2 — 3 instigati *D* · δ — 4 municipias *A;* mancipia *L* — quodque *O praet. L, qui* quod *(per siglum)* — 5 militibus ··· opera *om. A* — 6 militibusque *A** δ · *V* · *U F D:* militibus quae *P;* militibus quibus *L;* militibus *M N* (?) — 8 (*non* 7) te *om. O praet. L* — pote] peto *A* · *P* (*hic i. v.*) *L V*; potest *M N* D^1, *ut vid., U F;* potes D^2 δ — proficisṭcuabeo *A* — 9 ale *U F*; auleo *L* — fonte δ — trib. *A* — tribus militibus *V* — malus seditiosusque *L* — fuisti malusque civis *M cum sign. transmut.* — 10 te *om.* δ — tites aliene *P;* titei saliene *M pr.:* tite isaliene *U F;* tutei saliene *M corr. N et fort.* D^1; tite alliene δ; t. aliene D^2; *om. L, in quo post* dimitto *signum lacunae et in marg. rasura aliquanti spatii* — m.] *habet etiam L* — 11 clusianas *M N* D^1 *U F;* clusiane D^2 δ — meo] me *P* — 12 paci *A* δ — 13 sedione *P:* seditionem *M N;* seditionum D^1: seditionibus D^2 — concitandis *D.*

90, 1 adversariorum vestrorum (nostrorum *D pr.*) imperatoris *O* — 2 studiosores *D* · δ — in meo] meo *A* · *P* · *M N U F*; in eo *D* — 3 missoque *A* δ *pr.* · *P V* — vos facio δ — pote *A** (*et in contextu et in marg.); peto P L V*; potest *M N* D^1, *ut vid., U F;* potestis D^2 δ — esse *P pr.* · D^1, *ut vid.* — 4 tradidit *A* D^2 δ · *N* (?); tradit *P L V* · *M* D^1 *U F* — 5 singulis non amplius singulos additos (-os *D in ras.*) servos *O praet.* δ, *qui* ad singulos non amplius singulis additis servis — navi *A* δ; nave *P L* ·

M N D U F; navem *V* — 7 gentuli *M pr.* — 8 pervenerunt *D* — 9 facile ducti *D* — 10 deciscunt *V L*; desistunt *D*[1] — 11 dubitat *P pr.*.

91, 1 distinctus *D* — necessitate *D* — coactis δ *pr.* — 2 adduxerant *A* pr.* — sex] sexto *V*; ri · VI · *L* — 3 qui *L* — 4 permotisque *L · D* — usque eo ut *A*; usque eo *P L*; usque eo quo *V · M N D* · δ; usque eo quod *U F* — 5 abici *O* — 6 crebres *M pr. per correcturam altera syllaba obscurata;* creb *N 3 litt. spatio relicto; in D tota vox* crebris *in spatio, quod vacuum reliquit D*[1], *a D*[2] *scripta est* — contraque *O praet. P L · D pr.* — 8 eosque *A · P L;* easque δ; *om. V* — castris "educit (*sic*) "superioribus *L* — adducit δ — qui *L* — 9 notissimeque *P pr.*; nobilissimique *D*[2] — 10 propinquorum *L* — 11 utiliis *V* — caesarem *om. V* — non faciebat *A · P;* non latebat *L*; commonefaciebat *V*; non fallebat *M N D U F* · δ — 12 regio qui erant nob. *V* — equitum *L*.

92, 1 partes *A* pr.* (*hic* patres *in marg., sec. m., ut vid.*) · *P V · U F* — meruerant] manserant *A* δ — 2 agrisque finibus *D cum sign. transmut.* — sillae *A · D;* syllae *P · M N;* spillae *L*; sicillae δ; *de ceteris non constat* — 3 hiemsalis (hyems. *V*; ihems. *F*) *O praet. D* — erant *om. V* — potestate *A D*[2] δ · *P L · U* — accepta *L · M N D* — 4 accensus *P pr.*; ascensique *V a sec. i. v.* — cum *om. V* — calonibus δ — 5 perfugius *N et fort. D*[1] — 6 uzyttae *A*; ut zittae δ; scirtae *V*; uzitae *L, sed* -zitae *in ras. angustiore*; uzietae *D* — 7 quos *A · P V pr. · M D*[1] *U corr. F*; quod *V corr. · N* (?) *U pr. · D*[2] δ — et qui *A* δ — eo *om. A · D* — erant *P i. v.*; erat *D* — 9 id *O praet. N* (?) — aquinium (acq. *D*) *hic et versu insequenti O* (*etiam A**) — cum con saserna *P*; cum (*hoc i. v.*) consule saserna *L* — sacerna *A* — 10 dicens nihil *V* — attinere *O praet. L* — cum *om. L* — 11 nihil omnium *A* pr.*; nihil ominus *A* corr. · P*.

93, 1 ad eum δ — se restare dixit *D*[2] δ — quae si vellet *O* — 2 viato *A* — praetea *P* — missus est *L* — 4 fugit *A* δ (*hic* fugit audiens regem) — 5 romano miror δ — ab] a *L* — ab r̄ p̄ *M*; ab re p̄ *N D* — 6 incolomi *V* — fortuniisque *L* — 7 obtemperasse *O* — 8 caesis] caesaris *O* — 9 male *D*[1] — atque etiam et *A · P V · M N U F* — superius *V L* — in] ut *L* — aquinium (acq. *D*) *O* — 10 novum hominem *V*; hominem novem novum *M N* — 14 uti *om. O* — atque *in marg. A* a sec. m. iteratum* — atque etiam ipse *L* — est *A** δ; *om. P L V · M N D U F*.

94, 1 ad alium δ — transferre *V* — 3 postera *P* — omnium] hominum *D*[1] — 4 deducunt *A* δ · *P V · M N D* — 5 a castris caesaris δ — caesaris acie (*omisso* castris) *D* — 6 productis copiis *V* — his *P corr. L V · M N D* · δ — 7 consistunt δ — 8 ultra *V* — adversarias *A · P V* — 9 essent] esse ut *L* — praetio *A · P L V* — protinusque δ — 10 ante secum *A · P V · U F*; ante eum *L*; ante se *M N D* · δ — concursuros *A* δ (*hic* con- *corr. ex* cum) · *P corr. V · U corr. F corr. D*; concur-

sores *P pr.* · *M N U pr. F pr.*; cursuros *L* — propiusque se accessuros *om. D* — se *om. L* — 12 aucupatur *L*; occupabatur *U F*.

95, 1 cirtae *V*; uzietae *D*; ut zittae ɗ — tenebant *L* — hostium *L i. v. post* erant — 2 cornum *P* — 3 appositum *L* · *D* — verebatur *A* ɗ; verberatur *P*; verberabatur *V*; verebaturque *M N U F* · D^2; vertebaturque D^1; *om. L* — progressus ɗ — oppodo *P pr.* — 4 corruptione *A* D^2 (*hic* c··· orruptione, *3 fere litt. crasis*) · *P V*; irruptione *L*; quod eruptione *M N* D^1, *ut vid.*; erruptione ɗ — a latere *L* · ɗ — cum *P L* · *D* — adortu *P L* — 5 eum] cum *P V* · *D*; *om. L* — quod is erat *L pr. expuncto* is — 7 adultus *N* (*ortum ex compendio in M male intellecto*); ad ultra D^1 — 8 praetermittendum esse *V* — praetereundum *L* — 9 in aciem *om.* ɗ — 10 aciciem *L* — derexit *A*; direxit *P L V* · *M N D U F* · ɗ — collocabat *O* — 11 postea *O* — acie] parte *L* — 12 derectos *U F* — procul et simplex *D* — 13 media *om. L* — ab] a *L* · ɗ — 14 autem *om. D* — in dextro medioque *L*.

96, 1 iniectis *L* — autem enim ɗ — elephantos *O praet. L* — armaturas leves *O, nisi quod* armatura leves *U F* — 2 auxiliarios *M N D et U in marg. sec. m.* — substituere *A* ɗ (*hic* subst. auxiliares) · *P L*; posuit *V* — universum frenatum *L* — 3 disposuere *L* — sinistrum··· oppido *om.* D^1 — autem] enim *O praet. V L* — cornum *U F* — 4 oppido] opposito *A** (*non lin. 6*) — utitta *P pr.*; cirtha *V* — erant *M N* — explicandi equitatus *D* — 5 propterea *M N* D^1 — 6 dexteram *L* — 7 non minus interiecto *L* — passum *A*; passus *V*; passuum *vel* pass *ceteri* — et *om. V* — colles *A* ɗ — radicis *D*; eacidesque (*sic*) ɗ — 8 magis *om. V* — 9 id quod consilio *P*; id quidem consilio *L* — 10 concucurrissent *P V* · *U a sec.* — 11 circumventus *P pr.* · *U pr.* — 12 configere *N* (*ortum ex compendio codicis M male intellecto*) — 13 eodem die *L pr., ut vid.* — 14 conlata *P*; collata *L* — ut] aut *A* — 15 a sinistro *L* — ordiar et ad dextrum perveniam habuit legionem *A* (*hic* ad dextrum *in marg. sec. m.*) · *U F et M N D* (*hi* et *post* dextrum *posito*); ordinaret (ordinare *L*) perveniam hab. leg. *P L V*; ordinaret ad dextrum legionem ɗ.

97, 1 X., VIIII.] · VIIII · VIII · *A* · *P L V*; · VIIII · et · VIII · *M N D U F* · ɗ — in] hi *A* — XXV., XXVIII.] · XXX · XXVIII · *A* ɗ · *P V* · *U F*; · XX · XXXVIII · *L*; · XXX XXVIIII · (*omisso puncto intermedio*) *M N*; LVIIII *D* — 2 XIII. *om.* ɗ — XIIII. *om. D* — XXVIIII.] · XXVIII · *P L* (*hic* XVIII *a pr.*) *V* · *M N D U corr.*; · XXVIIII · *A?* ɗ · *U pr. F* — aciem *P* — in suo autem] ipsum autem *A* · *V* · *M N* D^1 *U F*; fere ipsum autem *P*; fere ante ipsum *L*; circa ipsum autem D^2 ɗ — 3 dextrum cornu (cornum *A?*) *O* — ex *ante* tironum *habent O* — secundum (secundam D^2) aciem *A* D^2 ɗ; secundam (secundum *P L*) autem (ante *L*) aciem *P L V* · *M N* D^1, *ut vid.*, *U F* — veteranarum] fere in (*om. L*) earum *O* — parte *O praet. L* — 4 collocaverat] ordinaverat *L* — 5 paucos *L* — autem ad tertiam *P L* — contulerant *P V* · *M U F* — 6 legionem collocaverat et ita ordinaverat uti *L* — 7 collocarat *M N D U F* —

sinistri sui cornus *A* · *P V*; sinistri sui cornu *M N D U F*; sinistrum suum cornu ꝺ; sinistrum cornu *L* — esset *om. O praet. L, qui* esset triplex 8 ut *A D*² ꝺ · *P L V* · *U F*; quod *M N D*¹ — latum *N* — 9 adiuvaretur *D*² ꝺ.

98, 1 uti *om. A* ꝺ; ut *V* · *D* — resistere *A* ꝺ; resisti *P L V* · *M N D U F* — laborabat *om. A* ꝺ; laborat *P corr.* (laboret *pr.*) *L V* · *U F* — equitum *A*; equitate *P pr.* — 2 parum ei *L* — praesidii *M N D* — 3 iis *A*; is *P*; hiis *M N* — legne v *P* (*non* · v ·, *ut solet*); leḡ unam *L* — 4 varie *om. L* — passimque locis (locisq; *P pr. expuncto* q;) certis maximeque *O praet. L, qui* passim locisque certis maxime — 5 in cornibus *om. L* — collocarat *D* — 6 abutrorumque *U pr.* — passum *A*; passuum *V* · *M N* · ꝺ.

99, 1 forte ꝺ — ante *om. L* — acciderat *L* — 2 dimicarent ꝺ — die *P V* — 3 steterunt ꝺ — caesaris *D* — cum] dum *O* — reducere intra m. s. ꝺ — 4 suas *om. L* — 5 ad dextram (dexteram *P V* · *M*) partem *O* — 6 propitiusque *N* — castris *M pr. D* (*in M* s *erasum et litterae* i *lineola adjuncta, ut* a *efficeretur*); castri *N* — 7 frenati · · · equites *M N D* — 8 legiones ꝺ — distinere *A* · *P corr.* · *M N U F*; destinere *P pr.*; destituere *L*; destinare *V*; detinere *D* · ꝺ — 9 caesaris *L i. v.*; *om. M N D*¹; *ante* equitatus *suppl. D*² — iniussi et temere progressi longius *V* — 10 praegressi *M pr.* — ac · · · progressi *in D iteratum et altero loco deletum* — transgressi] progressi *P L* — 11 levisque *D pr.* — armaturae ꝺ — deserti (*L* · *D*² *in marg.*; -ta *P pr.*) ac (*habet etiam L in contextu*) *O* — 12 multisque *U F* — levisque *D*².

100, 1 proelio facto equestri *L* — scipio laetus in castra *A* ꝺ · *V* · *M N D U F*; scipio " in castra " laetus *P*; in castra scipio laetus *L* — 2 propium *M N D*¹; proelium *V* — claudium *A* · *P* · *M N U*; clau *F*; dadium *V*; cladium *L*; gaudium *D* · ꝺ — fortuna (fortunam *N*) bellantibus *M* (*hic cum signis transmut., quorum alterum supra* fortuna *positum pro* m *sumpsit librarius N*) *N D* — 3 *die om. U F* — parte *O praet.* ꝺ — 4 frumentandi gratia *A D*² ꝺ (*non* fr. causa *D*² ꝺ); *om. P L V* · *M N D*¹ *U F* — misit *O praet. L, qui om.* — 5 numedias *P pr.*; numidias *corr.* — 6 potiti sunt *O praet. L* — 7 in campum *om. L*; in campo ꝺ — 8 atque · · · ducere *om. L* · *D*¹ — 9 deducere *V* — 10 autem *V* — contra *M i. v.*; *om. L* — ni iugo *A* · *V* · *U F*; ui iugo ꝺ; ne iugo *P*; ne a iugo *L*; in iugo *M N*; in iugo ne *D* — 11 adperperare *F*; apparare *L* — ita ut duces *A D*² ꝺ — 12 essent *A D*² ꝺ · *P L V* · *U*; erant *M N D*¹ *F* — 13 cotidie *om. V* — dimicabant *O praet. D*² ꝺ, *qui* dimicarent — 14 classem *om. L* — 15 X et VIIII] VII et VIII *A** ꝺ · *M N* (*hi duo* octavae) *D U F*; VII et VIIII *P L V* — ex sicilia *M i. v.*; *om. N D*; excilia *A**.

101, 1 ibi *D* — 2 insidiantique *P*; insidiandi *D* — ab utica *O, ut vid.*[1]) — in adrumentum *D* — 3 cum] · c · *L* — L ꝺ — venit ꝺ —

---

[1] Scribit enim Woelfflin: ab Utica *A L*; *om. R*, Duebner: ab Utica *om. P L Petav.*, sed exstant voces in *A** ꝺ *P L V M N D*.

adventu *A** · *L* — 4 lucium *om. V* — scipium *V*; cispum δ — XXIIII *V*; VII *M pr.* — tharsum *L* — 5 praesidiis *U F* — 6 quintium *A** · *P L V* · *M N U F*; *om.* D^1; q. D^2; quintum δ — adrymetum *A**; hadrimetum *P*; harimetium *L* — 7 ea *D* — de *om. V L* — scipius *V* — 8 aquilonis *V*; at aquila *M N D U F* — promuntorium *A** · *P*; promuncturium *M N*; promunctorium *V* · *D*; promontorium *L* · δ *et fort. reliqui* — 9 quondam *N* D^1, *ut vid.* — a *om.* D^1 — 10 se *om. P L V* — a conspectu *V*; *om.* δ — 11 egressi *P* · *U F*; egressa *M N D* — remigibusque passim D^2 δ — passiq̄; (*sic*) *M*; passique *N* — 12 littoris *P* · *M N U* — partim] parum *O praet. L* · *D* — in oppido *O praet. L* — 13 progressus *P* · *M N* D^1 *U F* — 14 a perfuga *L*; ex perfugis D^2 δ — occansionem *A**; occasione *L* · δ — nactus *om. L* — *post* secunda *in D* 5 *fere litt. erasae.*

102, 1 coitione *A** (*sed potest etiam* cottone *legi*) δ · *P* · *M N pr.* (*in quo* co *erasum*) *U F*; cohttione *V*; contione *L* · *D* — cum ··· vectus *om. V* — primo mane leptim cum *M N D* — 2 vectus] nactus *M pr.* — 3 in salo *om. A**; a portum salo *P L pr.* · *U*; ad portum salo *V*; a portu salo *L corr.* · *F* — penteres *A**; pentemeres *P*; penteremes *M N* D^1 *U F*; pentiremes *V* (*hic* -y-) *L* · D^2 δ — duas quae longius erant vacuas D^2 δ — a *om. D pr.* · δ; ad *L* — 4 cepit nullo repugnante *V* — 6 mille *V L* — 7 equo] eo quod *A*; eoque δ; conscendit equoque (*sic*) D^2 — obmissis δ — omnibus] ceteris D^2 *i. v.*; *om.* D^1 — 8 ibi D^1 — moratur *A* δ · *M N D*; hortatur *P V* · *F corr.*; hortabatur *L*; oratur *U F pr.* — omnes ut se naves omnes *L* — 9 postea] · p · a · *A*; · p̊ · a · *P* · *M N et fort.* D^1; primum D^2 δ — parvolum *A*; parvum δ — navigiolum *O* (*N?*) *praet. M pr. D, qui* navigium — 10 aquilam *L in ras.* — pertritum *M N pr.* (*corr. sec. m.*); perterritam *D* — atque *O praet. L* — 11 hostium multitudinem classem (classe *L*) *P L* — coepit sequi *D* — 12 motus δ — 14 mil. *om.* D^1 — mille passibus *V* — reciperata *P* · *U F*; recuperatas *L*.

103, 1 quinqueremiges *P*; quinqueremes *L*; quinquereni δ — suis] sociis *M pr.* — etiam *om. V* — 2 naves *P* — tyrrem̄ *P*; tyrrem *L pr.*; turrem *corr.*; tiremem δ — proximam *om.* D^1 — 3 onusta *N* — 4 epibatarum *D* — promuntorium *A* · *P*; promunctorium *V*; promuncturium *M N*; promontorium *L* · *D* · δ *et fort. reliqui* — 5 chothonem *A* · *P L V* · *M N*; chotonem *U F*; cothonem *D*; cotonem δ — 6 promunturium *A*; promuntorium *P corr.* (-rio *pr.*); promunctorium *M N*; promontorium *V et ceteri, ut vid.* — 7 ea nocte *A** δ; eadem nocte *P V* · *M N D U F*; eadem die *L* — prima ··· commoratus (*lin.* 10) *suppl.* D^2 *in marg.*, *om.* D^1 — 8 accidit *P* — 9 omnibusque *A** · *P V* · *U F*; omnibus *L* · *M N* · D^2 δ — ab is *P*; ab his *V L*; aliis *M N F* · δ; *om.* D^2 — 12 vistrius *L* — eq̄ r. *M, sed* r *per ligaturam cum q coniuncto*; eq̄; *N* D^1, *ut vid.*; *om. L* — 13 ligerius *L* — affranius *L*; affiranianus *D* (*sed* -ani- *a sec. m.*) — in hispaniam *A** D^2 δ — 14 ad pompeium ∵ contulerat *L et in marg.* ∵ inde ex proelio se.

104, 1 inde ex proelio effugerat *om. L* — effugeret *A** (*sed* ef- *i. v.*); exfugerat *M N D* — africam quae *P pr.*; affricam et *L* — — 2 ob periurii perfidiam *A* δ · L*; opperi urtum (operiurtum *V*) perfidiam *P V*; ob (ab *D*, *sed* b *in ras.*) periurium perfidiamque *M N D U F* — vestrium (vistrium *L*) *O praet. M N D¹* — 4 caesaris ea nasidi (*sic*) *A** (*pr. m.*); caesari se (ce *D²*) nasidii *D² δ*; caesaris ea nasidi (navium *L*) *P L V · M N D¹ U F* — 6 nullam facultatem *V · δ* — 7 transeundi *om. M N D¹* — ignoravit *P L V* — 8 est] et *δ* — ut agris *A δ* — 9 condendi frumenti *δ*.

105, 1 clam] flām *A*; flā *P*; *om. V L* — 2 praepararent *D pr.* — certior per indicem *L cum sign. transmut.* — 3 equitatum *A* — 4 ab castris *P L V · M N D U F* — mille *V* — X *P in ras.* — 5 onustis (*sic*) *P* (*a pr. m.*); onusto *L* — recepit *V · N D · δ* — 6 progressis *P V* — passus *A δ* — 8 cotidie *L i. v. post* existimans — 9 frumenti *D* — 10 loc. id. ins. *V* — 11 considit *A?*; considet *P L*; consedit *V · M N D U F · δ* — 12 interim *ante* certior *habent P L* — 13 dies *in L bis positum altero deleto* — ibi dies *δ* — commoraturus *V* — hostis *L* — 14 adducer& *P pr. suprascripto compendio* ur *coniuncto cum littera* n *parum clara*: adduceretur *L* — 15 de porta cumana *V*; decimana porta *L* (*non* p. d. p.) — 16 III] octo (*vel* VIII) *O* — sequi atque equitibus *om. D¹*; *D² praebet* sequi *i. v. post* equitatus, equitibus *post* praemissis: atque *etiam a correctore omittitur*.

106, 2 levi armatura *O* — 4 multitudine *N* — 5 cumque *δ pr.* — iam] tam *A*; cum *P V*; *om. L · δ* — 7 ac *O praet. L* — 8 mumidas *M*; inumidas *N* — qui] quo *N* — 9 recuperant *D* — in cestra *P pr.* — 10 interi *P*, -ri *in ras. 3—4 litt.* — frumenti inopia *δ* — premebantur *P L* — 11 concludit *M N D · δ* — lepte *A δ*; leptim *L* — 12 achillae *O* (*praet. A?*) — cispo *O* — 13 tharsum *L* — maris *δ* — 14 nocta *A* — vigilia proficiscitur *L pr.* (prof. *del. ead. m.*) — instructa *om. L* — 16 venit *M N D* — antea saepe *V*.

107, 2 campo] castro *L* — unis *om. M N D* — frumentum *P pr.* — 3 cum parte profectus exercitus *A*: c. p. exerc. prof. *P L V · M N D U · δ*: prof. c. p. ex. *F* — invento] iumento *A · P V · U F*; iumentorum *δ* — 4 vini olei *V* — paucum *A D² · P V*; parum *δ*; pauco *M N D¹*, *ut vid.*, *U F*; parvo *L* — atque *om. δ* — 5 rediit *δ* — 6 cum copiis universis *L* — subsequi per iugum caesarem *M* (*hic cum sign. transmut.*) *N D* — *post* subs. *in P iteratum* caesarem, *sed erasum* — sequi *L* — 8 dispartitis *D* — 9 · z · & · a · *P*; zumi *L*; teta *δ* — a scipione *O praet. L* — 10 passus *V* — et] in *δ* — 11 divisum *L* — 12 longe *om. L* — XVIII *A δ · V · M N D U F*; XVIIII *P*; XIIII *L* — hic *N D¹* — duas leḡ *L* — 13 caesar *L in marg. post* perfuga — ex fuga *N D¹*; ex perfugis *D² δ*.

108, 1 ex campo *L i. v.* — collocatis *O* — ibi] ita *δ* — 3 castra multitudinem prof. *L* — oppidum *A · P L*: oppido *V · M N D U F · δ* —

4 frumentariis D *pr.* — eous F — 5 is P — 6 occurre N — suppetis δ — 7 itaque] ipse L — biotio A δ · M N; biocio U F D; inocio P; mocio V (*hic post* regino); mincio L — eq. ro. A; equite ro. D^2; equiti · r · δ; eq. prō P V · M N (*hic* equite) D U F; eq̄ p. r̄ L — 8 ei] eius V — eq. prō V — 9 adductis O — 10 oppio A · U *corr.* (*in quo* d *expunctum*) F: oppido P L V · M N D U *pr.* · δ — 11 in castra L — 13 quae tum P V; quae tunc L; quae cum M (*sed potest etiam* tum *legi*) N D^1 U F — affranisque M N — 14 levi D^1, *ut vid.*

109, 2 vi] · III · P · M N D^1, *ut vid.*, U F — sarcinas *om.* A — legionarias V L — acerbum A · P V — 3 comportare O *praet.* L — celeriter *om.* V L — inferre O *praet.* P L — 4 impetum L — legionis A δ; legion P L; legiones V — 5 hostium *post* equitatus *habet* L — 6 defecta A · P V — existimaret P *pr.* — pulsos deterritosque hostes δ — 7 lacescendi D — iter coeptum L · δ — 8 iterum] interim D — celeriter *om.* V — 9 quam L; quae M N D — 10 legiones V — fecerunt δ — levis D · δ — armaturae O *praet.* N D — 11 praediti] proditi P; prompti δ — unam N — 12 pariterque O *praet.* L — accurrere O — 13 proficisceres N *pr.* (*ortum ex* -ētes *in M, ubi* t *pro* r *sumi potest*); *extremum* s *del. sec. m.* — 14 refugerent *om.* D; et refugerent δ — stantes O (instantes *cod. Scal.*) — 15 iaculis eos F — satius P — 16 existimarent] crederent δ — eos nihil aliud L — illos δ.

110, 1 cogerent] agerent N D^1 — aqua A — 2 qui a *om.* δ; a *om.* M N D — 3 gustassent L — 5 non totos] vento D — 6 in horis · IIII · (IIII^or^ δ) O *praet.* P L, *qui* in horam · IIII · — esse M N — 8 revocabat D — 9 legiterque F *pr.*; leviterque D — militum L — 10 equitatum A; equitatuum δ — copiae numidarum L — 11 praecurre M N; percurrere D; currere δ — coronamque A · P L V — 12 suas L — agmen] tn̄ (*i. e.* tamen) δ — extremum agmen F · L — 13 caesaris interim O *praet.* P L — 14 si se O *praet.* L — 15 infertos A δ; infectos P L — coniecissent O — duo A; duorum D · δ — numerum A · N D (*non* M); *om.* δ — 16 et rursus L — conv. equis se] conversi se quisque V — 17 iacula et leg. δ — 18 coiciebant A · P L · M U F; coniecebant V; conc. N *pr.*; conic. *corr.* — 20 suum δ — in castris (castis N) O.

111, 1 ac] · c · A · P L V — 2 se *om.* M N D^1 — 3 elephantibus D^2 δ — 5 eiusdem modi δ — 6 ut non δ — victorem V — 7 condocefacere A · U; condocefaceret P L V · M N D F; condocet facere δ — 8 quod (quot M) pedes se A · P V · M N D^1 U F; quod ad pedes (*omisso* se) L; quo pede se D^2 δ — *in* D obversi · · · spatio *in fine pag. in ras., deinde* resisterent · · · mirifice (*lin. 11*) *sine lineis additum et initio paginae insequentis* enim *in ras.* (*omnia a sec. m.*): obversi · · · quemadmodum *videtur igitur omisisse* D^1 — 9 adversarios O — 10 communicarenturque A δ — 11 quo] qui N; *om.* D — praecipere A · N; praeciperet P L · M U F; praecepit V; praecipit D · δ — 12 nostrum exercitum L — vestrum M N — 13 quia]

per compend. minus perspicuum scriptum in M N; qr *D* — detrebat *M N pr.* (*corr. sec. m.*); deterrebant *D pr.* — 14 interficiebat *A · P V · U F* — 15 et *L i. v.* — legionarium ··· defatigabat *om. L* — defatigabant δ — hostium *addebat U pr.*

112, 1 armatura *P L V* — ab his *A* δ · *M N D;* ab hiis *L;* alius *V* — insectatis *L pr.*, *ut vid.* — 2 que in eos *D cum sign. transmut.* impetumque *L* — periculum] proelium *M N D* — facile periculum δ — 4 ex *om. D* — vehementer ··· proelium *om. L* — commotus δ — 5 quodcumque proelium quotiens ··· quod poterat *A;* quodc. proel. quot. ··· poterat *P(L) V · M N D^1 U F;* quia quodc. pr. q. ··· poterat *D^2* δ — equitatum suum *P pr.; om. V* — 6 sine legionarios milites *P;* sive legionarios milites *L;* sine legionariis militibus *V* — equitatu *L* — 7 etiam] autem *O* — 8 nundum *M N* — hostium legiones *A* δ · *D* — 9 quodam modo *N D* — se *om. A* δ · *V* — non posset *V;* possent *L* — et levi *L* — 10 armaturae *A* — erant *A* δ · *P L · N(?) U F;* erat *V · M D* — 11 etiam *O praet. L, qui* autem et — 12 militum animos *A* δ; animos militum *P L V · M N D U F* — in trore *M* — 13 uni *om. U F.*

113, 1 in italiam (italia *A*) *O* — quo] quos *O praet. P L, qui* quod — miles nosset (nos *V in fine versus;* noscet δ) *O* — 2 agnosceret *D* — telum ··· eius *(lin. 4) om. V* — 3 posset *om. D^1* — ornatusque *A* δ; oneratusque *P L · M N U F;* oneratus *D* — elephans cum esset δ — elephas *M N D corr.* — 4 nuda sine tegmine δ — tegumine *P;* tegimine *U F D pr.* — 5 tala *A* — conicerentur *O praet. L* — propterea *A* — ut (*ante* ium.) *om. N D* — odorem stridorem speciem *O, nisi quod P pr.* stridoremq. *deleto* q. *et L* stridoremque — 6 consutune *F;* consuetudinem δ — captarum *A D^2* δ; capturum *P V · M N U F;* captirum *L;* captum *D^1;* (capta *cod. Norvic.*) — ne] non *O* — reformidarent *A D^2* δ; reformidare *P L V · M N D^1 U F* — 7 ex *om. L* — erat erat *U priore expuncto* — militares bestias militibus pertr. δ — 8 contractabant *L* — eorumque *L pr.* — cognoscebat *D* — 9 in (*post* atque) *om. P L* — 10 patientiam *N D^1;* patientiamque ··· adduxerant *D^2* — 11 commemoravi supra *D* — 12 et (*ante* ex) *om.* δ — 13 neque *A · P L V · U F;* nec *M N D* · δ.

114, 1 in *om.* δ — 2 campestribus atque etiam gallos homines apertosque minime insidiosos δ — 3 consuerunt *O* — 5 cognoscere et] cognoscerent *A* δ · *P L V;* cognosceret *U;* cognoscere *M N D F* — quod sequi *V* — 6 quod vitare *P V · M N* · δ — quod haec *P L V* — hoc δ — 7 dabant *A · P V* — in uno loco *L* · δ — continere *N (cf. ad p. 96, 12) D^1* — 8 atque *om.* δ — rapsare *A · P L · N (cf. ad. p. 96, 12) U F;* rapsaret *M;* repsare *V;* reportaret *D^1;* raptaret *D^2* δ — 9 ses *P pr.;* ė ė *(sic) V* — suosque *P pr. · M pr. U;* suasque *V* — discesseras *M pr. U F* — 10 existimabant *P L pr. V · M pr. U F* — atque] aquae *U* — copias accuratius suas *L* — 11 propter *om.* δ; *del. D^2* — hostium] aciem *P pr.* — 13 eos abhorrere *A* δ.

115 vacca *D*[2]; ucca δ — 2 zetae *A? δ · D*; zeiae *P L V · M N U F* — 4 utiles] itales *F* — administraturos *O* — id *P V · M N D F* — 5 de eorum *A* δ — transfugas *P L V · D*[2] δ — 8 adcucurrisse *A · P · M N U F*; decurrisse *L*; cucurrisse *V · D*; concurrisse δ — adveniente *A* δ · *D* — 12 aprilis *V* — processus *O* — a suis castris *V L · M N D*; *om. U F.*

116, 2 interiecto *A* δ; circumiecto *P L V · M N D U F* — diuque *O* — 3 ad se *A* δ; a se *D*, *sed post* a *una littera erasa*; *om.* L — ad *om. D*[1] — supersidere *M N* — 4 posteraque *L*; postero *D* · δ — movit δ — 5 iter] it A · *V*; *om. P L* · δ — 8 capere *L · D* — 9 armatorumque *L* — plaustris *V · M N D corr.* · δ — 10 sarcinis interceptis *A · L*; interceptis sarcinis *P V · M N D U F* · δ — 11 atque *V* — sub (*alterum*) *om. L* — 12 caesar *N* — 13 fefellit *U pr.* — 15 immissas *P pr.* — 17 contendit fugere δ — 18 legionariis δ — signa *L i. v.* — interceptum iter agere (*hoc in marg.*) *L.*

117, 1 coepere δ — summum iugum δ — 2 destrorsus *V* — desistit *L · D* · δ — 3 sassuram *A*; sasuram δ — pervenit *V* — 5 auderet *D*; acciderent δ — pugnante *L* — p. evocato cornelio *M N D* (*hic cum sign. transmut.*) — 6 erat *V* — 7 atque interfecto *V* — 8 ad *om. P V · M N D*[1] *U F* — thebennam δ — 11 aquae] atque *O* — ab (ob *D*) oppugnatione (-nem *V*) eius *O praet. L* — perterritus *V* — 12 mille passus *V* — 13 quarta (IIII[or] δ) vigilia *A D*[2] δ; quarta *P*; · IIII · *L*; quarta die *V · M N D*[1] *F*; die quarta *U* — reddit *D*[2] — redit rursus *in M post* habuerat (*p. 118, 1*) *positum additis sign. transmut.* — castra IIII (IIII[a] δ) die quae *A* δ; castra die quae *P.*

118, 1 ad *om. N D* — 3 thebenenses *V*; taben. *L*; tabenn. *M N* — 4 consuevissent *V* — maritima *O praet. A, qui* maturrima — 5 collocati *L* — 6 male *om. A* — et orant δ — 7 fortuniis *L* — *cum de* p. r.] p. r. *A · P L V*; p. r. quod *M N D U F* · δ — 8 ferre *A* δ; ferrent *P pr.* — consilio probato *O praet. L* — 9 tribunum tribus cum cohortibus] tribus cum cohortibus *A* δ; cum cohortibus tribus *P L*; cum tribus cohortibus *V*; tribunum cum cohorte *M N D U F* — et *om. V* — 10 thenam *P V*; thebenam *M N D U F* — 11 quia *V* — 12 poterant *V* — in africam *A* δ; africam *P L V · M N D U F* — 13 milia] mille *V* — equitum δ — fonditores *D* — sagittariisque δ — mille] co *A*; C C *D*[2] δ; quo *P*; qui *L*; cum *V*; ∞ *M N D*[1], *ut vid.*, *U F.*

119, 1 occurrunt *D*; occurrent δ — cum omnibus copiis *M pr.* (*deleto per lineolam subductam* omnibus *et supra* copiis *scripto* his); cum omnibus copiis his *N* (*sed cum sign. transmut.*); cum omnibus his copiis *D* — hiis *L* — 3 V] VIII *O praet. L, qui* VII — ab (a δ) scipionis vero *M N D* · δ; *om. A · P L V* (*in V lacuna 9 litt.*) *U F* — II] $\overline{\text{XX}}$ *U*; IIII *D*[2] δ; *ceteri* ∞ ∞; co co (*sic. V in marg.*) *etc.* (∞ ∞ ab scipionis vero mil. *M cum sign. transmut.*) — 5 thegea *D* — 6 equester δ — II milium] $\overline{\text{XX}}$ *U*; mille militum *D*[2] δ — numerum *P L* — 7 consueverat *F*

— eo] et *M N* D^1, *ut vid.* — directo dextra sinistra *L* — sinistraque *V* · δ — directo *O praet. P pr.* · *U F* — oppidi *A* δ; oppido *P L V* · *M N D U F* — 8 e castris *V* — 9 passus *V* (*non L*) — 10 consistit *O praet. L* · δ, *qui* constitit — 12 caesar *om. L* — equitatum *D pr.* — in hostium iubet δ — 13 erat D^2 δ — 14 leveque *M* — fonditoresque D^1.

120, 3 haberent po fac. *L expuncto* po — 4 circumfundere *V* — nichilhominus *A* — 5 animum advertit *P* — 6 consueverat *V* · *F* — prima *D* · δ — 7 ex proelio *L*; ei praesidio D^2 δ — succurre *M N* — 8 suis equestribus auxilia summittere *D* — mittere δ — 9 recentibusque *D*; recentioribus δ — 10 C C C C] C C C *D* (*sed uno* C *eraso*); ÍÍÍÍ δ — 12 ad levi *A* · *P pr.* · *N*; ab levi *M U F* — minuatimque *P V* — 13 cedebantur *V* · *D* · δ — caesar interim alteram δ — mittit *O praet. L*, *qui* immittit — quis adagentibus *A* — 14 facto *om. L* — sui *om. L* · D^1 — universi sublati δ — in *L i. v.* — 16 cumpluribus *D* — consecuti *V* — 17 passus *V* — ad (*prius*) *om. A* · *M N U F*; in *D* · δ.

121, 1 recipiunt omnibus incolumibus δ — *post* erat *in P quattuor litterae erasae, quarum extrema compendium &* — 2 castra recepit (cecepit *M*; cerecit *N et similiter* D^1) *O praet. L* — incolomibus *V* — 3 pacidiu *A*; p. acidius δ; placidius *V* — pilo graviter *V* — pilo] proelio δ — complures D^1 (que *suppl.* D^2) — 4 atque δ — fortissimi quique *A* δ; fortissimique quique *L*; fortissimus (fortissimos *P*) quisque *P V* · *M N D U F* 5 adversarios cogere potuit *L* — 6 aecum *P* — legionemque *A*; legionique δ — 8 animadverteret δ — 11 XVI mil pas δ — 12 virgilius *L* · *D* · δ — magno praesidio *V* — oppidum oppidumque *D priore deleto* — 13 die *om.* D^1 — communire δ.

122, 3 ductus *V* · *U pr.* — 4 thabsianos *M*; tabsianos *D* · δ (thapsitanos *N?*) — 5 ammitteret *P* · *D* — 6 mille *V* — passus *V L* — ab thapso *L* · *D* — 7 inter *om.* D^1 — maris *V* — 8 M et D (*variis compendiis*) *O* (*V in marg.*) *praet. L*, *qui* C C D — ad passus *V* — quas *O* — 9 conabant δ — 10 caesarem *om. M N* D^1; D^2 *i. v. post* fefellerat — 11 muniti *P V* — ubique *A* — III cohortium] III *A* · *P* · *M N U F*; tercio *V*; inde *D*, *sed expunctum*; magno δ; cohortibus III *L* — praesidio castello relicto *D* — 13 super *L* — 14 confecto *O praet. V* · δ — albesente δ.

123, 1 M D] co̅ *P L V* — ∞ D passibus ∞ D *M altero eraso* — 2 passibus *P L V* · *M U F*; passuum δ *pr.*; passus *corr.* — consedit *om. V* — et *om.* D^1 — 3 milites *A* D^2 δ · *P L V* — deductos castris *A* D^2 δ · *P L*; de castris *V* — 4 praesidio *om. L* — aspernate *V L* · *M et fort.* D^1 — legione duabus *P*; duabus legionibus *V* — 6 classis *D* — naves reliquas *L* — 9 adversis *O* — incuteret *D*, *sed post prius* t *una, post alterum tribus litteris erasis*; incuret δ — terrorem incuterent *L* — 10 perterriti ac perturbati *M N D* — post terga (posterga *N*) *O praet. L* — 12 contra *L i. v.* — elephantos *O praet. L* — 13 cornu *L i. v.* —

collocatis (*non* -tos) *A* · P L V · M N* D^1 *U F*; collocatam D^2 δ — et *om.* D^1 — nihil minus *O praet.* D^2 δ — militem δ — castra] contra *O praet.* D^2 δ, *qui* contra se — non ignaviter] noni graviter *A**; graviter δ — 14 aciem *N D* — tripliciter D^2 δ — 15 XIII. que] secundaque (-damque *V*) *O* — XIIII] VIII *O* — sinistro oppositis *iterat* δ — 16 quinque (*vel* V) legiones (*non* -nis) *A* · P L V · M N* D^1, *ut vid.*, *U F*; quinque legionibus D^2 δ — at *M N* D^1, *ut vid.*, *U F* — cornua a quinis *P L V.*

124, 1 funditoribusque δ — 3 pe | pidibus *L* — 4 proeliaque ··· veteranorum *om. A* — commemoratus *D* — 5 incitabat *V · D* — 6 dimissent *D* — hortatur *V* — ut *om. V* — virtute *A* — 7 famam nomen *M N D* · δ; *sequitur:* locoū *M* (o *et* u *per ligaturam coniunctis*); locol^m *N*; locorumque D^2 (*quid fuerit, incertum*) δ — nomenque *L* — victoriam partam *O praet. F* — 8 cupiant *V* — 9 in *om. A* δ — exercitu *A · P · M N U F*; exercitum *V L · D ·* δ — 10 contra vallum *O* (*etiam* δ) *praet.* D^2 — ultra citra *V* — 12 cum id *L* — animadverti a pluribus δ — animadvertit coeptum esse *A* — 14 dis *A · P · U F*; diis *V L · M N D ·* δ.

125, 1 dubitanti (-ndi *a pr.*) caesare *P*; dubitanti caesari *L*; dubitans caesar *V* — 2 cupiditateque *A*; cupiditati δ — resistens *V* — sibique (ibique *A*) *O praet. L* — non] nos δ — 3 placere *om.* δ — clamitat *A · P L V*; clamitante *M N F*; clamitate *D*; cilamitante δ (*hic* -tem *a pr.*); clamitat ante *U* — et etiam atque etiam *A* D^2 δ · *P L V*; et *om. M U F*; et etiam atque *om. N* D^1 — sustentantem *A* δ *pr.* · *P L V* — 4 tubicin a *A*; tubicina *P L V · M* D^1, *ut vid.*, *U*; tubicen a *N*(?) *F*; tubicen D^2 δ — 5 coactis *A* δ — aba versis *N* — signa ab u. c. signa *L priore deleto* — 6 in hoste *L* — praetore adverso δ — 7 ne iniussu ··· postquam *om. A* — 8 concurrent *P* — ne quicquam *U ·* D^2 δ — profecerunt δ; proficerunt D^2 — 10 resisti *L i. v. post* posse — 11 in hostem contra principes *O.*

126, 1 fonditores *D* — sagittarii δ — conscita *V* — elephantes *A* D^2 · *M N* — 2 frequenter *P L V · M N* D^1, *ut vid.* — lapidarum plumbique itata *A*; saxorum plumbique δ; lapidum *P V · M N D U F*; lapidumque *L* — 3 sese] se δ — posse *A* — sequentes δ — 4 proterrere *A*; protere *M N* D^1 — in *om. V* — semi vallifactas *A* δ (*hic* valli factas) — ruere] ire *L.*

127, 1 idem *A* δ · *P L V · M N D* — 2 principesque D^2 δ — ita *om.* D^1 — bestiis celeriter *V* — praesidiis circuitis *D* — 5 egressi erant *V* — progressi *L*; gressi *M pr.* — fugiunt δ — 6 esse *om. V*; *L in marg.* — praetereundum *L* — 7 in sinistro *A* D^2 δ — elephas *M N D* — 9 eumque | cunque *D* — sub pede δ — subditum sub pedem *L* — dein *om.* δ; *in D erasum* — genu] ge *A*; genu fecisset (*hoc expunctum*) *D* — 10 proposcide *V*; promoscide D^2 (-mo- *in ras.*) δ — vibrandique *V* — 12 armatus *etiam* δ — elephas *M N D.*

128, 1 proposcide *V*; promoscide D^2 (-mo- *in ras.*) δ — extollit. Armatus qui *O praet. P L, quorum ille* extollit armatus. Qui, *hic* extollit

armatum. Qui — 2 qui in] quin *A pr.* δ; quid in *V* — cum *A* δ *et V, qui* agendum esset sibi cum videret; *om. PL · MNDUF* — 3 promoscidem D^2 (m *prius in ras.*) δ — 4 poterat viribus non desistit *D* — elephas *MND* — 5 militem *L pr.* — 6 reliquas copias D^1 — se convertit *P pr.* — 7 tapsi *V* — 8 maritima *L · MND* · δ *et fort. V · UF* — et *om. L* — succurrerent] subsidio occurrerent (occurrent *D*) *O praet. L* — 9 parent *A · P;* pararent *V · MNUF;* parerent *L · D* · δ — 10 umblici *L · D;* umbelici δ — egressi *V* — 11 patebant *A* — qui a] a qua *V;* quia *(per compendium) MN;* quia a *D* — servis D^2 δ — 12 in oppidum se *P* — 13 recipiunt *L* — copias prostratas passimque in campo fugientes *V* — 14 confestim *om. V* — 15 non *P i. v.;* se colligendi non dare *V.*

129, 1 ad ··· petebant *D in ras., a pr. m., ut vid.* — patebant *A* δ — refectis *O* — 2 sese *A · PL pr. V · MNUF;* se *L corr. · D* · δ *(in L post* se *duo litt. crasae)* — ducem δ — requirunt δ — 3 auctoritate imperioque *O praet. L* — regerent D^1; rem gerent D^2 — *et*] qui postquam *O* — 4 ibi *om. D* — 5 contenderunt *L* — 6 quoque ipsi ab δ — iubanis *L (sed* ea ··· iubanis *in ras.)* — 7 dimissis *om. A;* missis *L in marg.*; admissis δ — 8 salutectionem *N supra* -ec- *scripto* m; solute conctionem D^1 — quibus] qui *P pr.* — miseriis *O praet.* δ — 10 non *(ante* poterant) *om.* δ — 11 etiam] aut *L* — sua *A* — illustres urbanos quos auctores appellabant (actores δ; appellant *V · MN* · δ) *O praet. L, qui* illustres viros quos urbanos appellant — 12 vulneraverunt *L · MND;* vulnerant δ — 13 fuit *om. V* — illius *A;* tuillius *V* — rursus *A* — 14 consulte *A* D^2 δ — consulto a milite *om. MN* D^1 — item] interim *PL* — rusus *A.*

130, 1 gladiu *M pr.* — perculsus δ — accucurrisset *(vel* adc.) *A* δ · *PV · MNUF;* accurrisset *L;* occurrisset *D* — 4 a *om. O* — maxima victoria *D* — licentia *P · F* — 5 praecandi δ — spe *om. O (habent codd. Petar. et Norvic.)* — res maximas δ — 6 ipsi] ab ipsis *O* (D^2 *in marg. addit* impune) — ita *D* — illi *om. A* δ · *L;* ·I· *P;* primi *V;* ·II· *F;* ii *U;* hii *MN;* hi *D* — 7 implorassent *V* — 8 ipso *M i. v.* — parceret *P pr.*; parerent *D* — 11 fugatisque quam praelibus δ — 12 ac statim] estatim *A · P;* estatim *L;* statim *V* — 13 LXIIII *O* — 14 armatos *MŃ*D^1 — capit *om. D.*

131, 1 instructis *ND* — in hoc δ — 2 suorumque D^2 δ — 3 deducti *D* — ipsum *L* — 4 incitavitque *L;* invitavit δ — suam *L* — levitatem δ — 6 dari δ — die] dee *M pr.* — 8 veteranorum *A* δ · *D* — donavit praemia *iterat P priore deleto* — praemiis *V ·* D^2 δ — 9 ac] et *V;* ab *L* — suggessu *V;* suo gestu δ — 10 t. rebilo D^2 δ — cum III ad thapsum cohortibus *A;* cum III cohortibus ad th. *L;* cum III legionibus ad th. D^2 δ; cum III ad th. *PV · MNUF et fort.* D^1 — 12 m. *om.* D^1 — 15 pervenerunt *V* — 16 cumacolis *P pr.* — 17 praecucurrisset *A · PV · MNUF;* praecurrisset *L ·* D^1 · δ; procurrisset D^2.

132, 1 eo] eorum *O* — 2 cuiuscumque *MN* — 3 viros constructosque *D* — flamma *D*·ꝺ — coiciunt (*vel* coit.) *A*ꝺ·*PLV*·*MND*; *de reliquis non constat* — 4 supplicio afficiunt *L* — 5 pervenerunt *V* — in *om. O, sed versu insequenti* parum in suis *O* — 6 legis iulianae *ND*[1] — 7 existimarat *D* — 8 fossisque *PL* — muniverat *A*·*PV*·*UF* — 10 custodiet *M pr.* — illi] ·L· (*vel* ·l·) *O, nisi quod* quinquaginta *V a sec.* — adhorti *PV corr.*·*UF*; adhortati *V pr.* — 11 eos *om.* ꝺ — partibus caesaris *A*ꝺ — favisset *P* — 12 ex eorum *A*ꝺ — 13 victoria caesaris ꝺ — 14 lapidibus *O praet. A* — postquam *V* — 15 castris *D*[2] — potuerit *A*; potuerant *PLV*·*MNUF*·ꝺ; poterant *D* — capere ꝺ — 16 coniecerunt atque] coniecerantque *MD*[1], *ut vid.*; conieceruntque *N*·*D*[2] — 17 cato cum *V* — 18 quiret] posset *L*; potuisset *V* — 19 rapinaque *MND*[1].

133, 1 sedante *D* — importunitatis eorum *L* — C *om. ND*[1] — divisit C *V* — 2 silla *A*·*VL*·*MN*; sila *D*; scilla ꝺ — 3 his *A*ꝺ (*hic* ab his ab *priore deleto*) ·*V*·*MND*; eis *PL*; iis *UF* — regnum iubae *L* — 4 ire *om. ND*[1] — intendit *O praet. M pr.*·ꝺ — 5 pervenerunt *V* — 6 convocato *L* — 7 scipionis *A*ꝺ·*N* — hortatus *A*·*PLV*·*MND*[1] — servitia *L i. v.* — 8 mitterent ꝺ — 9 assentire partem *om. D*[1] — 10 in fuga *P*·*MNF* — destinatam *in M post* hab. *iteratum, sed expunctum* — 11 navesque *AD*[2]ꝺ; navemque *PLV*·*MND*[1]*UF* — his *A*ꝺ·*V*·*MND*; is *P*; hiis *L*; iis *UF* — in quasque *A*; in quascunque *M pr. ND*·ꝺ (*hic* uti *pro* ut in); in quas quisque *PLV*·*M corr. UF* — 12 vellent proficiscerentur *AD*[2]ꝺ; vellet proficisceretur *PLV*·*MND*[1]*UF* — diligenter *V* — 13 tum ibi *D*[2]ꝺ — 15/16 *D in marg.* nex catonis — 16 tulit *O praet. L.*

134, 1 *P in marg.* mors catonis — dum *O, nisi quod* nondum an. nondum *V* — animam nondum expiratam *P pr.*·*F*·ꝺ; aiā (*sic, i. e.* anima) expiratā *D* (*alterum* fort. *D*[2], *ita ut correctorem appareat legisse* animam) — 2 et *om. O* — 3 obligare vulnus *L* — obligare ··· vulnus *om. D*[1] — coeperunt *D*[2]ꝺ — 4 crudelissime devellit *O praet. L, qui* divellit crudelissime *cum sign. transmut.* — 5 interimit *V*·ꝺ — 6 partum *ND*[1], *ut vid.* — gratia *L i. v.* — 8 turresque *O praet. A* — sepulturae *ND*[1] — 9 ut *A*ꝺ·*M i. v. ND*; *om. PLV*·*UF* — sibi haec ea re *A*; sibi haec ea res ꝺ; sibi ex ea re *PL* (*hic om.* re) *V*·*MNDUF* — 10 auxiliaret *A*·*PL*; auxiliaretur *V*·ꝺ; auxilii raret *UF*; auxilii rant *M pr. suprascripto* pa; auxilium pararet *ND*; (auxilii pararet *Scaliger ut* „*ex vetere Ursini codice*") — contione facta *PL* — cohortatus *A*·*PLV*·*UF*.

135, 1 in *etiam L* — c. *om. MND* — 2 portis factis *A* — utice gressus *A*; utice egressus ꝺ — 3 caesaris *A*ꝺ — imperatorio viam *A* — 4 omnes *P pr. in scribendo corr.* — portis] potitis *D* — 6 ab thapso *PLV*·*MNUF*; de th. *D* — ussetam *A*·*PV*·*UF*; usetam *L*;

uissetam *M N;* lusseram *D*; ut zetam δ — 7 frumenti numerum *O* — armarum *P pr.* — 8 ceterarumque *O, nisi quod L* que *i. v.* — id] hoc δ — 9 deinde in adr. *D* — 10 considerata Q.] considerat. A Q. *P V* (*hic* A); considerat. Ac Q. *L* — 11 legario *A* — ligurio *U pr.* — *post* c. *in V lacuna 15 litt.* — considii δ — filio *om. V* — cum ubi *N* — fuerat δ — vitam *om. A* δ — 12 die *om. L* — hivineio *N;* humelo *fort. D*¹; humello *D*² δ — 13 cum · · · legione *D tribus fere ductibus erasis* — 14 subitoque *A* δ — ienua *P;* genua eius *V* — proiecit *L* · δ *soli* — 15 aliud ampl. quicq. δ — 16 sua natura *A* δ — pro (*alterum*) *om. A* δ · *P V* · *M D* (*habet N?*) — constituto *V.*

136, 1 c. aeteio *A;* caeteio (*vel* ceteio) *P L V* · *M N D U* · δ; caeteis *F* — patrio *O praet. D*² δ, *qui* patri — m. (*ante* aquino) *om. P L* — acquinio *D*; aquinio δ — 2 damasippi qui *A* · *P L V;* damasippi quae δ — sua *om. D*¹ — 3 circiterque *A* · *P V* · *U F;* circiter *L;* circiterque noctem *M* (*hic* noctem *i. v. a sec. m., ut vid.*) *N D* · δ — 4 nocte *om. V* — 5 in oppidum] eodem δ — contioneque *O praet. L* — 6 cohortatur *L* — 7 egit *A* δ · *P L V* · *M N;* agit *U F*; coegit *D*²; cogit *D*¹, *ut vid.* — — negotiatores *om. L* — 8 pecuniam δ — varroni *D*² — spipinioni *V* — 9 sceleribus eorum *V* — 10 si eis *P V pr.* (*corr. sec. m.*) — 11 bona quod δ — se *om.* δ — 12 ut qui *D*² δ — ipsa *O* — sua *om. D*¹ — redimisset *A* δ · *D* — 13 venditionem bonorum *L* — indicturum *D*² δ — multam *V;* mulctae *D*² δ.

137, 1 incolomitatem *P L V* — 2 exsanguinibus *P V* — de vita quoque *L;* deque vita δ; deque vitaque *D*² — ex *del. D*² — merito *L* · δ — deprecantibus δ — 3 oblatam salutem *L* — libentes (libentesque *M D*) cupidique (-deque δ) *O praet. L* — 4 uno *om. L* — 5 imperasset *U* — bis mille *A;* bis milies *V* · *M N D U F* · δ; miliens *P* (*sic:* milienses tertium); milia *L* — sestertium (sextertiam *V*; -um *D*) *O praet.* δ, *qui* sestertiis — is *P*; iis *U F* — impositum est *V*; impositis *D*² δ — 7 eodem die dam natos *A* δ (*hic* damnatos); eodem die demum natos *P L V* · *M N D U F* — 8 agunt agratias δ — 9 fuerat *B pr., corr. sec. m.*; fugerant *L pr.* — una cum petreio *om. F* — 10 tantudem *D* — 11 atque *om. B* δ — ad oppidum (ad oppidumque *B*) *O praet. L* — zama δ — 12 liberos *A B* δ; liberosque *P L V* · *M N D U F* — 13 omnem *om. V* — quodque] quoque *A B* · *P V*; quod *L* — 14 opus maximum *B; om.* δ — muniverat *A* · *P V* · *U F* — munierat operibus maximis *L* — accidit *D.*

138, 1 bella *P pr.* — pplm. rom. *V a sec. in lacuna 8 litt.;* r. (rē *D*) p. *M N D* — 2 z · a · me *P* — coniestis *N*; coniectis *L* (*non lin. 5*) — 3 maximam *om.* δ — 4 supeatus *B pr.* — omibus *B* — e rebus eo *L pr. deleto* e — eo *om. V* — coarcervatis *P pr.*; coacervatiis δ — deinde *D*; dehinc *B* δ — 5 que *L i. v.* — subiectis *F pr.* — 6 ipse se *P L* — insuper *P marg. pr. m.*; desuper δ — liberis *om M N D*¹; *post* coniugibus *i. v. D*² — 7 coniuge *B pr. in scribendo corr.* — 8 primo *O B praet. L* — -

9 imperiis V — za·mensibus d dein P *pr. eraso* d — dein O B *praet.* L·D·δ — se *om.* L (*non lin. 10*) — 10 precibusque B δ — orasset *om.* V — deos L *i. v.* — 11 penatis P V *pr.* (penn-)·U (paen-); penatesque B δ — admitterentur δ — persistere L; praestare δ — 13 tertio se petit N D^1 (*ante* petit *duo litt. erasae*) — 14 ausportaret V — 15 responsum oppidanos L — responsum O *praet.* B, *qui* responsi, *et* δ, *qui* respondi — re *om.* U F — 16 abama P *pr.* — descendit U F — 17 cūm petreio P *pr., deinde* m *erasum*; cum petreio V L — equitibus L *i. v.* — confert se A; se confert B D^2 δ; *post* suam *habet* se V; confert P·M N D^1 U F; iter confecit L — 18 zamenses *om.* A B — de his rebus legatos L.

139, 1 eo M *i. v.* — uti *om.* D^1, *ut vid.* — rex] iret A *et* B *a sec., qui* ira *a pr.* — 2 sibique B — 3 quodad M *pr.* — oppidum seque A B D^2 δ·V·M N F; oppidumque se P·U; se oppidumque L — 4 ei servare D^2 (oppidumque ei reserv. D^1, *ut vid.*) — 5 pronuntiare P L — 6 uticam P L — cum equitatu *om.* M N D — 7 regis U F — duces] due es N D^1 (*in* M c *ambiguum*) — duces complures *om.* B — 9 perveniunt O B — 10 lenitate clementiaque O B *praet.* L, *qui* clementia lenitateque (*sed* -ta- *i. v.*) — 11 zama A·P (*hic* z·ama)·M N F.

140, 1 tisdrae B δ·D — 2 familiaria sua A B; familiari sua δ — praeerat *ante* gladiat. *habet* V — 3 domitii D^1 — 5 onustus pecunia L — onustis A; omissus δ — 6 commilites V — in (*non lin. 7*) *om.* P L V·M N D^1 — itine B *pr., corr. sec. m.* — 7 concadunt D — se D^1 — potuerunt L — partis P — 8 c.] caesar V; cum N D·δ — verg. A B·P V; virg. L·D·δ *et fort. reliqui* — 9 aut interfectos aut B D^2 δ·M *pr.* — 10 sibi ipsi uticae L; uticae sibi ipsi δ — manum L — intulisse B δ·L — 11 ab suisque O, *ut vid.* (*in* B *per utramque vocem lineola ducta*), *nisi quod* ab suis D — 12 eius D — copiis P *pr.* — delatas M N D^1 — 13 reliquas A δ·V *pr.* (*corr. sec. m.*) *et fort.* D^1 — 14 quae O B (*etiam* D^2 δ) *praet.* L, *qui* ipse — sibi M *i. v.* — sibi prodessent suisque lib. B δ; sibi suisque prodessent (*hoc in marg.*) lib. D^2 — ac caninio P (*hic* -ino *a pr.*) V (*hic* cannio)·M N D^1, *ut vid.*, U F — proconsul V — 15 qui eum ··· proconsuli *om.* D^1 — qui tum A B·P L *pr.* V·M N U F; qui eum L *corr.* D^2; qui cum δ — excepta A B D^2·P V·M N U F; accepta L·δ.

141, 2 conatus O B — per virtutem A B δ; cum virtute P L V·M N D U F — 4 infirmior A B — iuba petreium O B — ferro *om.* U F — sibi consumpsit δ — 5 dein V L — cum ipse sibi V; cum ipse (*hoc in marg.*) sibi cum L — sibi *om.* M N D^1 — 6 nec posset δ — 8 interpulso A·P L V·F; item interpulso M N D^1 U; interim pulso B D^2 δ — 9 mauritaniam O B *praet.* A·V, *ut vid.* — 10 faceret ad caesarem L — faceret *om.* B — 11 ea P — qui] qua O B — iterque ··· intendebant *om.* P L — 12 mille] M D M N D U F·δ.

142, 1 cum *A B · P L V*; eos *M N D U F · ō* — 2 proximo *U F*, *sed ille ab ead. m. in marg.* vel primo — 3 aut (*prius*)] aū (*i. e.* autem) *N* — interfecit *A B · L V · M N U F*; interficit *P · D · ō* — accepit *O B* — 4 coniugibus *B D*² ō (*B ō* vivos cap. cum coni. et lib.) — vivos] innos *N*; *in M ambiguum* — 6 pompeianae *V* — faustis *L pr.* — liberi *P V* (*non lin. 4*) — 7 omnia *om. F* — 9 rusciano *U F*; iustiniano *D*¹; rusticiano *D*² — 10 peterent *om. A* (*sed in marg.* q̄) *B* — hippone (ipp. *L · M N F*; yp. *D*) *A · P L V · M N D*¹, *ut vid.*, *U F*; hipponem *B D*² ō — deferuntur *iterat ō* — 11 clausis *A*; navis *suprascripto* classis *M*; classis navis *N* — sito *A* — id tempus *A B ō · P L V*; adidtepus *M expuncto* t; adidepius *N*; ad id tempus *U F D* — in qua *M N D*¹.

143, 2 cum quos *O B praet. V*, *qui* cum illis quas (*sic*) — paulo *om. P L* — 3 z · amae *P* — 4 ventis *B pr.* — contra *om. A B ō* — 5 arma *V a sec. i. v.* — tulerunt *A B* — praemiisque (primiisque *N*) *O B praet. L* — rege re excludendo *A*; re gerre exc. *B pr.*, re gerere exc. *corr.* (*a pr. m.?*) — 6 tributisque *L* — vectigalibus *D* — 7 trogatis *A*; togatis *B · P V · M N D*¹ *U F*; erogatis *L*; irrogatis *D*² ō — ex regno ō — ibique sall. *A*; ibi sall. *B · P L V* (sal. *B · L V*); ibi q. sall. *M N D*¹, *ut vid.*, *U F*; ibi crispo sall. *D*² ō — proconsule] p r cos (consule *B*; consul *V*) *vel similiter A B · P V · M N D*¹, *ut vid.* — 8 sub imperio *V* — relicto *om. V* — zamae *A · P L V*; zema *D* — 10 duxerant itemque (item *B*) thapsitanis *O B praet.* ō — S H (S B *semel p. 144, 1 B*) *hic et, qui secuntur, locis O B* (*praet. A?*), *nisi quod V mire* sunt hii, sextertia ō et S *D corr.*, *in quo* H *post* S *semper erasum* — XX *M N*, *fort. D*¹, *U F*; XXX *P L V · D* (*unum* X *fort. a sec. m.*) ō — H S XX conventui ··· eorum *om. A B*; conventui ··· H S L *om.* ō.

144, 1 itemque *hoc loco om. O B* — hadrimetenis *P V · U F*; in adrumentis *D* — XXX S (S H *pr.*) *D corr.* — conventiti *L* — conventui eorum *om. M N D* — eorum *om. P L V* — XXX S multae *D erasis* H S H L, *nisi* S H *iam defuit in D*¹ — 2 mulctae ō — 3 rapinis *D*¹ — defendit *iterat* ō — 4 iuba *om. D*¹ — ad *iterat B* — 5 arbitros ··· datos *O praet. B ō*, *qui* arbitris ··· datis — a senatu *L i. v.* — 6 militibus *P V* — ponderis (ponderum *P pr.*) *O praet. B ō*, *qui* ponderibus — oleum *L* — anno *P V · U F* — mutat ō — id quod *L* — 7 principium *V pr.* — 8 eumque ··· iuverant *om. D*¹ — militaribus iuverant pecunia (pecuniaque *D*² ō) *B D*² ō — 9 humilitatem] umitatem *A**; unitatem *B ō* — 10 mulctat ō — 11 hiis *L* — iuniis *A** · *V · U F D*; iunii *B ō* — ascendit *V* — 12 ut *A**; ac *P L V*; et *B ō · M N D U F* — a caralis *U F*; cararis *B*; calarim *D*² ō — in *in D erasum* — 13 ibi ··· iuverant *om. A** *B* — ubi *V · ō* — succitanos ō — suscepérant *L* — 14 S H · C · *hoc loco O B* — mulctat *D · ō* — decimis *L · D · ō* — 15 pondere *D*¹ — diem III *B ō* — diem quintum naves (*sic*) *V* — 16 quintilis *D* — calaribus *D*² ō — 17 profectus *D* — duodetricensimo *A** · *M F*; duodetricentesimo *P*; duodetricesimo *B ō · V L · N D U* — die

ideo quod *A* B D² ð*; diei (die *L·N et D¹, ut vid.*) de eo quod *P L M N D¹ U F*; diei quod *V* — 18 portubus *D* — cohibetur *P pr.*; coiebatur *ð*.

Iam cum ad ipsam rem disceptandam accesserimus, initium capiamus ab iis, quae de belli Africi codicibus alii certa invenerunt. Atque hoc pro certo possumus habere[1]), duas esse familias, quarum unius, quam Parisinam licet vocare, codices praestantissimi sunt Parisinus sive Thuaneus (P) et Vindobonensis (V), alterius, Romanae, Ursinianus (U) et Florentinus (F). Iam de ceteris codicibus, num qui his familiis adnumerari possint, quaeramus.

Ac primum quidem codicem Leidensem multis locis temere et sine ulla causa a librario esse interpolatum, omnes, ut videtur, inde ab Nipperdeio editores consentiunt. Nam Woelfflinum quoque, qui nihil de hac re dicat, astipulari credas. Ac sane, tot sunt loci et tam facile cognosci possunt, ut longum sit enumerare singula. Non pauca invenies in tabula nostra de Parisino Leidensis archetypo, p. 43 sqq.

Quod ad originem eius attinet, postquam Forchhammer[2]) eum aeque ac Scaligeranum arte coniunctum esse docuit cum Parisino, nuper Meusel l. l. paucis quidem exemplis eisque ex bello Gallico petitis utrumque ex ipso Parisino descriptum esse comprobare studuit. Iam adstipulati sunt G. Landgraf[3]) de bello Alexandrino vel potius de eius capitibus 48—64 et G. Caro[4]) Woelfflini discipulus de bello Hispaniensi.

Contradicit unus Woelfflin in editionis suae praef. p. XV in bello Africo codicem Leidensem non modo non descriptum esse ex Thuaneo, sed etiam ipsum non minus quam ceteros codices auctoritate vincere. Sed quoniam non licet afferre exemplum Ursiniani, quippe qui in omnibus praeter b. G. commentariis a Thuaneo discedat, quam accuratissime in re tam mira quaestionem instituendi summa est necessitas. Examinemus igitur primum eos locos, quibus comprobari videtur codicem Leidensem descriptum esse ex Thuaneo. E quibus quamquam maxime ei sunt commemorandi, quibus librarius codicis L

---

[1]) Cf. Meusel l. l. p. 177.

[2]) Quaestiones criticae de vera commentarios de b. civ. etc. emendandi ratione.

[3]) „Bericht des Asinius Pollio über die spanischen Unruhen", praef. p. 7.

[4]) Commentationes philologicae conventui philologorum a seminario philologico Monacensi oblatae". p. 190. Sed hic mire dicit Meuselium de bello Gallico, civili, Alexandrino, Africano decidisse nec minus mire a Duebnero codicem L pluris aestimatum esse commemorat, a Woefflino tacet, culpam vero ut ipse magister (cf. p. 46 adn. 2) uni Nipperdeio videtur tribuere.

corruptam Parisini lectionem e suo ingenio correxit, tamen id quoque, quod in solis *P L* legitur, interdum exscripsimus.[1])

12, 3 et *P L* (*hic* t *in ras.*); ex *R.*

13, 3 polliceretur *P* L;* pollicentur *R.*

15, 2 in convalles *P;* in convallibus *L;* inter convalles *R. Cf.* 54, 1 intra munitiones *et* 64, 7 ex castris. *Recte dici posse* inter convalles *ne Woelfflin quidem videtur negare. Ceterum b. Al. 74, 3, ubi legitur:* descendere praerupta valle coepit, *praeruptam vallem montis latus praeruptum significare patet.*

17, 9 frumentatumque oppidanisque *P V*; frumentumque oppidanis *L;* frumentatum oppidanisque *R.*

18, 2 ad classim *P L;* ad classi *A U;* ad classem *V;* ad classis *M D F.*

20, 2 praesegerebat *P;* praesagerebat *L:* prae se gerebat *R.*

28, 1 fer oculus *P* (*sed litterae* r *adiuncta est lineola, quam pro compendio* us *sumere possis*); ferus oculus *L;* feroculus *A D*² δ *V M U F.*

28, 3 nri *P pr. L V* (*in P* n *in* u *versum sed minus perspicue*); vestri *R.*

34, 6 quartum *P L;* quater *R praet. D.*

34, 7 hippo taxotisque *P* L;* hippotoxotisque *R.*

35, 6 quotius *P L;* quo tutius *R.*

37, 4 stipendii *P L;* stipendiarii *R.*

43, 7 algae *P corr.*; alge *L;* algam e *A P* pr.* (*hic* -ame) *V U F;* alga e *M D* δ.

46, 9 in siciliam missis *P* L;* in siciliam *R.*

46, 10 mittit *P L*; missis *R*. (*Margini igitur* missis *adscriptum erat in archetypo Parisini ad* mittit, *id quod recte intellexit libr. V.*)

46, 12 celerri *P**; celeriter *L*; celerrime *R.*

49, 8 animum adverteret *P*; animadverteret *L*; animum advertisset (*vel* animadv.) *R.*

50, 3 eisdem *P*; eis *L;* eidem *R.*

50, 6 discessit sed nec tamen *P V*; discessit. sed cum nec sic tamen *L*; discessisset (-etq. *A*) nec tamen *R.*

59, 3 familiae (familia *L*) praeerat praesidio commeatui *P L*; familiae suae praesidio praeerat (*hoc om. M D*¹) comm. *R.*

59, 10 co *P**; eosque *L*; ∞ *A M U F*; *om. V.*

60, 5 nausae aque *P*; nausie aque *L* (*voluit sine dubio* nausiae aquae); nausa eaque *V;* nauseaque *R.*

61, 1 propere fugisse *A P V*; specie fugae *L*; pro perfugis *R.*

62, 14 summanum *P V*; summam manum *L*; sub manum (manu δ) *R.*

63, 9 belligerendi *P*; belligerandi *L*; belli gerendi *R.*

73, 5 a siciliam *P*; ad siciliam *L*; a sicilia *R.*

74, 9 certo *P V*; cerno *L*; certo scio *R.*

[1]) Ceterorum lectiones, si consentiunt, cum nota R (= codices reliqui), si dissentiunt, praestantissimas modo adscripsimus. De asterisco ad P adscripto cf. p. 6 adn. 1.

75, 6 subacturis *P*; subacturos *L*; sibi iacturas *A*; sibi acturis *V pr.* (*qui* -ras *corr.*); sibi actum iri *M N D U F*.

77, 7 ob neglegentiae ignominiae causa *P*; ob neglegentiae ignominiaeque causam *L*; ob neglegentiam ignominiae causa *R*.

80, 5 rebus quae ad victum partim *P*; rebus quae ad v. pertinent *L*; rebusque ad victum partim *R*.

83, 7 retro regredeundi *P*; retrogredeundi *L*; retro regrediundi (*vel* -diendi) *R*.

88, 13 usi sibi *P*; usi sunt *L*; illis usi sibi *V*; ii sibi *U F*; ipsi sibi *M N D* δ; *om. A*.

89, 6 militibus quae *P**; militibus quibus *L*; militibusque *R praet. M N*.

91, 11 non faciebat *A P;* non latebat *L*; commonefaciebat *V*; non fallebat *R*[1]).

92, 9 cum con saserna *P*; cum consule saserna *L*; cum c. saserna *R*.

95, 3 verberatur *P V; om. L, cum non intellexerit et superfluum esse viderit;* verebatur *vel* verebaturque *R*.

95, 5 cum *P* V D; om. L, cum non intellexerit;* eum *R*.

96, 9 id quod *P;* id quidem *L;* id hoc *R*.

96, 14 conlata *P;* collata *L;* conlocata *vel.* colloc. *R*.

97, 2 fere ipsum autem *P**; fere ante ipsum *L;* ipsum autem *A V M N D*¹ *U F*.

97, 4 adiecerat. Paucas (Paucos L) autem ad tertiam P L; adiecerat paucas. Tertiam autem R.

98, 3 legionem v *P* (*non* · v ·, *ut solent codd.*); leḡ unam *L;* legionem V · *R*.

98, 4 locisq; (*deleto* q;) certis maximeque *P*;* locisque certis maxime *L;* locis certis maximeque *R*.

99, 8 destinere *P pr.;* destituere *L;* destinare *V;* distinere *A P corr. M N U F;* detinere *D* δ.

100, 1 scipio " in castra " laetus *P;* in castra scipio laetus *L* (*falso intellectis signis transmutationis*); scipio laetus in c. *R*.

100, 10 ne iugo *P*; ne a iugo *L*; ni iugo *A V U F;* in iugo *M N*.

102, 11 hostium multitutinem classem *P*;* host. mult. classe *L;* hostium multitudinem *R*.

102, 14 reciperata quinqueremiges *P**; recuperatas quinqueremes *L*; recuperata (*vel* -cip.) quinqueremi (-reni δ) *R*.

103, 2 tyrrem̄ *P*; tyrrem *L pr.*; turrem *corr.;* triremem (tir. δ) *R*.

105, 1 fla *P*; *om. V L* (*cum non intellexerint*); flām *A*; clam *M N D U F* δ.

105, 5 onustịs *P*; onusto *L*; onustos *R*.

---

[1]) Defenditur lectio fallebat et locis similibus (7, 8; 116, 13; 122, 10) et litterarum similitudine.

105, 14 adducer& *P pr. suprascr. siglo* ur *cum* n *coniuncto, parum claro;* adduceretur (*et lin. 13* hostis) *L*; adducerentur *R*.

106, 5 cum *P V*; *om. L* (*cum non intellexerit*); tam *A*; iam *M N D U F*.

108, 13 quae tum *P V*; quae tunc *L*; quae eum *A D*² δ; quae cum *M N D*¹ *U F*.

110, 15 infectos *P L*; infertos *A* δ; infestos *V M N D U F*.

112, 6 sine legionarios milites *P*; sive leg. mil. *L*; sine -riis -tibus *V*; sine -rio. -te *A* δ *M N D U F*.

113, 6 stridoremq. *P* (*deleto* q.); stridoremque *L*; stridorem *R*.

118, 13 quo *P*; qui *L*; eo *A*; cum *V*; ∞ *M N U F*.

125, 1 dubitanti caesare *P*; dubitanti caesari *L*; dubitans caesar *V*; dubitante caesare *A* δ *M N D U F*.

128, 1 extollit armatus. Qui *P*; extollit armatum. Qui *L*; extollit. Armatus qui *R*.

130, 12 ęstatim *A P*; estatim *L*; statim *V*; ac statim *M N D U F* δ.

135, 10 considerat Λ Q *P V* (*hic A*); considerat Ac Q *L*; considerata Q *R*.

138, 17 cūm petreio *P* pr.*; *deinde* m *erasum;* cum petreio *V L*; cum (*vel* cū) m. petreio *R*.

Separatim addam indices eorum locorum, quibus P aut lacunam praebet aut mutatum verborum ordinem.

Verba in P L omissa haec sunt:

10, 5 re — 13, 3 vellet* — 24, 1 mirabilem — 39, 8 et (*ante* deletam *A V* — 40, 5 neque tam excellenti dignitate maiorum parta — 47, 6 in siciliam — 51, 3 sunt (*ante* interfecti) — 59, 3 suae — 66, 11 a castris suis* — 66, 16 que (*post* necesse) *V* — 74, 8 eius — 74, 9 scio *V* — 76, 8 est — 79, 2 ita *V* — 79, 6 non *A V* — 83, 4 et (*ante* equites) *A* δ *V* — 91, 4 ut (quo quod) — 91, 6 que (*post* contra) *D pr.* — 96, 15 ad dextrum *V* — 101, 10 se — 113, 9 in (*post* atque) — 116, 5 iter δ — 117, 13 vigilia (die) — 136, 1 m. (*ante* aquino)* — 137, 5 bis — 140, 6 in *V M N D*¹ — 141, 11 iterque in hispaniam intendebant — 143, 2 paulo — 144, 1 eorum *V*.

Octo contra sunt loci, quibus verba desunt in P, leguntur in L:

21, 10 qui *om. P V* (*L falso loco:* praesidiis qui) — 50, 12 has *om. P V* — 55, 5 quae *om. P V* — 56, 13 usi *om. A P V* (*L falso loco*: usi c. marcii) — 62, 6 a *om. A P V* — 90, 2 in *om. A P M N U F* (*D*) — 117, 8 ad *om. P V M N D*¹ *U F* — 135, 16 pro (*alterum*) *om. A* δ *P V M D*.

Septendecim denique locis in P ordo verborum mutatus est, quorum L quattuor discedit, in quo plus septuagies verba aliter atque in ceteris collocata sunt. Enumerabo lectiones P L eis, quae praebent ceteri, in parenthesi additis.

37, 3 enim anno* (anno enim) — 51, 3 sunt traditi (traditis *V U F*; traditi *A δ M D*) — 59, 3 praeerat praesidio (praesidio praeerat; praeerat *om. M D*[1]) — 66, 11 C C C C pass̄ (pass C C C C) — 69, 11 accessit leniter (len. acc.) — 75, 10 uterer isto (isto ut.) — 76, 4 potestate tenes (ten. pot.) — 76, 5 intelleges ex virtute nostra (ex v. n. int.) — 87, 11 caesarianas naves (nav. caes.) — 97, 4 autem ad tertiam (tertiam autem); *cf. supra p. 44* — 105, 12 interim *ante* certior *positum* (*ante* de insidiis) — 118, 9 cum cohortibus tribus (tribus c. coh. *A δ*; c. trib. coh. *V*; tribunum cum cohorte *M N D U F*) — 138, 6 ipse se (se ipse).

83, 3 caesari subito se *P*; caesari se subito *L* (subito se caesari) — 100, 1 *cf. supra p. 44* — 128, 12 in oppidum se *P*; se in oppidum *L cum ceteris* — 139,3 oppidumque se *P U*; se oppidumque *L*, *quod ex coniectura natum esse apparet*; (oppidum seque).

Miro igitur modo cum in lectionibus multis tum in lacunis gravioribus et in verborum collocatione congruit codex Leidensis cum Parisino; alias lectiones multas, quas praebet L, ex mendis Parisini ortas esse patet. Imprimis plurimum valent loci: 28, 1; 60, 5; 92, 9; 102, 14; 105, 15; 113, 6, quibus id, quod legit librarius *L*, in alio praeter P codice ne ipso quidem eius archetypo excepto exstitisse plane incredibile est[1]). Qua de causa ex ipso Thuaneo Leidensem descriptum esse necesse est statuamus[2]).

Sequitur, ut omnes, quibus L recedit a P, lectiones aut pro mendis librarii linguae latinae periti aut pro coniecturis sint habendae. Atque ut de singulis pauca dicamus, non semel in L tempora verbi

---

[1]) Crediderim ne Moelkenium quidem, si accuratius codicum P L lectiones novisset, hoc negaturum fuisse. Nam quod attinet locos illos unum et viginti, quibus V L consentire dicit dissentiente P (cf. Moelk. p. 45), septem eorum (21, 4; 25, 1; 69, 3; 90, 3; 100, 1; 143, 8; 144, 12) delendi sunt, cum de lectione P Moelken in errore versatus sit; aliis lectio L mera est coniectura (cf. 50, 5; 57, 8; 74, 5 etc.); aliis eundem in V et L commissum esse errorem, facile explicari potest (58, 7 praecedit *celeriter;* 96, 3 praecedit *autem;* 109, 2 (quod omisit M.) *legionarias* V L, praecedente *sarcinas).* Restant loci paucissimi (93, 9; accedunt, quos M. non attulit 23, 1 *consequi leniter* V L; 47, 1 *funditus* V L; 123, 4 *aspernate* V L M), quos casui tribuere non dubites.

[2]) Hoc nunc ipse Woelfflin confitetur. Cf. Archiv f. lat. Lex. VIII, 2 (p. 304): *Seitdem ich aber den Parisinus in München gehabt habe, · · · erscheint der Leidensis geradezu aus dem Paris. abgeschrieben, wie dies vor Jahren bereits Meusel behauptete. Die wichtigsten Stellen, an denen nach Nipperdeys Ausgabe P von L abzuweichen schien, zeigen auf Grund meiner Nachkollation vollkommene Uebereinstimmung. Die Angaben Nipperdeys über P im ganzen Caesar incl. Fortsetzungen enthalten weit über tausend Fehler, womit doch wohl bewiesen ist, dass die ganze Caesarkritik einer Revision bedarf.* — Ceterum cur suum errorem Woelfflin Nipperdeio vitio vertat, cum Duebneri collationibus multo melioribus et potuerit uti et (cf. ed. praef. p. XV) usus sit, non intellego. (Cf. supra p. 42 adn. 4.)

mutata leguntur, eo plerumque consilio, ut melius oratio fluat, id quod in ceteris quoque codicibus interpolatis saepe accidit: 11, 7 *concurrerunt* L; 30, 3 *recepit* L V D; 38, 9/10 *disponit* · · · *possit* L; 66, 1 *effecit* M pr. L; *fecit* δ; 76, 9 *velit* L; 82, 3 *recepit* L M pr. D δ; etc. Ut in ceteris sic in his quoque rebus nullam Leidensi fidem esse habendam apparet. Quam enim regulam Woelfflin proponit (in adnotatione ad 6, 6), ea cum servari non potest, tum ne ab ipso quidem servatur (cf. 7, 2 *redit*); nam neque praecedente enuntiato temporali aut participio perfecti semper perfecto utitur auctor (cf. ipsum cap. III (5, 5) *postquam* · · · *commoratus* · · · *exponit*; 23, 2 *cum* · · · *posset,* · · · *iubet*; 105, 3 *certior factus* · · · *mittit*; etc.) neque in eodem enuntiato perfectum praesenti, praesens perfecto adjungere veretur (velut 11, 1 *erupit* · · · *succurrit* · · · *occupat* · · · *coeperunt*; 21, 4 *redit* · · · *est profectus*; 121, 12 *ponit* · · · *coepit*; etc.).

Neque minus eis locis, quibus inter *autem, etiam, enim* titubant codices, Leidensis lectiones sunt repudiandae. 85, 5 et 112, 11 eadem legitur locutio; *accedebat etiam ad reliquas causas* et *accedebat etiam haec causa*; L hoc loco praebet *autem et,* illo *autem,* quod cur sequamur nulla est causa, nisi forte codicem Leidensem omnium esse optimum iam persuasum habemus. Similiter 96, 2 legimus: *equitatum frenatum universum in suo dextro cornu disposuerat, sinistrum enim cornu oppido Uzita claudebatur, neque erat spatium equitatus explicandi. Sinistrum autem cornu* praebet L, scilicet cum non intellexerit librarius, ea de causa equites in solo dextro cornu collocatos esse, quia in sinistro Scipio propter oppidum propinquum eo neque egebat neque uti poterat [1]).

Postremo, quoniam omnia neque possunt neque debent afferri, eas tractemus lectiones, quas Woelfflin (praef. p. XVI) ex librarii ingenio nasci potuisse negat. Sed 45, 8 non dubium, quin offenderit librarius, cum coniuncta videret *expulsus* · · · *expelleretur* ideoque scripserit *pulsus.* 91, 11, quod praebet L, *non latebat* ortum esse ex lectione Ashburnhamensis et Parisini *non faciebat* sensu cassa, adeo patet, ut nullo ex quovis poeta petito exemplo lectionem Leidensis tueri possis. 124, 9 denique *in circumeundo exercitum* praeter L legitur in V δ et in D, quem ex M N (qui *exercitu* praebent) natum esse paulo infra demonstrabitur. Quod vero menda, non pauca sane, reliquit librarius, quae

---

[1]) Similiter 112, 7 Woelfflini coniectura *(etiam* pro *autem)* est repudianda. Tantum enim abest, ut nova addetur causa sollicitudinis, ut per verba *sollicitabatur autem* etc. modo praecedentia *vehementer commovebatur* explicentur. Usque ad id tempus defendere se poterat Caesar ab hostium equitatu levique armatura, scilicet legionibus suis auxilio adhibitis. Iam vero, ubi has cum legionibus hostium opus erit pugnare, equitatus Caesaris nullo modo sustinere se poterit *‚ab eorum equitatu levique armatura'*. — Si hoc modo locum interpretamur, nihil delendum esse apparet.

corrigere haud ita difficile fuit, idem commiserunt librarii V et δ, quos linguae latinae satis peritos fuisse nemo potest negare.

Nihil igitur obstat, quominus eas quoque lectiones, quae falso in P, in L recte traditae leguntur, ex librarii ingenio natas esse statuamus, ideoque removendus est codex L ex apparatu critico neque ulla eius lectionum in textu constituendo ratio habenda.

Ut L ad familiam Parisinam ita ad Romanam se applicat codex M, id quod hoc loco paucis exemplis satis est confirmare; plura, si quis postulat, facile eligi possunt ex tabulis, in quibus A cum P V et M U F composuimus.

19, 3 tristicia *U F*; tristi *M* D^1; tristimonia *R* (tristi *archet. fam. Rom.*; *U F coni.*).

30, 1 equites *U F*; equitesque *M D*; equitibus *R*.

37, 1 et ad nimum etiam animum adv. *U F*; et animum adv. *M* D^1, *ut vid.*; etiam (et eam δ) animum adv. *vel* animadv. *R* (*scilicet inter versus scriptum fuit* etiam animum *in exemplari codicum U F*).

48, 1 obripi his (iis *U*) se *M corr. ab ead. m. U F*; obripuisse *M pr.*; abripuisse *A P V*.

50, 5 complures *M pr. U*; cum plures *R*.

58, 11 periculo suorum rem facere *U F*; periculo suo rem facere *M D*; periculum suorum facere *R* (suor$\overset{\text{rem}}{\text{u}}$m *archet fam. Rom.*).

66, 4 caesar *om. M N D U F*.

75, 9 te imperatorem *M N D U F*; imp. te *R*.

89, 10 tite isaliene *U F*; titei saliene *M pr.* (tutei *corr.*); tite saliene *A V*; tites aliene *P*.

114, 9 discesseras *M pr. U F*; discessuras *R*.

Qualis inter M et U F intercedat cognatio, accuratius perspicitur ex locis 19, 3; 37, 1; 58, 11 modo allatis, quibus comprobatur codicem M manasse non ex ipso codicum U F exemplari [1]), sed ex archetypo eius [2]), ita ut eandem auctoritatem habeat M, quam U F coniuncti. Porro descriptum esse ex archetypo illo familiae Romanae non ipsum M, sed eius exemplar [3]) docet p. 31, 8, ubi *M* D^1 omittunt *equitibusque circumdatis* et pro *cohortatur* (*-tus* habent A P L U F) *imperat* exhibent. Quae corruptela non dubium quin ita sit explicanda, ut excidisse statuamus in archetypo codicis M verba *equitibusque* · · · *cohortatur* (scilicet propter similitudinem verborum *cohortibus* et *cohortatus*), deinde *imperat* ex coniectura suppletum esse. Tunc autem archetypus codicis M non est archetypus familiae, sed ex eo descriptus, nam in U F verba *equitibusque* · · · *cohortatur* leguntur.

---

1) ρ^2 in stemmate p. 94.
2) Ibid. ρ.
3) Ibid. ρ^1.

Ex M manavit N et ex hoc, vel potius ex prognato quodam D (D¹), id quod primum comprobatur collatis trium codicum lacunis.

3, 4 legionibus ··· milibus *om.* *M D*¹ — 4, 3 naves *om.* *M D*¹ — 16, 8 ita *om.* *V M D*¹ — 21, 2 spectare *M D;* expectare *R* — 21, 5 expeditis *om.* *M D* — 26, 4 nudato *om.* *M D*¹ — 31, 8 *cf. supra p. 48* — 36, 7 que (*post* tela) *om.* *M D* — 36, 8 glandes ··· comparare *om.* *M D*¹ — 39,2 filium *om.* *M D*¹ — 42, 11 mil. *om.* *M D*¹ — 50, 9 t. *om.* *M D*¹ — 59, 3 praeerat *om.* *M D*¹ — 66, 4 caesar *om.* *M N D U F* — 72. 5 qui *om.* *M N D* — 99. 9 caesaris *om.* *M N D*¹ — 104, 7 transeundi *om.* *M N D*¹ — 106, 16 venit *M N D;* pervenit *R* — 107, 2 unis *om.* *M N D* — 110, 2 a *om.* *M N D* — 111, 2 se *om.* *M N D*¹ — 122, 10 caesarem *om.* *M N D*¹ — 129, 14 consulto a milite *om.* *M N D*¹ — 130, 14 que (*post* armatos) *om.* *M N D*¹ — 132, 16 coniecerantque *M D*¹, *ut vid.*; conieceruntque *N D*²; coniecerunt atque *R* — 138, 6 liberis *om.* *M N D*¹ — 139, 6 cum equitatu *om.* *M N D* — 141, 5 sibi *om.* *M N D*¹ — 144, 1 conventui eorum *om.* *M N D.*

62, 6 atque eis renuntiaremus *om.* *N D* — (70, 8 qui *M pr. U F; in M deletum; om. N D cum ceteris*) — 78, 4 quarto *N D*¹; quartoque *R* — 84, 1 re per equites *M*, *sed in voce per exstat lineola velut ad delendum ducta;* re equites *N;* re quidem *D*; re per equites *R* — 100, 15 ex sicilia *M i. v.*; *om.* *N D* — 107, 13 ex fuga *N D*¹; ex perfuga (-gis *D*² δ) *R* — 113, 5 ut (*ante* ium.) *om.* *N D* — 118, 1 ad *om.* *N D* — 125, 3 et etiam atque *om.* *N D*¹ (et *om. etiam* *M U F*) — 133, 1 C *om.* *N D*¹ — 133, 4 ire *om.* *N D*¹.

Omnes igitur codicis M lacunae reperiuntur in N D (D¹), omnes, quas praebet N, in D (D¹).

Similiter, quod attinet verborum collocationem, semper fere, ubi M erravit, quamquam hic plerumque transmutationis signa adscripsit, et N et D¹ eundem praebent verborum ordinem.

13, 2 veniunt obviam *M pr. D* — 16, 11 contra se bellum *M D* — 24, 10 cum pedestribus copiis acie instructa *M D* — 40, 5 gestis patris *M pr. D* — 40, 5 maiorum dignitate *M pr. D* — 47, 2 ne tectum nihil *M pr. D*¹ — 47, 7 mentemque oculos *M pr. D*¹ — 57, 6 veniunt libera ··· caesarem seque *M pr. D* — 57, 7 pollicentur facturos *M pr. D* — 68, 2 sentit caedi a tergo *M pr. N D* — 75, 9 te imperatorem *M N D U F* — 81,10 additumque animum regis adventu fiduciamque *M pr. N D*¹ — 85, 10 dimicabant comminus *M pr. N D* — 89, 2 constituam more militari *M pr. N D* — 96. 15 ad dextrum et *M N D* — 100, 2 fortuna bellantibus *M pr. N* (*hic* -am) *D* — 102, 1 primo mane leptim cum *M N D* — 107, 6 subsequi per iugum caesarem *M pr. N D* — 117, 5 p. evocato cornelio *M N D*¹ — 123, 10 perterriti ac perturbati *M N D* — 138, 1 r. p. *M N*; rẽ p. *D.*

Ab altera parte stant tres loci:

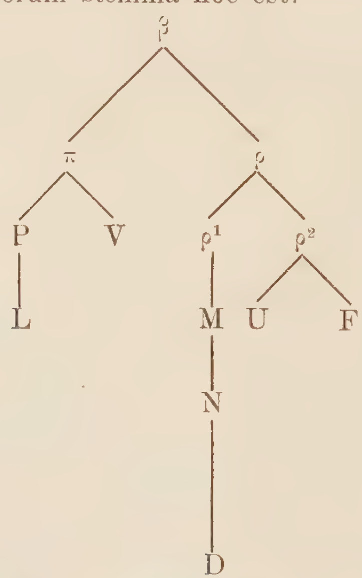
31, 11 cum hostes iam *M*; cum iam hostes *U F D δ* — 89, 9 fuisti malusque civis *M pr.; N D recte* — 117, 13 redit rursus *in M pr. post* habuerat *positum* (p. 118, 1); *N D recte.*

Ex ceteris, quae praesto sunt, quinque eligamus exempla luculentissima:

68, 9 scipione esusque *M*; scipion esusque *N pr.*; scipione suisque *N corr. D* — 71, 7 “ $\overset{op}{\text{ex}}$pugnare ” uno tempore *(sic) M;* oppugnare ex uno tempore *N D*[1] — 91, 6 crebres *M pr., per correcturam altera syllaba obscurata;* creb *N cum spatio 3 litt.; om. D*[1] *7 litt. spatio relicto, in quo vox suppletur a correctore* — 119, 1 cum omnibus copiis *M pr. deleto per lineolam subductam omnibus et supra* copiis *scripto* his; cum omnibus copiis his *N cum sign. transmut.;* cum omnibus his copiis *D* — 142, 11 navis *suprascripto* classis *M;* classis navis *N; D recte (scil. ex coniectura).*

Sed iam satis apparet codicibus N et D (D[1]) non plus quam Leidensi auctoritatis esse tribuendum atque eorum loco uno M utendum.

Hi igitur codices notis illis familiis, Parisinae atque Romanae sunt adnumerandi. Quorum stemma hoc est:

Ad neutram familiam perspicuum erat pertinere codices recentes *D*[2] et δ et alios (Rhedig. Lovan.). Iam cum accesserit codex Ashburnhamensis, omnium vetustissimus, quem cum recentibus artiore quodam vinculo cohaerere facile intellegitur, quaerendum est, quae inter hos codices et β intercedat ratio.

Codex Ashburnhamensis, quem descripsit Th. Stangl in Philol. vol. XLV p. 213 sqq., utrum ad classem α, quam integram vocavit

Nipperdey, an β (interpolatam) sit referendus an ex utraque sit mixtus, adhuc in dubio est, quamquam iis locis, quos ex bello Gallico exscripsit Stangl, classi α codicem simillimum videri negari non potest. Sed quoquo modo res se habet, contingit, ut nostra non tantum intersit, ut antequam haec quaestio diiudicata sit, de bello Africo iudicium ferre non possimus. Immo hunc unum commentarium si accurate tractaverimus, fortasse etiam de ceteris (scil. praeter b. G.) aliquid apparebit.

Qua de causa iam locos praestantissimos, quibus A aliquanto differt ab β, enumerabimus atque in singulis, quid praebeant D^2 δ (Rh), addemus. Ac primum quidem exscripsimus lectiones A unice veras, deinde, de quibus dubitari possit, postremo etiam falsas, e quibus de natura codicis aliquid elici posse putemus.

A	β[1]
4, 3 datis mandatis D^2 δ *Rh*	datis
6, 8 portam δ	portum Rh
33, 11 equoque uti D^2 δ	uti
46, 8 accitis (*quod olim coniecit Scaliger*)	agitis; actis δ; coactis D^2
74, 6 deducendos D^2 δ	deducendosque
86, 5 cesserunt δ	accesserunt (abcesserunt *V*)
90, 3 pote	peto π; potest ρ; potestis D^2 δ; cf. 89,8
100, 4 frumentandi gratia D^2 δ	*om.*
102, 3 penteres (*quod olim coniecit Scaliger*)	pentemeres *P* (π *igitur* penteres^{me}, *ut vid.*); penteremes ρ; pentiremes *V* D^2 δ.
104, 4 caesaris ea (*a pr. m.*); caesari se D^2 (*hic* ce) δ	caesaris ea
108, 13 eum D^2 δ	tum π; cum ρ
111, 11 praecipere	praeciperet *P* ρ; praecepit *V*; praecipit δ
113, 3 ornatusque δ	oneratusque (*om. V*)
113, 6 reformidarent D^2 δ	reformidare
116, 2 interiecto δ	circumiecto
117, 8 ad D^2 δ	*om.*
117, 13 inde quarta vigilia ··· castra IIII die quae *A* δ; vigilia *etiam* D^2 *marg.*	inde quarta ··· castra die quae *P*; inde quarta die (die quarta *U*) ··· castra quae *V* ρ
119, 7 ab oppidi lateribus δ	ab oppido lateribus
144, 17 die ideo quod D^2 δ	diei de eo quod (*nisi quod* de eo *om. V*)

[1] Scil. β = P V M U F.

A	β
3, 7 est; non est *Rh*	abest; non abest D^2 δ

Quamquam Woelfflin nos iubet conferre 107, 11 quod erat ab eo, *obstant alii loci, quorum huic simillimus est* 18, 8 qui abest ab oppido; *similes locutiones auctor adhibuit* interponere inter (24, 2/3; 35, 11–36, 1: 98, 5), intericere inter (95, 15—96, 1), desistere de (75, 15), subdere sub (127, 9). *Negari tamen non potest illud* ab *facilius addi, quam omitti potuisse.*

A	β
3, 8 lilybico eo; lilibeio (libeio *D*) eo D^2 δ *Rh*	lilibreom *P;* lilibi eo *V;* lilibreum *M pr.;* lilibeum *M corr. U F*

Apparet et eo *et* m *utrumque vestigium esse signi* ∞ = *mille* (*cf. velut 118, 13*). *Lacuna igitur hoc fere modo expleri possit:* a Lilybeo mille (*vel* duo milia; *nam* ∞ ∞ ∞ *pro* III mil. *non legi)* passus. Ipse paulisper Lilybei commoratus etc. (*cf.* 66, 4 paulisper commoratus).

A	β
5, 3 deinde δ *Rh*	dein
16, 8 ut si D^2 δ *Rh*	uti
22, 1 ne nihil; ne δ	nihil π; uti nihil ρ
25, 3 coeperunt; *cf.* 132, 15	coeperant; coeperat δ
28, 6 qui	quis δ
30, 6 ut δ	sicut
34, 1 elefantes δ	elephantis
36, 10 congererent δ	congeri
37, 9 deseri δ; *cf.* 47, 9	deleri
53, 6 lignandique *Lov.* (*om.* δ)	aut lignandi
55, 10 suae δ; sua D^2	suorum
59, 5 cermatibus; cermnatibus δ; cercinatibus D^2	ceronitanis π; cercinitanis *M F;* cercinianis *U*
60, 7 et qui δ; *cf.* 92, 7	quique
66, 16 et necesse δ	necesse π; necesseque ρ
69, 1 pollicitationibusque	pollicitationibus δ
71, 2 advertisset δ (*scil. omisso* animum)	animadvertisset
90, 4 tradidit D^2 δ	tradit
91, 4 ut	quo *V M* δ; quod *U F; om. P*
92, 7 et qui δ; *cf.* 60, 7	quique
98, 1 resistere δ	resisti
103, 7 ea δ	eadem
104, 2 ob periurii perfidiam δ	opperi urtum (operiurtum *V*) perfidiam π; ob periurium perfidiamque ρ
118, 12 in africam δ	africam
121, 4 fortissimi quique δ	fortissimus (-mos *P*) quisque
126, 2 lapidarum plumbique itata; saxorum plumbique δ	lapidum

A	β
127, 7 cum in sinistro D^2 δ	cum sinistro
132, 15 potuerunt; *cf.* 25, 3	potuerant δ
133, 11 navesque · · · in quasque (quascunque *D* δ) partes vellent proficiscerentur D^2 δ	navemque · · · in quas quisque (quascunque *M pr.*) partes vellet profisisceretur
135, 14 subitoque δ	et subito
141, 2 per virtutem δ	cum virtute

21, 6 regis	caesaris δ
33, 2 quippe non illorum D^2 δ	quippe quis in illorum (in *om. V*)
34, 2 et D^2 δ	ex
38, 10 commeatus comportari δ	commeatus subportari
43, 1 sardinia sunt commeatus (*deleto* sunt)	sardinia commeatus δ

Sunt *illud videtur natum esse ex initio verbi* subportatus *falso loco scripto.*

47, 3 eorum δ	illorum
48, 1 in miseris; in miseros δ	in miseriis
52, 3 stare D^2 δ	facere
53, 2 mitissime δ	latissime
55, 11 ventura δ	futura
57, 2 suetos cives	suos cives δ

Praecedens et *om.* δ, *expungit* D^2; *suspicio movetur etiam in A hanc vocem deesse, quamquam hoc non adnotat Woelfflin.*

59, 6 et vini	invento δ
71, 5 ipsi	ibi δ
92, 1 manserant δ	meruerant
100, 11 ita ut duces · · · essent · · · dimicabant D^2 δ (*hi* dimicarent)	ita duces · · · essent (erant *MF*) · · · dimicabant
124, 12 animadvertit coeptum esse	animadverti coeptum esset
131, 8 veteranorum δ	veteranum
131, 10 cum III ad thapsum cohortibus; cum III legionibus ad thapsum D^2 δ	cum III ad thapsum
134, 9 haec ea re; haec ea res δ	ex ea re
139, 1 iret	rex δ
140, 5 onustis	onustus; omissus δ
143, 7 ibique sallustio; ibi crispo sallustio D^2 δ	ibi sallustio π; ibi Q. sallustio ρ.

De lacunis codicis A praeter maiores, quas deinceps enumerare oportet, eas modo commemorabimus, quibus interpolationes ceterorum detegi aliquis credat.

Omissa sunt haec verba:

88, 12 rationem ··· constituunt (*70 litterae*) — 89, 5 militibus ··· opera (*59 litt.; sequitur* militibus) — 124, 4 proeliaque ··· veteranorum (*130 litt.; praecedit* veteranorum) — 125, 7 ne iniussu ··· postquam (*66 litt.*) — 143, 10 H S XX conventui ··· eorum (*60 litt.; sequitur* H S) — 144, 13 ibi ··· iuverant (*66 litt.*) [1]).

1, 8 sibi *om. A δ; del. Woelfflin* — 7, 4 que *om. A;* praefectisque *del. W.* — 9, 2 statim *om. A; del. W.* — 17, 2 esse (*alterum*) *om. A δ, in D erasum; del. W.* — 22, 1 sui *om. A δ;* sui milites *del. W.* — 23, 3 eam *om. A; del. W.* — 27, 3 horae *om. A δ et editt.* — 32, 10 caesaris *om. A δ; del. W.* — 38, 4 deligatos *om. A δ; del. W.* — 46, 12 provinciam *om. A; del. W.* — 52, 3 eius *om. A δ; del. W.* — 55, 2 atque *om. A; del. W.* — 70, 11 patenti *om. A δ; del. W.* — 118, 6 male *om. A; del. W.* — 129, 7 dimissis *om. A; del. W.* — 137, 12 que *om. A δ; del. W.*

Praeterea fere tricies in A vox omissa est, qua propter sententiarum nexum carere non possimus.

Accedunt res leviores multae, quae quamquam nihil fere valent singulae, tamen si universas spectes, haud parvi momenti esse dicas. Ac primum quidem id, quod statuit Woelfflin, ipsum A descriptum esse ex codice aliquo saeculi noni litteris minusculis scripto, lacunis illis maioribus, quas supra commemoravimus bene confirmatur. Plus tamen nostra id interest, num qua aetate communis codicum A et π et ρ archetypus conscriptus sit, ex litterarum confusione cognosci possit. Mutantur autem hae litterae: *e* et *i* (24, 4 *caesareani;* 28, 5 *decemanorum;* 40, 12 *gravissime*; etc.); *e* et *t* (108, 13 *eum, tum, cum*; *i* et *t* (22, 5 *et;* 106, 5 *iam?*); *b* et *d* (66, 13 ∞ *B;* 116, 3 *ad se*); *p* et *t* (42, 3 *contulerunt*) etc. Praeterea conferendi sunt loci, quibus aut littera in fine verbi posita bis legitur (31, 5 *recentis siti;* 28, 6 *quis sim*) aut verba falso discernuntur (60, 3 *tam densius;* 69, 10 *ingira dies;* 70, 4 *prime questris;* 102, 7 *eo quod;* 115, 5 *de eorum;* 123, 13 *noni graviter;* 135, 2 *utice gressus;* 135, 3 *imperatorio viam;* cf. 104, 4 et 144, 17, ubi simile mendum exstat in β, vera lectio servata est in A).

Quibus minutiis hoc sane demonstratur codices A π ρ natos esse ex archetypo quodam non solum litteris maiusculis conscripto, sed in quo ne verba quidem distincta fuerint. Neque minus elucet codicem A non ex ipso β, quamquam satis multis cum eo congruit corruptelis,

[1]) Apparet omnibus his locis singulas vel binas exemplaris lineas omissas esse, id quod tribus eo facilius fieri potuit, quoniam eadem vox bis legitur, ita ut facile ab altera in alteram aberrare possis. De septimo loco horum simili (53, 6) infra accuratius erit disceptandum.

potuisse manare. Quod cum ex omnibus, quos initio tabulae attulimus, locis, quorum plurimis lectio in A tradita unice vera a librario inveniri non potuit, tum inde perspicitur, quod non semel per A voces servatae sunt, quae defuerunt in β; cf. 4, 3 *mandatis;* 33, 11 *equoque*; 100, 4 *frumentandi gratia*; 117, 8 *ad;* 117, 13 *vigilia.* Immo ex primo codicum nostrorum archetypo et A manasse (vel archetypum eius) et β statuendum est[2]).

Iam antequam de auctoritate codicum A et β, uter utrum superet, quaeramus, de D² δ Rh verba faciamus oportet. Quos quamquam artiore quodam vinculo cum A coniunctos esse facile cognoscitur, tamen quomodo cum illo cohaereant difficillimum est dictu. Quae res ut discernatur, primum inter A et δ comparationem instituamus et lectionum similium praeter eas scilicet, quae insunt in tabulis p. 51—53, praestantissimas afferamus:

6, 8 sese *A δ Rh*; se β (*om. V*) — 7, 2 redit *A δ Rh*; rediit β — 16, 5 celerinam *A Lov. Rh*; cellerinam *D²*; celerimam δ; cerinam β — 24, 8 componit *A δ*; opponit β — 25, 10 succurrent *A*; succurrunt δ; succurrerent β — 27, 2 hostes *A δ*; hostis β — 30, 9 concurrunt *A δ*; occurrunt β (proc. *V*) — 34, 8 nonarum *A δ*; nōn β — 35, 11 armaturae *A D² δ*; armatura β — 36, 2 sciris *A*; scirisque δ; syris β — 36, 7 sagittasque telaque *A δ*; sagittas telaque (tela *M*) β — 42, 3 contulerunt *A*; contulerant δ; conpulerunt β — 42, 4 advertit *A δ*; avertit β — 43, 7 elota *A D² δ*; eluta β — 49, 7 petronius *A D²*; praetonius δ; praetorius β — 54, 1 prius *A δ*; propius β — 57, 2 collectis *A δ*; electis β — 63, 7 cohortatisque *A*; cohortatosque δ; cohortatusque β — 65, 5 praeveteres *A δ*; perveteres β — 69, 11 ut xitta *A*; ut xita δ; uzitta (uzytta *P*) β — 71, 8 in cornu (cornum *A*) dextrum ac sinistrum *A δ*; in cornu dextro ac sinistro β — 74, 3 tempestata *A δ*; tempestate β — 78, 1 saxe *A*; saxorum δ; saxea β — 79, 5 usu *A δ*; usui (usus *UF*) β — 80, 11 sittius *A*; sicio δ; contra sittium β — 81, 5 suspensiore animante *A*; suspensione animi ante δ[3]); suspensiore animo ante β — 83, 1 progredi *A δ*; transgredi β — 83, 8 ablata *A D² δ*; oblata β — 85, 4 tum facile *A δ* (*hic* hostem si); cum β — 87, 5 in qua · · · regione *A*; in quam · · · regionem δ; in quas · · · regiones β — 88, 6 casulam *A δ*; causulam (causalam *V*; causam *F*) β — 89, 12 paci *A δ*; pace β — 90, 3 missoque *A δ pr.* π; missosque ρ — 90, 5 navi *A δ*; nave (navem *V*) β — 93, 4 fugit *A δ*; fuit β — 95, 3 verebatur *A δ*; verberatur (-rabatur *V*) π; verebaturque ρ *D²* — 102, 7 eo quod *A*;

---

¹) Cf. etiam infra ad 126, 2 *plumbique.*

²) Quod si quis neget, tunc nihil restat, nisi ut lectiones illas ex alio codice ab nostris alieno in A pervenisse credamus. Sed de hac re cf. infra, ubi A π cum ρ componentur.

³) Suspensiore animi ante *habet cod. Cuiac.*

eoque δ; equo β — 106, 11 lepte *A*δ: lepti β — 109, 4 legionis *A* δ: legion̄ *P*; legiones *V*; legionum *vel* leḡ ρ — 110, 10 equitatum *A*; equitatuum δ; equitum β — 110, 15 infertos *A* δ; infectos *P*; infestos *V* ρ — 111, 10 communicarenturque *A* δ; comminarenturque β — 115, 5 de eorum *A* δ; deorum β — 117, 3 sassuram *A*; sasuram δ; sarsuram β — 117, 13 *cf. supra p. 51* — 118, 8 ferre *A* δ; ferret β — 118, 9 tribus cum cohortibus *A* δ; cum cohortibus tribus *P*; cum tribus cohortibus *V*; tribunum cum cohorte ρ — 121, 6 legionemque *A*; legionique δ; legionumque β — 123, 13 noni graviter *A*; graviter δ; non ignaviter β — 128, 2 quin *A pr.* δ; qui in (quid in *V*) β — 128, 2 periculo cum *A* δ; cum *alio loco habet V*, *om. P* ρ — 129, 1 patebant *A* δ; petebant β — 129, 14 consulte *A* D^2 δ; consulto β (*om. M*) — 132, 12 ex eorum *A* δ; eorum β — 133, 7 scipionis *A* δ; scipioni β — 135, 2 utice gressus *A*; utice egressus δ; utica egressus β — 136, 12 redimisset *A* δ; redemisset β — 137, 7 eodem die dam natos *A*; eodem die damnatos δ; eodem die demum natos β — 140, 2 familiaria *A*; familiari δ; familia β — 140, 13 reliquas *A* δ *V pr.*; reliquias β — 144, 9 umitatem *A*; unitatem δ; humilitatem β.

De lacunis illis maioribus una (143, 10) etiam in δ invenitur[1]), reliquis quinque locis facillimum fuit intellectu aliquid intercidisse. Minorum codicis A lacunarum δ praebet triginta septem: cf. 1, 8; 4, 5; 12, 7; 17, 2; 17, 11; 18, 8; 22, 1; 32, 10; 33, 2; 33, 6; 38, 1; (39, 7); 46, 7; (46, 9); 47, 8; 52, 3; 70, 11; 71, 2; 72, 6; (79, 6); 80, 11; (80, 15); 81, 6; 83, 11; 95, 3; 97, 3; 98, 1; 104, 8; 112, 9; (118, 9); 124, 9; 130, 6; 135, 11; (135, 16); 137, 12; (142, 11); 143, 4.

Verba in A omissa, quae leguntur in δ, haec sunt (24 loci):

7, 1 numerus; 7, 4 que; 9, 2 statim; 23, 3 eam; 28, 1 tiro; 31, 11 languide; 31, 12 que; 39, 8 in; 40, 2 armis; 41, 3 que; 46, 12 provinciam; 55, 2 atque; 56, 13 usi; 62, 6 a; 79, 6 non; (90, 2 in); 92, 7 eo; 102, 3 in salo; 109, 2 sarcinas; 118, 6 male; 129, 7 dimissis; 135, 1 pate; 138, 18 zamenses; 142, 10 peterent.

Similiter ubi in A verborum ordo ab β discedit, plerumque consentit δ (cf. 4, 1; 10, 5; 17, 11; 31, 1; 31, 5; 31, 7; 38, 2; 38, 4; 40, 7; 41, 4; 47, 4; 52, 12; 112, 8; 112, 12; 114, 13; 118, 9; 126, 4; 132, 11; 135, 16). Excepti sunt hi loci:

1, 4 ian̄ k. *A*; k. (*vel* kl̄ *etc.*) ian̄ β δ. — 21, 6 cognitum est *A*; est cognitum β; *locus deest in* δ — 22, 9 parvus ex castris numerus *A V*; parvus ex castris exierat numerus ρ; p. num. ex c. exierat δ; p. num. ex c. *P*; *in* δ *igitur legitur interpolatum illud* exierat, *quod ortum est ex ea verborum collocatione, quam praebet A* — 23, 2 procul conspici hostis *A*; procul hostis conspici β δ — 107, 3 cum parte profectus exercitus *A*;

---

[1]) Nisi quod in eo pro L legitur XXX.

cum parte exerc. prof. *P V M U* δ; profectus cum parte exercitus *F* — 116, 10 sarcinis interceptis *A*; interceptis sarcinis β δ.

Sed quamquam δ tot locis cum A congruit, ut eum ex eodem archetypo manasse sane nemo possit negare, tamen, ne hic subsistamus, nos monent et codicis δ aetas atque natura et loci nonnulli, quibus comprobatur olim plura congruisse, quam ex ipso δ cognosci potest. Non semel enim alii recentes, D², Lov., Rh, praebent lectionem cum A congruentem, quae non legitur in δ:

3, 7 est *A*; non est *Rh*; abest β; non abest *D²* δ — 8, 1 fortuitu *A D² Rh V*; fortuito *P* ρ; *om.* δ — 12, 5 itaque *A Rh*; ita β δ — 22, 8 magnum *A Lov. M U*; magnam π *F* δ — 38, 6 vacabant *A Lov.*; vacabantur π; vagabantur ρ δ — 38, 7 singulae *A Lov.* π *F pr.*; singulas *M U F corr.* δ — 43, 5 multi *A Lov.* π; multa ρ δ — 49, 3 audes *A D² Lov. V*; rudes *P*; audere ρ δ — 53, 6 lignandique *A Lov.*; aut lignandi β; *deest locus in* δ — 56, 13 usi *om. A Lov.* π; *habent* ρ δ — 57, 8 si *A Lov.* π; sibi ρ δ — 82, 15 transgredienda *A D²*; transeunda δ; transgrediendae β — 83, 3 ut praeterea *A D²*; et praet. β δ — 95, 4 corruptione *A D²* π; erupt. *U F* δ (*M*) — 107, 4 paucum *A D²* π; parum δ; pauco ρ — 126, 1 elephantes *A D² M*; elephantos π *U F* δ [1]).

Re vera multo plures esse tales locos, quam nos potuimus afferre, inde licet colligere, quod Lovaniensis desinit in cap. XXXIII, Rhedigerani non plus IX capita collata habemus; nam ex correctore Dresdensis in talibus rebus non multum nos lucrari posse facile intellegitur.

Atque etiam alia causa, ne discrepantias, quae exstant inter A et δ, pluris aestimemus, commovemur. Potest enim demonstrari in recentibus codicibus non modo multas inesse lectiones, quae librarii cuiusdam ingenio debeantur, sed etiam archetypum eorum, quem X vocare liceat, ex alio codice eoque ad familiam ρ pertinente correctum esse.

Videamus locos!

---

[1]) Cf. etiam 128, 11 *patebant* A et 129, 1 *patebant* A δ, ubi certe verisimilius est errorem bis commissum semel in δ correctum esse, quam primum 129, 1 in archetypo Ashburnhamensis, deinde in ipso A 128, 11 (i. e. priore loco!) eodem modo vocem *petebant* depravatam esse.

A P V	**M (N)[1]) D U F δ**
22, 9 quorum parvus ex castris numerus *A V*; q. p. num. ex c. *P*	q. p. ex c. exierat num. *M D U F*; q. p. num ex c. exierat δ
31, 11 iam hostes ··· mittendi	cum iam hostes ··· mitterent *M* (*hic* h. iam) *D U F* δ
31, 12 turmas *A P*; turma *V*	turmasque
36, 1 interponerentur	interponeretur
38, 6 vacabant *A Lov.*; vacabantur *P V*	vagabantur
38, 7 singulae *Lov. F pr.*	singulas
39, 8 deletam	et del. *M D U F*; deletamque δ *Lov.*
49, 3 audes *A D*² *Lov. V*; rudes *P*	audere
55, 12 existimabant	existimabat
56, 13 *om.* usi *Lov.*	usi
57, 8 si *Lov.*	sibi
60, 8 ᵐirati *A*; mirati *P V*	mirari
61, 1 propere fugisse	pro perfugis
62, 6 *om.* a	a
62, 15 scipioni	scipionis
65, 2 XII	XV
66, 1 eo minus	ea minus
66, 3 docuisse	docui esse
68, 5 restantes	resistentes
72, 7 proficeretur *A*; proficisceretur *P V*	proficeret
79, 6 quicquam	quicquam non
80, 2 copiisque *A P*; copiis *V*	coriisque *M N D U F*; copiis coriisque δ
81, 9 inlectum	inlatum
91, 11 non faciebat *A P*; commonefaciebat *V*	non fallebat
94, 8 adversarias	adversarios
94, 9 praetio	praediti
97, 1 · VIIII · VIII ·	VIIII et VIII
105, 1 flām *A*; fla̅ *P*; *om. V*	clam
109, 6 defecta	deiecta
111, 1 · c ·	ac
118, 7 p. r.	p. r. quod
130, 12 estatim *A P*; statim *V*	ac statim
137, 13 quoque	quodque
141, 12 mille (co *etc.*)	MD
142, 1 cum	eos

[1]) Scil. inde ab p. 60, 11; cur N D hoc loco rursus inducantur, statim apparebit.

APVUF	M (N) D δ
2, 3 nihilo tamen minus	nihilo minus *Rh*
9, 7 equitatu	equitatus *Rh*
11, 9 fugarentque *A?*; fugerentque *P V*; urgerentque *U F*	refugerentque *M pr. D Rh*; refugarentque *M corr.* δ
18, 2 ad classi *A U*; ad classim *P*; ad classem *V*	ad classis *M D F*; ac classis δ *Rh*
28, 2 mehercule (-lem *P corr.*)	mehercle
35, 6 ducere	deducere
38, 4 plostris	plaustris *(cf. 17, 10)*
43, 7 algam	alga *P corr.*
48, 6 condocerefacere *A P V M pr.*; condocefacere *U F*	conducere *M corr. D* δ
62, 2 ab scipione	a scipione
75, 14 adversum (-sus *V*) armatos (-to *A*)	adversus armatusque (-tosque *M pr.*)
77, 11 vergiliarum *A P U F*	vigiliarum *V M N (hic* virg. *a sec.) D* δ
82, 7 ducere	deducere
88, 13 usi *P V*; ii *U F*; *om. A*	ipsi
91, 4 ut *A*; quod *U F*; *om. P*	quo *V*
94, 10 ante secum	ante se
103, 9 omnibusque	omnibus *M N* D^2 δ; *om.* D^1
103, 9 ab iis *A U*; ab is *P*; ab his *V*	aliis *M N F* δ; *om. D*
106, 11 conducit	concludit
113, 13 neque	nec
116, 9 plostris *D pr.?*	plaustris *V M N D corr.* δ
119, 3 *om.* ab scipionis vero	ab (a δ) scipionis vero
122, 3 thapsitanos *N?*	thapsianos *M*; tapsianos *D* δ
124, 7 famam locum nomen	famam nomen *M N D* δ; locōu *M*; locolᵐ *N*; locorumque D^2 δ
132, 8 muniverat	munierat
133, 11 quasque A; quas quisque *P V M corr. U F*	quascunque *M pr. N D* δ
136, 3 *om.* noctem	noctem *M i. v. sec. m. N D* δ
137, 14 muniverat	munierat

APVMUF	N D δ
76, 7 praesenti *N pr.*	praestanti *N a sec. D* δ
105, 5 recipit *A P M U F*	recepit *V N D* δ
135, 12 livineio	hivineio *N*; humelo D^1, *ut vid.*; humello D^2 δ
140, 8 c. interim (caesar interim *V*)	cum interim

Aberravit D praeter 103, 9, ubi lacunam praebet, duobus locis:

74, 2 adducta *A P V* (abd. *L*); ad scipionem adducta *U F D*[1]; ad scipionem deducta *M N D*[2] ꝺ — 75, 5 existimasset *A P U F*; estimasset *V M N* ꝺ; extimasset *D*.

Accedunt mirae nonnullae congruentiae inter D et ꝺ, quae, si nulla inter eos esset relatio, explicari vix possent.

A P V M N U F	**D** ꝺ
18, 3 serserna *A*; seserna *P V M U F*	saserna
21, 2 milites	*om.*
63, 3 venire	venere (*L*)
65, 3 praealtum	praelatum
76, 10 interficit *A P M N U F*	interfecit *V*
82, 13 latitudine altitudine	altitudine latitudine (alt. *del.* *D*[2])
89, 3 instigasti	instigati
90, 2 studiosiores	studiosores
99, 8 distinere *A P corr. M N U F*; destinere *P pr.*; destinare *V*	detinere
100, 2 claudium *A P M N U*; clau *F*; dadium *V*	gaudium
102, 3 a	*om. D pr.* ꝺ
109, 10 levisque	levis
111, 11 praecipere *A N*; praeciperet *P M U F*; praecepit *V*	praecipit
116, 4 posteroque	postero
117, 2 destitit	desistit (*L*)
120, 13 cedebant *A P M N U F*	cedebantur *V* (*praecedit* vulnerabantur)
120, 17 ad *P V*; *om.* *A M N U F*	in
128, 9 parent *A P*; pararent *V M N U F*	parerent (*L*)
129, 2 sese	se (*L corr.*)
136, 1 aquino	acquinio *D*; aquinio ꝺ
138, 9 dein	deinde (*L*)

Quid sit concludendum, apparet: correctus est X, recentium archetypus, ex alio codice, qui inter N et D locum tenet (Y), atque ita correctus, ut non semel etiam lectiones sensu cassae exscriberentur[1]).

Quae cum ita sint, ut permultis locis et per coniecturam et alio codice adhibito recentium lectio ab A discesserit, iam hoc nobis quaerendum est, sitne, cur ex ipso A eos manasse negemus. Ac sane paucissimi sunt loci neque multum valent singuli.

---

[1]) Si quis exemplum poscat, ad codicis D manum secundam referre satis est.

32, 4 ex omni genere *A* (*L*); et omni genere *PVMDUF*; et omnis generis δ (*Fortasse postquam ex* ρ *irrepsit* et, *per coniecturam* generis *scriptum est*) — 46, 8 accitis *A*; agitis *PVMNUF*; actis δ; coactis D^2 — 75, 6 sibi iacturas *A*; subacturis *P*; sibi acturis *V pr.* (-ras *corr.*); sibi actum iri *MNDUF*; sibi actum rei δ (*Altero loco* actis *ortum esse sumas ex ipso accitis, altero* rei *ex* iri, *quod ex* ρ *fluxerit.*).

91, 4 ut *A*; quod *UF*; quo *VMND*δ; *om. P.* (*Hoc loco eandem, quae in* β *fuit, lacunam etiam in X exstitisse non necessarium est, quoniam pro inusitato illo* ut *elegantiae gratia ex* ρ quo *peti potuit.*)

131, 10 cum III ad thapsum cohortibus *A*; cum III legionibus ad th. D^2δ; cum III ad thapsum *PVMND*^{1}*UF*. (*Ne hic quidem in X lacuna statuenda est, immo cum tres cohortes ad obsidendum non sufficere censeret librarius pro* cohortibus *scripsit* legionibus.)

Quae vero in solis recentibus verae exstant lectiones, his nihil probatur, quoniam ad unam omnes facillima coniectura potuerunt inveniri. Cf. 6, 5 *equitum* L D^2 δ *Rh* — 41, 3 *numero* L D^2 δ — 90, 5 *ad singulos* ··· *singulis additis servis* δ (ubi vel *ad* prodit coniecturam) — 100, 3 *partem* δ — 101, 6 *quintum* D^2 δ — 111, 8 *quo pede* D^2 δ — 123, 13 *nihilo minus* D^2 δ — 124, 10 *circa* D^2 [1]) — 129, 8 *miseris* δ — 131, 11 *legionibus* D^2 δ (cf. supra) — 133, 4 *contendit* δ — 138, 17 *se confert* D^2 δ — 140, 15 *accepta* L δ — 141, 8 *interim pulso* D^2 δ.

Quamquam igitur accurate res demonstrari non potest, verisimillimum mihi quidem videtur ex ipso A recentes codices manasse. Hoc vero certum est, in textu constituendo nullam fere eorum rationem esse habendam.

Qua de causa etiam in comparatione classium (A et β), quae nunc nobis est instituenda, neglectis recentibus ex illis solis iudicium est petendum, ideoque vel maxime nostra interest scire, quae in utraque classi ex suo ingenio correxerit librarius.

Ac primum quidem in A exstant interpolationes sane apertae, eaeque, ut videtur, duorum generum.

Prioris luculentissimum exemplum invenitur 100, 11. *Ita duces* ··· *occupati essent et* ··· *dimicabant*; hoc legitur in β, nisi quod in M F *erant* ex coniectura. A praebet: *ita ut duces* ··· *occupati essent et* ··· *dimicabant*, D^2 δ: *ita ut duces* ··· *occupati essent et* ··· *dimicarent*, in his igitur vox interpolata alteram effecit mutationem. Legendum est sine dubio cum Nipperdeio: ita duces ··· occupati esse et ··· dimicabant [2]).

[1]) Cf. b. civ. I, 14, 4 *contra* P V U F Lov.; *intra* D δ; *circa* Nipperdey.

[2]) Cf. quae supra p. 47 de temporum varietate exposuimus. Woelfflin et hoc loco e Dresdensium lectione elicit *dimicare* et 36, 3 *frequentabat* mutat in *frequentare*, ne infinitivorum ordo per verbum finitum interrumpatur. — Alio loco falso infinitivum historicum adhuc ab editoribus non acceptum esse apparet. 63, 3 enim *venire*, quod iam Fröhlich coniecit, quoniam legitur non solum in A, ut adnotat Woelfflin, sed etiam in P V M U F, necesse est in textum recipiamus.

Similis est locus 112, 5, ubi in β legitur *quodcunque proelium quotiens* ··· *poterat*, A ante *poterat* addit *quod*, quod in archetypo eius inter versus additum fuisse apparet. Editores adhuc sequebantur Dresdensium coniecturam *quia quodcunque* ···, sed nunc multo magis arridet Woelfflini emendatio *quod quotienscunque proelium* ··· *poterat*.

Maior exstat neque tamen gravior interpolatio 131, 10, ubi cum *cohortibus* illud tolerari non possit, Dresdensium lectionem veram esse (nimirum per coniecturam repertam) censendum est (cf. supra p. 61).

128, 2 *cum*, quod legitur in A δ propter lectionem *armatus*, quacum conciliari non possit, interpolatum esse vix credas. (V hoc loco habet: *armatus quid in* ··· *agendum esset sibi cum videret;* haud scio an in exemplari eius (π) inter versus scriptum fuerit *cum*).

67, 1 vox *ut*, quae legitur in A δ et alio loco in M F, cur in A pro interpolata habeatur, non est causa, itemque 134, 9 *ut*, quod habent *A* δ et inter versus M, in illis quidem traditum esse forma verbi sane corrupta demonstrat.

Dubitari denique potest de locis 117, 8 *ad* A D² δ; om. β, 118,12 *in* A δ; om. β, 127, 7 *in* A δ; om. β; sed quoniam hic quoque comprobari interpolatio non potest, melius est voculas illas in textum recipere.

138, 17 *se* illud, quod deesse non potest, in exemplari codicis A margini adscriptum fuisse ex collocatione verborum intellegitur; alio loco sed ne hoc quidem recto *se* exstat in V, suo loco in *D*² δ.

Alterum interpolationum genus versatur in particulis coniunctionis. Loci commemorandi sunt hice:

66, 16 *et necesse* A δ; *necesse* π; *necesseque* ρ; sed ne hoc quidem loco habemus cur *et* traditum esse negemus, quamquam in β particulam defuisse et in ρ per coniecturam additam esse apparet.

69, 1 *pollicitationibusque* A; *pollicitationibus* β δ; cf. 21, 4 *que* (post *equitum*) om. A U pr.; habent ceteri; 31, 12 *turmas* A P; *turma* V; *turmasque* ρ δ; 37, 1 *plumbum* A β; *plumbumque* D² δ; 41, 3 *servorum liberorum* O, nisi quod *suorum liberorum* V δ; 43, 5 *equitesque* O; 126, 2 *lapidum* β; *lapidarum plumbique* A; *saxorum plumbique* δ.

60, 7 et 92, 7 *et qui* A δ; *quique* β.

135, 14 *subitoque* A δ; *et subito* β.

53, 6 *que* A Lov.; *aut* β; om. δ.

Praeter haec duo genera paucissimi sunt loci, quibus consulto ab homine linguae latinae perito exemplaris lectionem mutatam esse statuendum sit: 4, 3 *navem* A D² δ Rh U; *naves* P V F; om. M; 31, 13 *post collem* A δ; *post colle* π; *post collemque* ρ; 132, 15 *potuerunt* A; *potuerant* β δ (sed cf. p. 25, 3 *coeperunt* A; *coeperant* β; *coeperat* δ).

(Ceterum omnes hae interpolationes commissae sunt non in ipso A, sed in archetypo eius (cf. 112, 5; 138, 17); illius enim librarius omnino non novit linguam latinam).

Res cum ita sit, etsi inesse in A interpolationes negari non potest, tamen, ne plus iis tribuatur, cavendum est. Ut hoc afferam, 104, 2 in A δ legitur *ob periuri perfidiam*; in β videtur fuisse *ob periurium perfidiam*; 119, 7 A δ habent *ab oppidi lateribus*, β *oppido*. Utroque loco mendum, quod exstat in β, ex praepositionibus *ob* et *ab* facillime nasci potuit[1]), neque eo, quod priore *periurii* in L coniectura inventum est, cogimur, ut etiam in A hoc factum esse statuamus. Omnino nisi certis rationibus coniecturam esse lectionem A comprobatur, pro tradita habenda est, velut 36, 10 *congererent* A δ; *congeri* β.

Codex β coniecturis videtur fere caruisse excepto uno loco 74, 6 (*deducendos* A D² δ; *deducendosque* β) et fortasse altero 121, 4 (*fortissimi quique* A δ; *fortissimus quisque* β)[2]).

In singulis lectionibus utrum A an β sit praeferendus, ex ipso loco discernendum est, in minutiis, ne plus codici A tribuamus, cavendum. Velut ad 90, 4 *tradidit* cf. 7, 6 *dediderat* A δ Rh P V; 111, 10 *communicarenturque* A δ; 5, 6 *praeceperat* A et similia. Commendatur lectio *tradit* ipsa varietate temporum, quam valde huic auctori adamatam fuisse vel in Woelfflini editione cognosci potest.

Similiter id, quod in textum recepit Woelfflin, 36, 7 *sagittasque telaque* A δ et 132, 14 *lapidibusque fustibusque* A (itemque p. 70, 10 *dextrumque sinistrumque* P V) refellitur lectionibus similibus, quae exstant in L et D (non exstant in M N et P): 47, 5 *litterasque nuntiumque* D; 143, 6 *tributisque vectigalibusque* L; 32, 8 *legionariique paucique* D. Cf. etiam 137, 3 *libentesque cupidique* M[3]).

Accuratius inquirendum est in duos locos.

48, 1 legitur in codicibus: *iis se* (nam errores, qui commissi sunt in his vocibus, nihil ad rem) *in miseriis suamque fidem implorantibus* · · · *esse non posse*; pro *miseriis* exhibet A *miseris*, pro *esse* A δ P V *sese*, M *se esse* (ita ut *sese* videatur fuisse in archetypo). Woelfflin propter *miseris* voce *in* deleta scribit: *his se miseris* · · · *esse non posse*.

Conferamus oportet hos locos: 61, 6 *ad te voluimus in tuaque praesidia confugere* (sic A δ β; *in tua* L D¹; *intra tua* Woelfflin) — 114, 9 *ab se suoque vestigio non discessuras* (sic O, nisi quod *ses* P pr., *sese* V, *suosque* P pr. M pr. U, *suasque* V); *ab se [suoque] vestigio* Woelfflin; *ab se suisque vestigium* Landgraf[4]). — 45, 7 *satius esse sibi suoque regno subsidio ire* (sic A β, nisi quod *suosque* U pr.); *sibi, suo regno* Woelfflin. — 45, 10 *sibi suisque*

---

[1]) Cf. velut 7, 9 *ab hostibus praesidio* Rh.

[2]) Collocatione verborum suspicio movetur 107, 3 *cum parte profectus exercitus* A; *c. p. e. prof.* P V M U δ; *prof. c. p. e.* F. Cf. etiam infra p. 64.

[3]) Ex simili errore in archetypo commisso variae ortae esse videntur librariorum coniecturae 143, 7.

[4]) Scilicet uterque propter Polionis illud: *nullum vestigium abs te discessurus sum*. Cf. Moelken p. 12 sq.

rebus timens. Quos locos si quis comparaverit, varias virorum doctorum coniecturas vereor ut probet. Immo etiam 48, 1 facillimum putabit esse remedium, ut recipiatur *se esse,* quod ex vetere corruptela *sese* et facile elici potest et a librariis M [1]) et L videtur esse elicitum. Scilicet coniungendum est: *se suamque fidem implorantibus;* neque interposita *in miseriis* magis offendunt quam 61, 6 *voluimus.*

Non minus audacter 53, 8 Woelfflin traditam lectionem mutavit, non tam codicis A auctoritatem quam suum de Polionis genere scribendi iudicium secutus Legitur in codicibus: *Caesar iubet milites, qui extra munitiones processerant (munitionem* A; *successerant* A pr.) · · · *intra munitiones minutatim modesteque* · · · *se recipere.* In uno A post *munitionem* (lin. 6) exstat *minutatim modeste.* Woelfflin hoc lin. 8 in textum recipit, ‚quod fuit varia lectio olim margini adscripta', id quod eo periculosius videtur esse, quia in adverbiis ne unum quidem legitur exemplum asyndeti bimembris (nam 109, 11 Woelfflin solius Leidensis auctoritate nititur, quem nihili esse demonstravimus). Sed *minutatim modeste* omnino non est varia lectio; immo id, quod saepius hic librarius commisit, etiam hoc loco factum est, aberravit a priore voce *munitiones* (vel *-nem)* ad alteram [2]), sed antequam *que* scripsit, cum se errasse vidisset, rediit ad priorem.

Duobus tamen locis vera lectio, quam spreverit Woelfflin, per A videtur servata esse: 66, 16 *et necesse* (cf. supra p. 62) et 126, 2 *plumbique*; qua de causa enim hoc interpolatum esse possit, non intellegitur. In dubio, quid sit verum, relinquendum est 59, 5 (*cermatibus* A etc.), quoniam a Cercina et Cercinas et Cercinitanus duci potest.

De collocatione verborum, quam praebet A, difficile est dictu, quid sit iudicandum. Sane non semel A ita verba habet collocata, ut huic scriptori aptius videtur: 23, 2 *procul conspici hostis*; 38, 2 *circuire cotidie*; 52, 12 *Caesaris patientia* (quamquam id hoc loco minus placet, cum sequatur *exercitusque eius*); 107, 3 *cum parte profectus exercitus;* 112, 12 *militum animos.*

Multo pluribus tamen locis ordo verborum, qui est in A, adeo aut inusitatus est, aut loco non aptus, ut ferri non possit: 1, 4 *ian. k.*; 4, 1 *vendit publice;* 10, 5 *est Caesar;* 17, 11 *invento frumenti*; 22, 9 *quorum parvus ex castris numerus* (sed hoc videtur fuisse in archetypo); 31, 1 *se in castra;* 31, 5 *defatigata vulneribus;* 31, 7 *esset iam reliqua;* 112, 8 *hostium legiones* (opponuntur equitibus); 126, 4 *semi vallifactas;* 135, 16 *sua natura.*

---

[1]) Vel potius ρ, nam *esse,* quod habent U F, eo ortum esse crediderim, quod *se* illud ante *in* positum huc rettulerit librarius.

[2]) Cf. supra p. 54.

Interdum etiam in A verba magis secundum usum vulgarem collocata sunt quam in β: 21, 6 *cognitum est* (quod non videtur confirmari per 32, 6, ubi propter locutionem relativam vix toleretur *est cognitum*); 38, 4 *numerus maximus;* 47, 4 *erat in tanta*; 114, 13 *eos abhorrere*; 132, 11 *partibus Caesaris.*

His igitur locis repudianda est lectio A; illis, si quidem constat de auctoritate codicis, recte Woelfflin videtur eum secutus esse.

Quid de lacunis codicis A sit iudicandum, infra una cum ceteris codicibus exponetur.

Sed hactenus haec. Iam procedimus ad alteram quaestionis partem, qua de iis locis, quibus inter se dissentiunt P V M U F, erit agendum.

Ac primum quidem quoniam cognoscamus oportet, quantum cuique codici ad familiae vel totius β lectionem constituendam auctoritatis sit tribuendum, de singulis codicibus, quas quisque librarius ex suo ingenio correxerit lectiones, inquiramus.

Atque ut priorem tractemus familiam Parisinam, etsi in P negari non potest paucas inesse librarii interpolationes, in plerisque tamen hic accurate verbum e verbo expressit. Commemorentur hi loci:

32, 9 circumdati *P*; circumventi *R*[1]).

37, 2 importato *P*; importaticio *R*

37, 3 priore enim anno *P*; p. a. e. *R*.

46, 10 mittit *P; missis R. Sed hoc non ab ipso librario P inventum est. Legitur enim versu praecedenti in uno P post* in Siciliam *adiectum* missis, *quod margini codicis π adscriptum fuisse apparet; in contextu igitur* mittit *fuisse concludendum est. V, cuius librarius recte intellexerit consilium correctoris, consentit cum ceteris.*

50, 3 eisdem *P*; eidem *R*.

63, 9 montis *P;* montes *R. Etiamsi respiciamus* 104, 2 ob periurii perfidiam et 119, 7 ab oppidi lateribus, montis *tamen, ut genuinum sit, fieri vix potest.*

76, 4 in tua potestate tenes *P;* in tua tenes potestate *R*.

97, 5 paucas autem ad tertiam *P;* paucas tertiam autem *R*.

100, 10 ne iugo *P*; ni iugo *A et V U F* (= β); in iugo *M;* ui iugo δ.

118, 13 quo *P;* eo *A;* cum *V;* ∞ ρ; C C *D*² δ.

144, 17 duodetricentesimo *P;* duodetricensimo *A M F;* duodetricesimo *V U* δ.

Sed quamquam interdum Parisino iure diffidas, tamen ut ille paucas, ita plurimas continet librarii interpolationes codex Vindo-

---

[1]) R abhinc semper intellegendum est de solis A (D²) δ P V M U F.

bonensis. Quod etsi ex paucis, quae ei notae erant, lectionibus olim Forchhammer suspicatus est, tamen hoc loco fusius exponendum esse censuimus. Adhuc enim codici plus auctoritatis tribui ante omnia demonstrant Em. Hoffmanni emendationes a Duebnero enotatae[1]. Sed etiam Duebner[2] et Woelfflin[3] raro quidem eius solius auctoritatem secuti sunt et nuper A. Polascheck[4] eo usus est ad interpolationes detegendas. Tamen tot sunt et tales interpolationes, ut fere cum recentibus codex V comparari possit neque ulla omnino in eo solo sit auctoritas.

Primum enim, id quod levissimum est, non semel librarius, ubi exemplar non intellexit, ex suo ingenio aliquid aut addidit aut mutavit.

68, 3 recte *V*; recta *R*.

82, 2 paulo post longius *V;* paulo longius *R*.

88, 13 illis usi *V;* usi *P* (= π); ipsi *M* δ; ii U F; *om. A*.

91, 4 quo *V M* δ; ut *A*; quod *U F; om. P*.

91, 11 commonefaciebat *V;* caesarem non faciebat *A P*; caesarem non fallebat ρ δ.

92, 10 dicens nihil *V*; nihil *R*.

102, 2 ad portum *V;* a portum *P U;* a portu *R*.

111, 11 praecepit *V;* praeciperet *P* ρ; praecipere *A*; praecipit δ.

112, 6 sine legionariis militibus *V;* sine legionarios milites *P*; sine legionario milite *R*.

125, 1 dubitans caesar · · · resistens · · · clamitat *V*; dubitante (-nti *P*) caesare · · · resistente · · · clamitat (-tante *M F*, -tat ante *U etc.*) *R*.

128, 1 armatus quid in · · · agendum esset sibi cum videret *V*; armatus qui in · · · cum · · · agendum sibi videret *A* δ, *item P* ρ, *sed omisso* cum.

128, 9 pararent *V* ρ; parent *A P;* parerent δ.

130, 6 primi *V;* · I · *P;* hii *M;* ii *U;* · II · *F; om. A* δ (cf. 122, 11).

130, 12 statim *V;* ęstatim *A P;* ac statim ρ.

134, 10 auxiliaretur *V* δ; auxiliaret *A P;* auxilii raret ρ, *ut vid.*

135, 14 eius *V; om. R*.

143, 2 cum illis quas *V (scil.* quas *per mendum);* cum quos *R*.

Similiter aliis locis, quae non intellexerit, omisit librarius, aliis inusitatum vocabulum vulgari mutavit.

---

[1]) *Velut* 67, 14 instructa *V et Hoffm.;* 76, 9 innuit *V et Hoffm.;* 88, 13 illis usi *V*, illis abusi *Hoffm.;* 122, 11 tercio *V*, tertia parte *Hoffm.*

[2]) 86, 5 abcesserunt *V et Dueb.*

[3]) 51, 7 statione *V et Woellfl., sed. cf.* 77, 5 in stationibus.

[4]) Zschr. f. d. öst. Gymn. 1890 p. 411: *viribus* om. V. ‚Ob nicht contortum als t. t. der Militärsprache genügt? Es wäre dann auch 70, 4 zu ändern.' (!)

85, 6 nonnulli *V;* nonnulli ··· complures *R.*
85, 9 levis *V*; levisque *R.*
87, 12 ne ··· insidiandi gratia *V;* ne ··· ut (aut *A*) ins. gr. *R.*
121, 12 magno *V;* grandi *R.*
132, 18 potuisset *V;* quiret *R.*
144, 17 diei quod *V;* diei de eo quod *P* ρ; die ideo quod *A* D^2 δ.

Aliud interpolationum genus pertinet ad tempora verborum.

8, 3 petiit *V;* petit *R* (*sequitur* daret).
73, 2 obsederat *V;* obsidebat *R.*
76, 10 interficit *V* δ; interfecit *R* (*sequitur* iubet).
131, 15 cum ··· facerent pervenerunt *V*, perveniunt *R. Item* 132, 5 et 133, 5 pervenerunt *V;* perveniunt *R.*
134, 5 interimit *V* δ; interemit *R* (*fort. praecedens* divellit *librarius pro praesenti habuit).*

Frequentissime mutantur etiam particulae compositionis.

25, 6 concurrunt *V* δ; procurrunt *R.*
30, 9 procurrunt *V;* occurrunt *P* ρ; concurrunt *A* δ.
42, 15 obtinere *V;* continere *R.*
43, 7 electa *V;* collecta (*vel* -ctam) *R.*
53, 9 desistere *V;* consistere *R.*
67, 14 instructa *V;* extructa *R.*
71, 7 expugnare *V M pr.*; oppugnare *R.*
86, 5 abcesserunt *V*; accesserunt *P* ρ; cesserunt *A* δ.
101, 10 conspectu *V*; prospectu *A P* ρ; *om.* δ.
120, 16 consecuti *V*; insecuti *R.*
124, 5 incitabat *V*; excitabat *R.*

Collocatio verborum etsi non saepe, uno tamen loco ita mutatur, ut plane turbetur sententia.

41, 6 fuit praesidium regium *V* δ; p. f. r. *R.*
48, 11 aciem suam *V*; s. a. *R.*
54, 12 magnaque auctoritas *V* (!); auctoritasque magna *R.*
128, 15 se colligendi non dare *V*; se non dare colligendi *R.*
136, 9 de sceleribus eorum *V*; de e. sc. *R.*

Variae denique mutationes commemorandae sunt hae:

8, 7 atque litteras *V*; litterasque *R.*
14, 2 devastarentur *V*; vastarentur *R.*
20, 6 albescente *V* δ; albente *R.*
26, 5 cursu facili *V*; cursu facile *R.*
31, 10 eis essent potiti *V*; eorum e. p. *R.*

32, 10 auxiliariis *V*; adversariis *R*.
54, 2 unusquisque *V*; quisque *R*.
58, 12 paucos post dies *V*; paucis post diebus *R*.
64, 10 illius *V*; eius *R*.
75, 3 donari *V*; donare *R*.
82, 12 quia *V*; quo *R*.
87, 11 conspicatae *VM*; conspicati *R*.
94, 6 caesar productis copiis celeriterque iis instructis *V*; c. producit copias *etc.* *R*.
99, 9 iniussi *V*; iniussu *R*.
100, 10 autem *V*; item *R*.
101, 8 aquilonis tempestate *V*; aquila temp. *R*.
105, 13 commoraturus *V*; commoratus *R*.
105, 15 de porta cumana *V*; porta decumana *R*.
110, 16 conversi se quisque *V*; conversis equis *R*. *(In π videtur fuisse falsa verborum distinctio, quam recte correxerit librarius P.)*
117, 3 pervenit *V*; venit *R*.
118, 4 consuevissent *V*; consuessent *R*.
120, 6, consueverat *VF*; consuerat *R*.
128, 13 copias prostratas ··· fugientes caesaris legiones consequi *V*; copiis prostratis ··· fugientibus c. l. c. *R*.
131, 8 donavit praemiis *VD*² δ; donavit praemia *R*.
137, 5 impositum est *V*; imposito (-tis *D*² δ) *R*.
140, 8 caesar *V*; c. *APρ*; cum δ.

Sed iam satis apparet et librarium fuisse minime indoctum, qui permulta ex suo ingenio correxerit, et codice nos uti non posse ad genuinam lectionem requirendam nisi eis locis, qui sane sunt pauci, quibus P aberravit, *V* codicis π lectionem servavit[1]).

Aliter familia Romana. In qua et M et archetypus U F aequo fere modo ab librariis sunt correcti, ita ut eadem auctoritas in lectione familiae restituenda eis tribuenda sit.

24, 5 equitatuum *M*; equitatum *PUF*; equitum *R*.
30, 1 equitesque *M*; equites *UF*; equitibus *R*.
31, 8 imperat *M*; cohortatur (*vel* -tus) *R*; *cf. app. crit.*
35, 6 deducere *M* δ; ducere *R* (*item 82, 7*).
43, 7 alga *M* δ *P corr.*; algam *R*.
58, 1 eius *M*; ei *R*.
84, 6 sinistrumque *M* δ; sinistramque *R*.
86, 10 occiderunt *M*; interfecerunt *R*.
87, 11 conspicatae *VM*; conspicati *R*.

---

[1]) Cf. infra de lectionibus A et V communibus.

91, 4 quo *V M* δ; ut *A*; quod *U F*; *om. P.*

92, 1 patres *M* δ *A corr.*; partes *R.*

94, 10 ante se *M* δ; ante secum *R.*

99, 7 frenati ··· equites *M*; frenatus ··· eques *R.*

101, 11 egressa *M*; egressi *P U F*; egressis *R.*

134, 10 auxilii rant *M pr. suprasc.* pa; auxilii raret *U F*; auxiliaret *A P*; auxiliaretur *V* δ. -- cohortatur *M* δ; cohortatus *R.*

136, 3 noctem *M i. v.* δ; *om. R.*[1])

15, 7 postumum *U F*; postumium *R.*

18, 1 ne *U F Rh.*; ut ··· ne *R.*

19, 3 tristicia *U F*; tristi *M* (= ρ); tristimonia *R.*

37, 1 et ad nimum etiam animum advertebat *U F*; et animum adv. *M*; etiam (et eam δ) animum adv. (*vel* animadv.) *R.*

48, 3 enim *U F*; interim *R.*

74, 2 ad scipionem adducta *U F*; ad scip. deducta *M D*² δ (= ρ; *sed fort.* deducta *modo ut varia lectio in* ρ *adscriptum erat.*); adducta *A* π.

76, 11 inquit istos *U F* δ; istos inquit *R.*

99, 12 multisque *U F*; multis *R.*

133, 7 hortatur *U F* δ; hortatus *R.*

Tribus locis altera in M, altera in U F exstat coniectura.

11, 9 refugarentque *M corr.* δ; urgerentque *U F*; refugerentque *M pr. Rh*; fugerentque *P V*; fugarentque *A?*

48, 6 condocefacere *U F*; conducere *M corr.* δ; condocerefacere *A* π *M pr.*

88, 13 ipsi *M* δ; ii *U F*; usi *P*; illis usi *V*; *om. A.*

De singulis U et F codicibus pauca dicenda sunt. Ex U afferri possunt duo loci:

12, 7 et polliceri π *U*; polliceri *R.*

17, 8 exercitus *U D*² δ; exercitui *R.*

Plures sane in F exstant lectiones, quas e librarii ingenio natas esse censeas, neque tamen, quas graves dicere possis.

10, 3 nuntiabantur *M F*; nuntiabatur *R.*

21, 3 equitatuumque *M F*; equitatumque (-tatum *A U pr.*) *A* δ π *U.*

88, 5 parvulam causam *F*; parvulam (-la *P*) causulam (casulam *A* δ; causalam *V*) *R.*

100, 12 erant *M F*; essent *R.*

120, 6 consueverat *V F*; consuerat *R.*

124, 7 victoria parta *F*; victoriam partam *R.*

---

[1]) Cf. etiam infra, ubi de F agitur, 10, 3; 21, 3; 100, 12.

Sed iam, quantum quisque codex valeat ad lectionem familiae restituendam, satis apparet. Ipsarum familiarum interpolationes infra p. 72 et 73 exponentur, nunc utra earum, si dissentiunt, sit praeferenda, nobis quaerendum est. De qua re mirum in modum adhuc vacillant virorum doctorum sententiae. Familiam Romanam enim, quam Woelfflin adeo despexit, ut in praefatione vix commemoraret, in apparatu critico saepe lectiones eius omitteret, nuper G. Caro Monacensis in bello Hispaniensi quidem Parisinae anteponendam esse statuit. Tamen unicam, quae nunc patet, viam ne hic quidem ingressus est.

Si enim recte diversos traditionis rivulos esse A (rec.) et β demonstravimus, apparet, ubicunque consentiunt A (rec.) et dimidia pars β, maiorem hanc lectionem habere probabilitatem. Quod sane, si A ρ respicimus, ex ipso commentario optime comprobari potest.

Examinemus locos!

A (rec.)[1] M U F	**P V**
12, 6 numidae	numidiae
17, 9 frumentatum	frumentatumque
17, 11 ruspinam	rupinam
21, 10 qui	*om.*
22, 9 arcessi	arcessiri; accersiri δ
26, 5 pilum	palam
30, 9 recta	recto *D*² δ
31, 5 nausia; nausea *D*² δ	nausias
33, 3 audierat romae	audierat ac romae
50, 6 discessissetq. *A marg.*; discessisset ρ δ	discessit sed
50, 12 has	*om.*
55, 5 quae	*om.*
55, 9 praebebat	praemebat
58, 9 accessisset	arcessisset
60, 5 egressos	egressis *P*; egressus *V*
61, 7 quo	quod
62, 14 sub manum	summanum
72, 3 VIII; *cf. 58, 7*	VIIII *P*; IIII *V*
80, 7 V	II
81, 9 cuivis	cuius δ
85, 9 sub hoste	sub hostes

[1]) Recentes abhinc, si consentiunt cum A, non afferentur.

A (rec.) M U F	P V
95, 3 verebatur *A* δ; verebaturque ρ *D*²	verberatur *P;* verberatur *V*
104, 7 ignovit	ignoravit
112, 6 sine legionario milite	sine legionarios milites *P;* sine legionariis militibus *V*
114, 6 quo	quod
115, 5 transfuga	transfugas *D*² δ
120, 12 minutatimque	minuatimque
122, 11 munito	muniti
123, 16 cornua quinis	cornua a quinis
125, 1 dubitante caesare	dubitanti caesare *P*; dubitans caesar *V*
135, 10 considerata Q	considerat A Q (A Q *V*)
136, 10 se eis *V corr.*	si eis *P V pr.*
144, 6 milibus	militibus.

Omnibus his locis veram lectionem per A ρ traditam esse nemo est, qui neget. Accedunt alii, quorum duobus ipse Woelfflin, nisi de codicum lectionibus in errore versatus esset, haud scio an A ρ sequi constituturus fuerit; 12, 8 *paratosque* A δ Rh ρ; (solum A commemorat W.); *paratos* π; 34, 5 VIII A δ ρ; VII π (de ρ tacet W.).

De aliis quattuor, qui huc referendi sunt, locis unum tractavimus supra p. 63 (70, 10 *dextrumque sinistrumque*) de tribus, quibus lacuna exstat in P V, cf. infra, ubi de lacunis disceptabitur.

108, 7 etsi, quid scribendum sit, nescimus, nitendum certe est in lectione *A* δ ρ *biotio* sive *biocio,* a qua non multum abest, quod habet π, *inocio.*

80, 3 *aquaque* A δ ρ et *aquamque* π utrumque corruptum est neque, quid praestet, discerni potest, item 100, 15 *VII et VIII* A δ ρ; *VII et VIIII* π.

Rari sunt loci, quibus falsam lectionem per A ρ, veram per π traditam esse concedendum sit.

86, 11 *ni* A D² ρ; *vi* δ; *nisi* π. Res sane levissima, sive genuinum *nisi* in utrisque A D² et ρ in *ni* depravatum, sive *ni* in π in *nisi* correctum.

Etiam minus valent duo loci, quibus in terminatione *m* res versatur:

25, 1 *equitatum* A ρ; *equitatus* P corr. V D² δ; *equites* P pr. (praecedit *adversariorum).*

70, 11 *in conspectum* A δ M pr. U F; *in conspectu* π M corr.

Restant tres lectiones:

80, 3 *pendere* A ρ; *pondere* π D^2 δ; cf. 144, 15, ubi D^1 pro *pendere* exhibet *pondere*.

120, 17 *usque* A ρ; *usque ad* π; *usque in* δ.

143, 7 *ibique sallustio* A; *ibi Q. sall.* ρ; *ibi crispo sall.* D^2 δ; *ibi sall.* π[1]).

Sed quamquam his locis vera lectio in sola familia Parisina tradita est, tamen, ne ob hanc causam auctoritatem eius pluris aestimemus, cavendum est. Fieri enim potest (et 120, 17 et 143, 7 vel per se verisimile est), ut paucae illae lectiones, quas contra codicum A M U F consensum in textum recipiendas esse statuimus, non traditioni sed coniecturae debeantur. Mutasse enim librarium π raro quidem neque magna cum diligentia exemplaris lectiones aliis locis satis comprobatur: 12, 7 *et polliceri* π U; *polliceri* R. — 35, 1 *plurimisque* π; *plurissimisque* U, ut vid.[2]); *purissimisque* R — 72, 7 *proficisceretur* π; *proficeretur* A; *proficeret* R — Praeterea 46, 10 in π fuisse *mittit* supra p. 65 exposuimus.

Difficilis est locus 102, 8 *moratur* A δ M; *oratur* U F pr.; *hortatur* π F corr. a pr. m. Verisimile tamen, quoniam A et M consentiunt, videtur esse in archetypo fuisse aut *moratur*, aut *horatur* (vel *oratur*) ex coniectura *moratur* suprascripto.

Sic praeceptum illud criticum a nobis constitutum, quaecunque lectio tradita sit per A (rec.) M U F, eam genuinam esse habendam satis videtur esse confirmatum.

Sed iam accedimus ad rem multo difficiliorem, quanta, si ρ pugnat contra A (rec.) π, illi auctoritas sit tribuenda. Quae res ut diiudicari possit, primum eos locos enumerabimus, quibus, ut postulat praeceptum illud, vera lectio tradita est per A (rec.) π.

A (rec.) P V	**M U F**
3, 2 equitum; equites δ *Rh*	equitatus
20, 2 hic	huic
19, 3 tristimonia	tristi *M*; tristicia *U F*
30, 1 equitibus	equites *U F*; equitesque *M*
31, 12 turmas *A P*; turma *V*	turmasque δ
31, 13 post collem *A* δ; post colle *P V*	post collemque

---

[1]) Praeterea 86, 6 haud scio an recte Wölfflin ex *detulit*, quod habet P, concluserit priore versu scribendum esse *deductis* pro *reductis* atque, ut hoc efficeretur, margini π *de* adscriptum fuisse.

[2]) Cf. app. crit.

[3]) Luculentissimum exstat exemplum in b. Al. 62, 1: *paucis diebusque Cassi* A Lov. U; *paucis diebus Q. Cassi* F; *paucisque diebus Cassi* P V.

Hoc loco quoniam collem (*mendum facillimum*) *legitur in A* δ *et, si* ρ *respicis, fuisse videtur in* β, colle *in* π *haud scio an ex coniectura ortum esse putes.*

A (rec.) P V	**M U F**
35, 7 commeare	commeatus (*ut subiectum inducatur*)
58, 11 periculum suorum facere	periculo suorum rem facere *U F*; periculo suo rem f. *M*

In ρ *videtur fuisse* periculo suorum, *deinde ex coniectura supra* -rum *insertum esse* rem, *ita ut* $\overset{\text{rem}}{\text{suorum}}$ *exstaret.*

62, 15 scipioni	scipionis δ
65, 2 XII	XV δ
66, 4 caesar	*om.*
67, 2 occurrerent	accurrerent
68, 5 restantes	resistentes δ
69, 7 deduxit	eduxit
75, 9 imperatorem te	te imperatorem
83, 4 ostenderet	ostenderat et[1])
89, 10 tite saliene (tites al. *P*); tite alliene δ; t. aliene D^2	titei saliene *M pr.*; tutei sal. *M* corr.; tite isaliene *U F*
89, 11 clusinas	clusianas; clusiane D^2 δ
97, 1 ·VIIII·VIII·	VIIII et VIII δ
97, 7 collocaverat	collocarat
101, 8 aquila (-lonis *V*)	at aquila
114, 9 discessuras *M corr.*	discesseras *M pr. U F*
141, 12 mille (co *etc.*)	M D δ
142, 1 cum	eos δ

His igitur locis ρ non tantam habet auctoritatem, ut contra A π ex eo aliquid elici possit, simulque apparet non paucas etiam in ρ inesse librarii coniecturas. Confirmatur hoc aliis locis, quibus etsi mendum sane exstat in A π, tamen ex iis solis emendatio est repetenda, quia eam, quam praebet ρ, lectionem ex eodem mendo corrigendo ortam esse facile intellegitur.

22, 1 *ne nihil* A; *ne* δ; *nihil* π; *uti nihil* ρ.

31, 11 *iam hostes iam* ··· *mittendi* A; *iam hostes* ··· *mittendi* π; *cum hostes iam* ··· *mitterent* M; *cum iam hostes* ··· *mitterent* U F δ. Sed hoc loco fortasse ex A et M collatis elici potest in archetypo pro *cum hostes iam* fuisse *iam hostes iam* (cf. 106, 5 *tam* A; *cum* π; *iam* ρ) atque inde varias in β ortas esse mutationes. Tunc igitur cum M scribendum est *cum hostes iam* ··· *mitterent.*

---

[1]) Voces *Caesari subito se ostenderet* recte deletas esse et lectionem ρ coniecturae deberi apparet.

65, 7 *post* A δ π; *postquam* ρ. Quamquam desperatus est locus, tamen hoc comprobari potest *postquam* ex coniectura ortum esse, nam et hoc ipso loco (66, 1) librarius ρ proximum enuntiatum cum antecedenti coniuncturus scripsit *et postquam,* et idem 31, 14 *(post collemque* ρ) adverbialem, quae dicitur, vocis *post* notionem non agnovit.

74, 2 *adducta* A π; *ad scipionem deducta* M D² δ; *ad scipionem adducta* U F. Vera emendatio *abducta* inventa est a librario L.

79, 6 *quicquam A* π, *quicquam non* ρ δ. Sed hoc loco fortasse ipsam A π lectionem tolerari posse haud male demonstravit Funck [1]) imprimis uno exemplo petito ex Liv. 24, 40, 12: *inde tantus terror pavorque omnes occupavit, ut non modo alius quisquam arma caperet aut castris pellere hostem conaretur, sed etiam ipse rex · · · ad flumen navisque perfugerit. Nihil quicquam* scribet Woelfflin.

80, 2 *copiisque* A π; *coriisque* ρ; *copiis coriisque* δ; *scopisque* recte cod. Scal.

81, 9 *inlectum* A π; *inlatum* ρ δ; *intellectum* bene invenit L, vera lectio est *intellectu.*

89, 8 *peto* A π; *potest* ρ; *potes* D² δ. (Cf. 90, 3 *pote A*; *peto* π; *potest* ρ; *potestis* D² δ.)

111, 1 · c · A π; *ac* ρ δ; del. Forchhammer.

142, 11 *id tempus* A δ π; *ad id tempus* (*tepus M*) ρ. Certa videtur Woelfflini emendatio *id temporis.*

70, 8 denique librarius ρ, cum extrema huius capitis verba ad Scipionem referenda esse recte intellexisset, inepte quidem post venire inseruit *qui,* quod receptum est et in U F et in M, sed in hoc ab ipso librario deletum.

Atque ut etiam plura interpolationum apertarum exempla ex ρ afferamus, primum duo nominemus, quae vel hic referre aliquo modo licet.

22, 9 *quorum parvus ex castris numerus* A V; *quorum parvus num ex c.* P; *quorum p. ex c. exierat num.* ρ; *quorum p. num. ex c. exierat* δ Hoc enim loco quoniam lectionem P coniectura ortam esse apparet, V locum familiae tenet atque una cum *A* archetypi lectionem servasse putandus est.

Eadem fere res est 49, 3 *audes* A D² Lov. V; *rudes* P; *audere* ρ δ.

11, 9 denique, etsi non constat de A (excidisse enim videtur ex Woelfflini apparatu adnotatio), tamen vel ex ceterorum lectionibus intellegitur *fugerent* (π) fuisse in β; *refugerentque* habet M pr., *refugarentque* corr., *urgerentque* U F.

Iam vero in eos locos inquiramus oportet, in quos praeceptum illud non videtur quadrare, scilicet quibus vera lectio per ρ (δ), falsa per A (δ) π tradita est; qui sane non sunt pauci.

---

[1]) Philol. XLIX p. 669 sqq.

	A (rec.) P V	**M U F**
7, 6	dediderat	dederat
10, 5	est	esset
11, 3	egressus et iter	egressus iter
29, 8	corona	coronam
30, 8	C C C	M C (*vera lectio* M D C)
30, 9	at cohortes	atque hostes
31, 7	tardiorem	tardiora
36, 6	quorum	cuius
38, 6	vacabant *A Lov.*; vacabantur π	vagabantur δ
38, 7	singulae *F pr.*	singulas δ
48, 1	abripuisse; obripuisse *M pr.*; arripi δ	obripi his (iis *U*) se *M corr. UF* (abripi hiis se *L*)
55, 12	existimabant	existimabat δ
56, 13	*om.* usi	usi δ
57, 8	si	sibi δ
60, 4	annoneumque *A P*; ac non eumque *V*; animo δ	annonaeque
60, 8	mirati (^{m}irati *A*)	mirari δ
61, 1	propere fugisse	pro perfugis δ
62, 6	caesare	a caesare δ
66, 3	docuisse	docui esse δ
69, 9	instructam (-ta δ) aciem	instructa acie
72, 7	proficeretur *A*; proficisceretur π	proficeret δ
73, 6	ticideq. (*vel* -eq.)	ticida eq. (*vel* eques)
75, 6	sibi iacturas *A*; sibi acturis *V*; subacturis *P*	sibi actum iri; sibi actum rei δ
83, 12	summam	summa
90, 3	missoque δ *pr.*	missosque δ *corr.*
91, 8	eosque *A P*; easque δ; *om. V*	eoque
91, 11	non faciebat *A P*; commonefaciebat *V*	non fallebat δ; *cf. supra p. 44 adnot.*
94, 8	adversarias	adversarios δ
94, 9	praetio (*vel* -et-, -ec-)	praediti δ
95, 4	corruptione	quod eruptione *M*; erupt. *UF*; errupt. δ
106, 5	tam *A*; cum π; *om.* δ	iam; *cf. 105, 1* flam *A*; $\overline{\text{fla}}$ *P*; *om. V*; clam ρ δ
109, 2	acerbum	acervum δ
109, 6	defecta	deiecta δ
110, 11	coronamque	coronaeque

A (rec.) P V	M U F
110, 15 infertos *A* δ; infectos *P* (= π)	infestos *V*
114, 7 dabant	dabat δ
123, 3 milites · · · deductos (ductos *om. V*)	milite · · · deducto
125, 3 clamitat	clamitante *M F;* clamitat ante *U*[1]); cilamitante δ (-tem *a pr.*)
125, 3 sustentantem *A* δ *pr. P* (= π)	sustentante *V* δ *corr.*
128, 9 parent *A P* (= π)	pararent ρ *V*; parerent δ
130, 12 estatim *A P*; statim *V*	ac statim δ
134, 9 auxiliaret *A P*; auxiliaretur *V* δ	auxilii raret *U F*; auxilii rant *M pr.* (parant *corr.*)

Vera lectio nunc sane dubitari non potest quin sit auxilii pararet. *Cf. supra p. 62.*

136, 2 damasippi qui; damasippi quae δ	damasippique
137, 13 quoque	quodque δ

Quos locos si quis oculis perlustraverit, in multis quidem lectionem ρ non pro tradita sed pro bene inventa habendam esse facile intelleget. De omnibus tamen hoc statuere vereor ut velit.

Primum enim nonnullis locis plus lectio ρ distat ab A π, quam ut a librario inventam esse credibile sit: 30, 9 *at cohortes;* 60, 4 *annonaeque;* 61, 1 *pro perfugis*; 75, 6 *sibi actum iri;* 94, 9 *praediti.* Tales sane emendationes etiam nunc viri docti gauderent a se inventas esse. Semel vel vox in ceteris omissa recte servatur per ρ, 56, 13 *usi,* quam librario aegre tribuas, quamquam ille 22, 9 addidit *exierat*[2]).

Aliis porro locis ut facillime oriri potuit mendum, ita difficillimum fuit correctu: 31, 7 *tardiora*; 36, 6 *cuius.* An idem homo 49, 3 pessime coniecit *audere* et 36, 6 collato capite antecedenti (in quo Scipionis copiae iam erant enumeratae) optime restituit *cuius?* Tunc sane malis fere credere eundem et in A et in π commissum esse errorem.

Denique quod 134, 9 legitur in U F (et videtur fuisse in ρ) *auxilii raret*, omnino ex coniectura ortum esse nequit, quia, etsi propius ad verum accedit (nam non iam coaluerunt voces), tamen ipsum sensu caret. De his igitur lectionibus quid statuendum sit, difficillimum est dictu, neque si quis ex nescio quo codice eas margini ρ adscriptas

---

[1]) *Apparet in* ρ *(et fortasse etiam in* ρ^2 *fuisse:* clamitat^{ante} et etiam.

[2]) Quod in solo M (N D δ) 119, 3 legitur *ab Scipionis vero*, satis explicatur loco simili 116, 1.

fuisse contendit, eum refutare possis[1]). Primum tamen in quaque lectione per ρ tradita, nonne ex coniectura potuerit oriri, quaerendum est neque plus, quam necessarium est, ignoto illi codici tribuendum.

Quae cum ita sint, imprimis tales loci haud facile possunt diiudicari, quibus ea, quae per ρ traduntur, per se probabilia, in dubium vocantur A π discrepantibus.

Velut, ut hoc afferamus, 118, 7 praeferenda est Woelfflini emendatio *cum de p. r.* lectioni ρ *p. r. quod*; 26, 8 contra, quod praebet ρ *conatur,* etsi librario deberi verisimile est, tamen magis arridet, quam Nipperdei *non moratur* (*non conatur* A D^2 δ π).

Difficillimus est locus 39, 7, ubi codices haec praebent: *paene oppressam funditus deletam* A π; *p. o. f. et deletam* ρ; *p. o. f. deletamque* δ. Woelfflin *p. o. funditusque deletam,* quod coniecit Nipperdey, per ρ δ traditum esse ratus scripsit *plane oppressam funditus deletam.* Sed in hac lectione offendit et vox *plane*[2]), et asyndeton bimembre in adverbiis adhibitum; utriusque enim nullum in hoc commentario legitur exemplum.[3]) Qua de causa fortasse etiam hoc loco malit quispiam aut codicis ρ sequi auctoritatem aut ipse ad emendandum aggredi, velut, quod suasit E. Schwartz, scribere *oppressam et paene funditus deletam.*

11, 4 *occupat,* quod praebent A δ Rh π, haud scio an praeferendum sit, quamquam oriri potuit ex praecedenti *coeperat*[4]).

Restat ut de eis locis quaeramus, quibus aut P pugnat contra V M U F aut V contra P M U F aut M contra P V U F aut U F contra P V M (aut denique U et F singuli contra ceteros omnes). Atque quoniam in his quoque per A res diiudicetur oportet, primum de eis lectionibus verba faciamus, quibus A consentit cum uno codice classis β, ceteri dissentiunt. Quae ad unam omnes ita sunt explicandae, ut aut lectio genuina sive vera sive falsa aliquid habeat offensionis ideoque in nonnullis β sit mutata, aut errore in β commisso librarius quidam verum, quod traditum est in A, coniectura invenerit.

---

[1]) Sane concedendum est hac difficultate ea quoque, quae de codicis A origine supra (p. 50 sq.) exposuimus, aliquo modo labefactari. Quod tamen Moelken, qui ab his locis initium quaerendi capit, dimidiam traditionis partem ρ continere concludit, adhuc non possum ei assentiri.

Res ita se habet: Si π ρ coniunguntur, tunc in ρ restant lectiones, quae ex stemmate explicari vix possunt, sin A π, tunc in A (cf. p. 51). Iam vero cum et familiam ρ multo pluribus quam A coniecturis foedatam esse constet, et bonae lectiones graviores sint in A quam in familia Romana, antequam certi aliquid compertum habemus, codicis A partem sequi praestat. Aliis quoque commentariis satis accurate collatis haud scio an melius res perspiciatur.

[2]) Induxit Woelfflin hanc vocem, quia quater legitur in Polionis ad Ciceronem epistulis; cf. editionis eius praef p. XXVI

[3]) Cf. supra p. 64.

[4]) In utroque, et π et ρ, coniectura videtur exstare 144, 12 *ut* A; *ac* π; *et* ρ δ.

De mendis A et P communibus, quae in ceteris correcta sunt, nonnulla supra p. 75 sq. attulimus. Accedunt 71, 6 *factum* A P; *factu* R; 86, 2 *levisque* A P pr. (*levis* V); *levique* P corr. R; alia leviora.

Vera lectio per A P servata est 67, 6 *locumque* A P; *locoque* R; 108, 3 *oppidum* A P; *oppido* R.

Similiter lectionem β unus V servavit: 22, 9 *ex castris numerus* A V et 49, 3 *audes* A D² Lov V, de quibus locis vid. supra p. 74; 8, 1 *fortuitu* A D² Rh V (recte); *fortuito* R; 42, 13 *atque* A δ V (recte); *aut* R; 9, 7 *abundat* A V: *-dabat* R; 31, 5 *recentis* A D² δ V; *recenti* R; 44,2 *paucitatem* A D² δ V; *paucitate* R; 63, 11 *potius* A V; *potitus* R; 75, 2 *defenditis* A δ V; *defendetis* R; 75, 6 *iacturas* A; *acturas* V; *acturis, actum iri* etc. R; 116, 5 *it* A V; *iter* ρ; om. P δ.

Aliis locis veram lectionem in V traditam, quamquam etiam in A exstat, tamen pro coniectura habendam esse persuasum habemus. 24, 5 *equitum* A δ V *equitatum* P U F (= β); *equitatuum* M; 101, 11 *egressis* A δ V; *egressi* P U F (= β); *egressa* M; 101, 13 *progressis* A D² δ V; *progressus* P ρ (= β); 138, 17 *confert se* A; *se confert* D² δ; *se* post *suam* habet V; *confert* P ρ (= β). His enim locis et facile a librario V verum inveniri potuit, et, si per β traditum fuisset id, quod legitur in V, eundem in P et ρ commissum esse errorem valde esset mirandum.

Per A M genuina lectio servata est vera 10, 3 (*ascensus* A δ Rh M [1]); *accessus* π U F), 31, 8 (*hostes iam* cf. supra p. 73) et fortasse 134, 9 (*ut* A δ M i. v.; om. R), falsa 36, 7 (*nuntiabatur* A pr. M; *nuntiabantur* R) et 102, 8 (*moratur* A δ M; *oratur* U F pr.; *hortatur* π F corr.).

Per coniecturam M videtur adaequatus esse Ashburnhamensi 40, 11 *efflagitatum* A (δ) M (item L); *et flag.* π U F (= β); 51, 2 *traditi* A δ M; *sunt traditi* P; *traditis* V U F (= β); 114, 10 *existimabat* A δ M corr.; *existimabant* π M pr. U F; (= β); 144, 6 annos A δ M; anno π U F (= β).

Duobus denique locis minor est discrepantia, quam ut aliquid ei momenti tribuamus: 81, 2 *eis* A δ M; *eius* R; 112, 1 *ab his* A δ M; *alius* V; *ab iis* R.

A U F genuinas lectiones servaverunt 43, 7 *collectam* (*collecta* P M recte); 47, 10 *principes* (A δ U F; *principesque* R); 49, 8 *animum advertisset* (*animadvertisset* V M δ; *animum adverteret* P); 75, 7 *dicundi* (*dicendi* R, nisi quod *dicdi* P).

Librario lectio U F videtur deberi 55, 12 *turpe* A δ U F; *turbae* π M (= β); 108, 10 *oppio* A U corr. F; *oppido* π M U pr. (= β) δ; 114, 6 *quid* A U F; *quod* π M δ (= β) δ; 126, 2 *frequentes* A δ U F; *frequenter* π M (= β); 140, 6 *in* A δ U F; om. π M (= β).

Leviores sunt duo loci, 94, 6 *ab iis* A U F P pr.; *ab his* P corr. V M δ et 99, 5 *dextram* A δ U F; *dexteram* π M.

---

[1]) Cf. Funck l. l., qui ascensum ad muros intellegit. Woelfflin *accessus*.

Per A U archetypi lectio videtur servata esse 111, 7 *condocefacere* A δ U; *condocefaceret* π M F; *condocet facere* δ; (praecedit enim *ut imperator* et *ut lanista*, ita ut facile coniunctivus oriri potuerit) et 115, 4 *idem* A δ U; *id* π M F. Quod 21, 4 *equitatum* praebent A U pr., ceteri *equitatumque, equitatuumque, equitumque*, haud scio an casu factum sit. 4, 3 *navem* A D² δ Rh U forsitan in utrisque coniecturae debeatur.

Quod et 7,6 et 103, 9 in A U exstat *iis*, in ceteris *his*, vel *is* (103, 9 *alius* V), nihil refert.

Ex F duo commemorandi sunt loci 41, 4 *habuerat armatam* A δ F, quod videtur verum esse: *a. h.* R: 46, 7 *statiris* A δ F; *e stativis* P U *aestatis* V; *in stativis* M.

Similiter iudicandum est de iis locis, quibus duo codices classis β consentiunt cum A.

2, 4 *praetermittere* A δ M U; *praetermitteret* π F. Quamquam speciose Schneider coniecit *ut* ··· *praetermitteret*, tamen haud scio an codicum auctoritatem sequi malis. Nullum enim invenitur exemplum infinitivi historici ab librario inventi (quae leguntur in N, orta sunt aut ex compendio in M male intellecto aut casu). 100, 11 contra primum *esse* in *essent* mutatum deinde ceteras ortas esse mutationes apparet.

22, 8 *magnum* A Lov. M U (sine dubio genuinum); *magnam* π F δ.

67, 1 *ut* A δ et alio loco M F (hi fort. ex coniectura); om. π U.

102, 3 *a portu* A et M F (hi ex coniectura); *a portum* P U (= β); *ad portum* V.

102, 9 *p. a.* A: *p°. a.* P M (lectio genuina): *postea* V U F; *primum* D² δ [1]).

Ubi denique unus eorum, qui ad β referuntur codicum (P, V, M, U F; U, F) discedit ab ceteris cum A consentientibus, nullam fere illi fidem habendam esse apparet. Nam si quid etiam tum habet boni, ex coniectura fluxisse verisimillimum est.

Cuius generis loci longe plurimi exstant in M: 29, 6 *longitudinem quam maximam* M; *longitudine* (*-nem* V, *quam maxima* R — 43, 7 *alga e* M δ P corr.; *algam e* R — 48, 3 *se esse*: cf. supra p. 63 — 48, 10 *ordinem* M; *ordine* R — 58, 1 *eis* M: *ei* R — 75, 14 *adversus armatusque* M (hic *-tosque* a pr.) δ; *adversum* (*-sus* V) *armatos* (*-to* A) R — 84, 6 *sinistrumque* M δ; *sinistramque* R — 97, 8 *quod* M; *ut* R — 98, 1 *laborabat* M; *laborat* P (*-ret* a pr.) V U F; om. A δ — 102, 3 *portu in salo* M δ; *portum salo* π U (= β); *portu salo* F; *portu* A — 107, 3 *invento* M; *iumento* A π U F; *iumentorum* δ — 114, 8 *rapsaret* M; *rapsare* A P U F; *repsare* V; *raptaret* D² δ — 119, 3 *ab* (*a* δ) *scipionis vero* M δ; *om.* R; cf. 115, 12 *ab suis castris milia passus V, a Scipionis* etc. — (137, 4 *contendit* M pr. δ; *intendit* M corr. R)[2]).

---

[1]) 92, 1 *patres*, quod habent A sec. M. in utroque per coniecturam videtur inventum esse.

[2]) De 72, 5 (*qui* om. M) cf. infra, ubi lacunae codicum componentur.

Non plane constat de lectione M (cf. p. 6 adn. 3) 65, 6 *quarum;* 89, 6 *militibus;* item 32, 4 *complures;* sed hoc, si traditur, falso tradi existimaverim.

Dubitari potest de 88, 13 *ipsi* M δ; *ii* U F; *usi* P; *illis usi* V; om. A; quo loco *hi* proponit E. Schwartz, cum opponantur *ceteri.*

Ex U F commemorandi sunt hi loci: 15, 7 *postumum* U F; *postumium* R — 48, 6 *condocefacere* U F; *condocerefacere* A π M pr.; *conducere* M corr. δ — 94, 3 *educunt* U F; *deducunt* R — 127, 1 *item* U F; *idem* R — 133, 7 *hortatur* U F D² δ; *hortatus* R.

Librarius U verum tetigit 17, 8 (*exercitus* U D² δ; *exercitui* R), item librarius F 124, 7 (*victoria parta* F; *victoriam partam* R) et 125, 4 (*tubicen a* F; *tubicin a* A; *tubicina* π M U; *tubicen* D² δ).

Librario V haec debentur: 87, 1 *prospectui* V; *prospectum* A P ρ; *prospectibus* δ — 122, 14 *confecta* V δ; *confecto* R [1]).

Idem denique iudicium ferendum est de codice *P.*

49, 3 *rudes* P; *audes* A D² Lov. V; *audere* ρ δ. Sed quamquam hoc loco omnes editores P secuti sunt, tamen num verum tetigerit librarius, dubitandum est. Displicet sane elephantos ,*multorum annorum doctrina ususque vetusto vix edoctos*' rudes dici — 59, 8 *proconsul lilybeo* P; *proconsul e. lil.* V ρ δ; *proconsul clylybeo* A — 63, 9 *montis* P; *montes* R — 91, 6 *contra* P; *contraque* R — 100, 10 *ne iugo* P; *ni iugo* A V U F; *in iugo* M; *vi iugo* δ — 110, 13 *autem* P; *interim* R.

Quae cum ita sint, huic quoque codici ne plus tribuatur, cavendum atque non semel Woelfflin in hac re videtur errasse.

12, 3 *cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat* A δ Rh V ρ *et veteranis* P, quem sequitur Woelfflin. Sed vereor, ut hoc stare possit. Nam et eo, quem ipse attulit, loco (19, 3) et semper in tali coniunctione evadit sensus gradationis, qui sane huic loco minime aptus est. Immo quoniam 9, 8 parum accurate auctor scripsit: *non satis copiarum et eas tironum,* nonne hoc loco audacius est ex vocabulo *paucis* concludere sex minimum cohortes veteranas Caesari adfuisse? Nonne bene huius auctoris scribendi generi accommodatur, ut *paucis ex veteranis* etc. non opponatur pluribus veteranis, sed omnium, quas secum habebat, numero? (,*paucis cohortibus electis ex veteranis quas secum habebat*', ita ut praedicativo quodam sensu intellegendum sit *ex veteranis* neque, si paucae sunt duo, omnino plus tres vel quattuor cohortes veteranas fuisse oporteat.) Quod si cui displicet tunc praestat cum Schneidero scribere *quas ex veteranis secum habebat,* sicut 18, 6 *quae ex veteranis legionibus* etc. Eo magis enim hoc loco codici P diffidas, quia insequenti versu in V legitur *ex parte*, ex quo colligitur in π

---

[3]) In compluribus horum codicum verum inventum est 81, 10 (*adventu* V M δ).

falsae lectioni *et* in margine veram adscriptam fuisse, quam per errorem ad duos locos rettulerit librarius V.

25, 1 in P pr. exstat *equites*, quod cum ortum esse videatur ex vocibus, quae mox sequuntur, *comparare se coeperunt*, est repudiandum.

Neque magis 63, 1 *in quo*, quod legitur in P, est cur accipiamus, quia etiam in *comportata fuerant* inesse potest notio motionis. Lectio *in quod* igitur defenditur et codicum auctoritate et eo, quod paulo difficilior est.

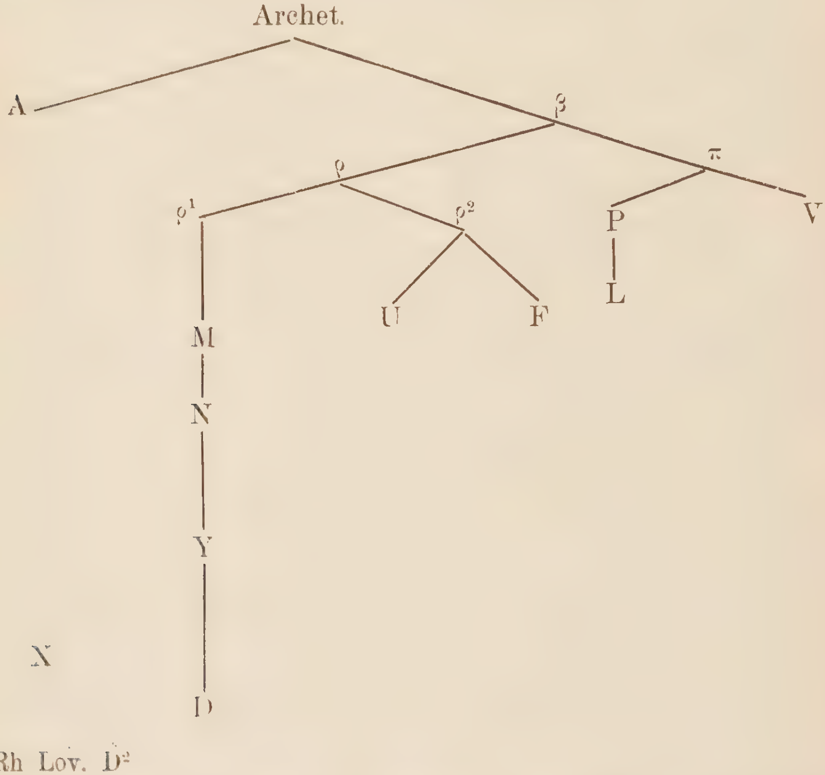
Ex mero librarii errore videtur natum esse 109, 3 *inferri* P. Quod enim Woelfflin dicit *inferri* referendum esse ad signiferos, hoc cum artificiosius est, tum refellitur locis similibus 125, 5 *ab universis cohortibus signa in hostem coepere inferri* et 29, 7 *ut una* (scil. *cohors*) *post, altera ante signa tenderet*, quibus *signa inferre* vel *signa tendere* de ipsis cohortibus dicitur. Ceterum *comportari*, quod ex R (praet. A) affert Woelfflin, legitur in uno L.

Restat locus sane difficilis, quo omnes inde ab Nipperdeio editores codicis P auctoritate ad coniecturam sunt adducti. Legitur enim 110, 6 *in horis IIII* (vel *quattuor*) in A δ V ρ, in uno P *in horam IIII*. *In horam* scripserunt editores, quia ridiculum videbatur Caesarem non totos C passus in quattuor horis esse progressum.

Rem exponamus oportet. Castra Caesaris et Scipionis inter se distant milia passuum VI; oppidum Zeta abest ab his mil. pass. X, ab illis mil. pass. XVIII. Sic traditi sunt numeri (107, 7, 10, 12), qui sane certare videntur cum praeceptis mathematicorum. Sed quoniam *XIIII*, quod pro *XVIII* legitur in L, non traditum est, neque, in quo numero lateat corruptela, neque, quid scribendum sit, possumus scire. Nisi forte etiam hoc stare potest per XVIII mil. pass. significari non ipsum, quod intercedebat, spatium sed iter, quod re vera faciendum erat Caesari. Nam si in recta fere linea sita erant castra Caesaris, castra Scipionis, oppidum Zeta, apparet eum iter flectere debuisse, ne praeter ipsas castrorum portas praeteriret. Iam Caesar ad hoc oppidum proficiscitur (praeter Scipionis castra) atque eo capto, postquam contra duas hostium legiones, qui in agris frumentantur, nihil profecit, revertitur. In itinere, non longe a castris Scipionis, id est, postquam decem fere mil pass. progressus est, assiduis hostium incursionibus valde impeditur, nam modo ad pugnandum modo ad proficiscendum milites parati esse coguntur. Modo de hoc tempore dici posse illud *C passus in horam* vel *in horis IIII* consentaneum est. Quid, quod hoc ipsum tempus IIII horas fuisse auctor vult significare? *In horis IIII* tunc explicandum est: *in proximis quattuor horis*, id est, quamdiu ab hostium equitatu Caesar vexabatur. Ac si quis tamen *in horis IIII* ridiculum esse putet, tunc ei opponendum

est et certe non multo minus ridiculum esse *in horam* et saepius talia legi in commentario, quam ut hoc loco fortasse non librarium quendam sed ipsum auctorem corrigere audeamus. Cf. 110, 13 *non amplius III aut IV*; 11, 8 *minus XXX*.

Sed iam criticis quoque rationibus, quae de belli Africi codicibus diximus, satis comprobasse nobis videmur. Stemma igitur omnium codicum hoc est:

Iam, si recte nos recensionem libelli instituisse convenerit, de auctore quid sequatur, quaeramus.

Ac primum quidem hoc nostrum est diiudicare, rectene Woelfflin textum commentarii constituerit an non, quoniam ipse confitetur (praef. p. XXXI) hoc se velle efficere, ut sermo commentarii Asinio Polione dignus esse videatur. Quod ut fiat, maxime sibi prodesse putat interpolationes illas, quas huic commentario inesse statuit ad trecentas easque non grammatici sed ludimagistri.

Quae res sane in se ipsa multum habet offensionis. Nam quod in sententiis Publilianis permultae inveniuntur huius generis interpolationes, illas in scholis usurpatas esse notissimum est; bellum Africum num re vera inter illos *,optimorum scriptorum'* libros fuerit, qui

ut *,ingenio puerorum maxime apti'* in scholis legebantur, eo magis dubitandum est, quoniam nusquam in ceteris Caesaris, Hirtii etc. commentariis, a quibus unquam bellum Africum seiunctum esse plane nescimus, tales interpolationes inveniri possunt. Summa igitur in tali re caute agendi exstat necessitas.

Iam vero, quod ad codicum attinet auctoritatem, primum monendum est longe maximam partem illarum interpolationum (scil. quibus omnino codice nititur Woelfflin) eiectas esse ex fide codicis Leidensis. Cf., quos ipse Woelfflin affert, locos praef. p. XIX sq.

I. De particulis coniunctionis: 47, 1 *funditus* L V; 61, 6 *tua* L D^1; 78, 5 *propius* L pr.; 89, 4 *quod* L; 103, 9 *omnibus* L M D^2 δ; 109, 12 *pariter* L; 125, 2 *sibi* L; 135, 8 *ceterarum* L pr., sed *que* i. v., quod tacet Woelfflin; 136, 3 *circiter* L; 143, 5 *praemiis* L; 113, 6 *stridoremque* L (*stridoremq* P pr. deleto *q*; apud Florum 1, 13 (18), quem locum ipse laudat Woelfflin, praeter odorem et stridorem etiam magnitudo et deformitas, id est species, bestiarum commemoratur!).

II. De pronominibus et substantivis adiectis. 13, 8 *ei* om. L; 21, 4 *oppidum* om. L; 21, 8 *hostibus* om. L; 44, 4 *suis* om. L; 52, 10 *se* om. L; 57, 8 *ab eo* om. L; 65, 5 *singulae* L i. v.; 71, 2 *se* om. L; 71, 10 *suis* L i. v.; 89, 1 *ipse* om. L; 89, 8 *te* L; om. R (per errorem videtur hoc loco commemoratum esse); 92, 10 *eum* om. L; 116, 3 *ab se* om. L (*ad se*, quod habent A δ, ante *ad dimicandum* facillime committi potuit); 120, 14 *sui* om. L D^1; 138, 17 *M* om. V L (sed legitur in P *cum* littera *m* arrasa, in π igitur *cum* fuit, ita ut facillime et in V et in L *M* omitteretur.).

III. De adverbiis, praepositionibus, coniunctionibus. 3, 6 *autem* L in marg.; 17, 3 *in* om. L; 83, 8 *postquam* om. L δ (scil. uterque ex coniectura; criticis rationibus potius *cum* delendum esse patet); 85, 8 *ante* om. L; 98, 4 *varie* om. L; 100, 10 *contra* om. L; M i. v.; 105, 1 *clam* om. L V (*fla* P — π!); 106, 5 *iam* om. L δ (*tam* A, *cum* π!); 116, 11 *sub* om. L; 79, 8 *quam* L.

Omnibus igitur talibus locis, quoniam per codicem Leidensem interpolatio detegi non potest, prorsus nulla codicum auctoritate nititur Woelfflin.

Sed ne ex reliquis quidem, qui ad β referuntur, codicibus nos quidquam lucrari facile intellegetur collatis eis locis, quibus Woelfflin verba in eis omissa uncis inclusit: 79, 2 *ita* om. P V — 144, 1 *eorum* om. P V (*conventui eorum* om. M) — 47, 6 *in Siciliam* om. P — 74, 8 *eius* om. P — 116, 5 *iter* om. P δ — 141, 11 *iterque in Hispaniam intendebant* om. P — 72, 5 *qui* om. M — 44, 6 *coniunctis suis copiis* om. U F — 141, 4 *ferro* om. U F.

Quarum vocum plurimas per errorem, nonnullas etiam consilio ab librario omissas esse patet; ac si quas forte recte deletas

esse concederemus (velut 44, 6; 72, 5), hoc ad locos sanandos non sufficeret.

Unus codex, quem ad interpolationes aliorum investigandas alicuius momenti esse credas, est Ashburnhamensis, quippe qui probatis scilicet eis, quae de origine eius exposuimus, dimidiam traditionis partem contineat. Et uno loco sane (27, 3) vocem *horae,* quae omittitur in A ǒ, delendam esse nemo est, qui neget. Praeterea 23, 3 *eam* tolerari vix potest [1]) et 118, 6 praestat vocem *male* ut ab inepto quodam homine additam delere, quam cum Vascosano emendare *a se*, quod plane supervacaneum est. Tamen praeterquam quod his locis lectionem A coniectura inventam esse posse concedendum est, tantum abest, ut etiam ceteris, quos in praefatione Woelfflin attulit, locis codicis A auctoritatem sequi debeamus, ut nonnullis, si quidem recte perspexerimus, ne possimus quidem vocem omittere. Velut 46, 12, si conferas 17, 1: *regium enim equitatum Scipio ex provincia Africa alebat,* hoc quoque loco apte dici *Africam provinciam* non dubites [2]); hortatur Caesar magistratum Romanum, ut quam celerrime provinciae Romanae auxilium mittat. 81, 6 *Iubae,* quod deest in A, si in nullo codice esset, iamdudum coniectura additum esset [3]). Similiter 32, 10 in loco me quidem iudice desperato *Caesaris* omitti non posse vel ex locutione *auxilia subministrare* intellegitur, quippe quae cum *adversariis* coniungi nullo modo possit (nusquam enim legitur subministrare notione opponendi indutum, neque magis probanda est Funckii sententia [4]), quoniam ironia, quam ille vult statuere, ab huius scriptoris pusillo ingenio est alienissima.). Ceteris vero locis voces in A omissas delendi nulla est necessitas, praesertim cum plus tricies in A voces deesse videas, quas plane necessarias esse ne Woelfflin quidem negavit.

Iam etiam hic codex quantum ad interpolationes investigandas valeat, apparet. Trecentas igitur cum Woelfflin statuit interpolationes nulla fere nititur codicum auctoritate.

Neque magis ut interpolationes illas probemus, adducimur commentarii sermone. Primum enim vel omnibus, quae iubet Woelfflin, verbis eiectis restant, in quibus offendas, satis multa neque talia, quae delendo atque includendo sanari possint. Velut, ut pauca afferam, 3, 4 *legionibus collectis VI · · ·, ut quaeque prima legio venerat, · · · imponebantur;* 4, 2 *de omnibus*

---

[1]) Quae Moelken p. 30 exposuit, quamquam in universum probanda sunt, tamen ad hunc locum defendendum non sufficiunt. Nullum enim attulit locum, quo plane desideretur pronominis demonstrativi relatio.

[2]) Idem cognovit Moelken, p. 54 adn.

[3]) Ceterum hanc vocem Woelfflin, quamquam in praefatione in interpolationum numero habuit, tamen neque in textu neque in apparatu critico uncis inclusit.

[4]) Cf. Philolog. XLIX p. 670.

rebus praecipit et de reliquo exercitu celeriter imponendo; 19, 3 *parva enim cum copia · · · neque omni exposita · · · se expositos videbant*[1]*)*; 62, 1 *nunc data facultate pro speculatoribus missi ab Scipione ad te cupidissime venimus, ut perspiceremus num quae fossae aut insidiae elephantis · · · factae essent simulque consilia vestra · · · cognosceremus atque eis renuntiaremus (ut* scriptor referri vult ad *missi!)*; 109, 13 *cum hoc saepius facerent et proficiscentes Julianos insequerentur, refugerent instantes, propius non accederent et singulari genere pugnae uterentur eosque iaculis convulnerari satis esse existimarent* (molestissime interrumpitur enumeratio: insequi, refugere, propius non accedere, iaculis convulnerare, per voces *et singulari* etc., per quas non singulis singula adiciantur, sed tota pugnandi ratio describatur.).

Itaque si verum esset, quod ait Woelfflin, non semel hunc auctorem summi oratoris virtutes prae se ferre, tunc sane eundem aliis locis pueriliter garrire concedendum esset. Re vera autem subsistendum est in Nipperdei sententia, qui dicit (praef. p. 22); *‚iam in scribendi genere eum facile apparet grandem quendam atque elatum videri voluisse, sed impar negotio effusus et redundans et tumidus evasit neque facere potuit, quin tota compositio impolita atque aspera exsisteret'.* Addendum est, quod ad simplicem rem simpliciter narrandam suffecit ei indoles, defecit ubicunque aut rem difficiliorem tractare aut de causis rerum atque de animi motibus verba facere conabatur.

Omnibus igitur partibus cum displiceat Woelfflini ratio textus constituendi, simul critica quoque ratione refellitur sententia Landgrafii, quem in ipsius, ut ita dicam, provincia iam antea vicerunt Koehler, Schneider, Moelken, alii.

Fusius de auctoris indole atque dicendi genere disserere omitto, quoniam, quaecunque Fröhlich et Koehler reliquerunt, fere omnia Moelken in priore commentationis parte exposuit. Duas tamen res, ad quas minus adhuc viros doctos animum intendisse puto, paucis absolvam.

Ac primum quidem recte eisdem verbis, particulis, locutionibus usque repetitis fastidium creari viri docti monuerunt. Sed ut verba et locutiones, sic etiam rem quandam, qua aut legentium animos delectare aut etiam acumen ingenii prodere sibi videretur, non semel auctor bis ac ter tractavit.

Cf., quae de equitibus Numidis levique armatura variis locis exponuntur.

11, 10 · · · *Caesar iter constitutum ire contendit. Quod cum saepius facerent et modo insequerentur, modo rursus ab equitibus in oppidum repellerentur, · · ·* 109, 6 *Cum iam Caesar · · · iter inceptum pergere coepisset, iterum · · · erum-*

[1]) Cf. 44, 6 ubi Woelfflin voces *coniunctis suis copiis* hac quoque de causa delet, quia ‚ablativus absolutus dissidet cum verbis *copias suas admovere.'*

[illegible]···. Cum hoc saepius facerent et proficiscentes Julianos insequerentur, refugerent instantes···.

11, 7 *Accidit res incredibilis, ut equites minus XXX Galli Maurorum [illegible] duo milia loco pellerent fugarentque in oppidum.* — 110, 13 *Caesaris [illegible] III aut IV milites veterani si se convertissent···amplius [illegible] numero ad unum terga vertebant···.* 25, 7 *Hic cum Caesariani in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebant···.*

26, 4 *equites autem hostium pilum militis facile cursu vitabant.* — 112, 2 *illi veloci cursu periculum facile vitabant.* Etc.

Similiter, quod 8, 9 tetigit, certamen de imperatoris nomine *(Tum captivus: Imperatore a Caesare. Tum Considius: Unus est, inquit, Scipio [illegible] tempore populi Romani.),* de eodem centurionem loquentem facit 75, 8: *Pro tuo summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago — non enim [illegible] appello;* et ne 135, 3 quidem, quin graviter addat *imperatori,* facere potest.

Atque ut haec doctrinae rhetoricae debentur a parvo sane adhibitae ingenio, ita alia partium gratia ab auctore prolata esse negari non potest. Caesaris quidem partibus auctorem totum se addixisse satis multis vel a Nipperdeio exemplis comprobatum est, neque rem tritam retractemus oportet. Unum tamen premendum est, ex quo auctoris cum indoles tum fides historica melius perspiciatur. Non solum ineptias[1]) proferri in hoc commentario videtur demonstrari posse, sed etiam ipsum rerum statum partium gratia prave referri. Imprimis, ut hoc afferam, in initio belli, quanto periculo Caesar perpetuo versatus sit, summa diligentia auctor nos celat. Cujus rei duobus utar exemplis, primo cap. 7, 4.

Interim Caesar a mari non digredi neque mediterranea petere propter [illegible] equitatumque in navibus omnem continere, ut arbitror, ne agri [illegible] Re vera causa haec videtur fuisse, quod Caesar in terra hostibus impar, si illi aggrederentur, vela dare in animo habebat, nam *aquam in naves iubet comportari*"[2]).

Multo luculentius exemplum est cap. 31, quod totum circumscribere oportet.

Caesar hoste procedente milites in castra iubet redire. Hoc narratur in paragraphis 1–3[3]). Iam sequuntur meditationes. Primum

[1]) Cf. cap. 10, 3: *Neque quicquam solatii in praesentia neque auxilii in suorum consilio animum advertebant, nisi in ipsius imperatoris vultu vigore mirabilique [illegible] et erectum prae se gerebat. Hic acquiescebant homines [illegible] in eius scientia omnia sibi proclivia omnes fore sperabant.* — Hoc unum dolendum, quod ex ipsius auctoris narratione Caesar non adest.

[2]) Cf. Moelken p. 19, qui de re idem sentiens imperitiam tamen auctoris quam studium partium accusare mavult.

[3]) Eadem arte rem importunam multis verbis celandi auctor utitur cap. 5.

admiratio Caesari tribuitur merita: *At haec non per se coram, cum de vallo prospecularetur, sed mirabili praeditus scientia bellandi in praetorio sedens per speculatores et nuntios imperabat, quae fieri volebat* (scil., ut milites redirent atque suo quisque loco paratus armatusque praesto esset!). Alterum exponitur, quam tutus Caesar in castris fuerit ab hostium incursionibus. Defenditur enim maxime ipsorum adversariorum inertia atque animi conscientia[1], quibus *nunquam tanta suppeteret victoriae fiducia, ut castra sua adoriri auderent,* tum suo nomine auctoritateque, tum egregiis munitionibus castrorum, *quae vel sine defensoribus aditum adversariis prohibebant* (!), et praeter haec omnia etiam *telorum, quae ad defendendum solent parari,* (quamquam ex auctoris narratione eis omnino non opus erat) *magnam copiam habebat.* -- At si tanta sunt adversarii inertia atque concientia animi, cur Caesar in acie cum eis pugnare non audet? — Scilicet *propter exercitus sui praesentis paucitatem et tirocinium, non hostium vi et metu commotus.* — Ne vero credat quisquam, si Caesar copias eduxisset in aciem, vel fieri potuisse, ut inferior ex proelio discederet! Hoc fieri nullo pacto potest. Immo: *Neque idcirco copias non educebat in aciem, quod victoriae suae diffideret, sed referre arbitrabatur, cuiusmodi victoria esset futura: turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis tantisque exercitibus devictis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis adversariorum suorum cruentam adeptum existimari victoriam.* -- *Itaque constituerat gloriam exultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset.*

Vel ex hoc uno capite satis intellegitur fidem auctoris Caesari oblatam multo fuisse maiorem quam ingenium et studium veritatis. Ex qua ratione etiam de fide historica huius commentarii iudicandum esse equidem persuasum habeo, id quod uno exemplo ex cap. 6 petito illustretur.

Hanc enim rem ita narrat Dio Cassius 42, 58, 4: προσέβαλε τῷ Ἀδρυμήτῳ, ἀποκρουσθεὶς δὲ καὶ προσέτι καὶ ἐκ τοῦ στρατοπέδου βιαίως ἐκβληθεὶς κτλ. conferatis quaeso auctorem belli Africi. Primum cap. 5 mirum quot verbis exponere studet, qua de causa Caesari *non sit visa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi.* Deinde cap. 6 narrat Caesarem ultro e castris egressum in itinere ab hostibus vexari. Ipsa pugna apud utrumque auctorem eodem modo committitur: Caesarem iter facientem (vel potius se recipientem) hostes persequuntur; quomodo orta sit, prorsus diverse narratur, versimilius certe apud Dionem Cassium. In commentario enim primum miro quodam modo, utrum Caesar iam reliquerit castra necne, in incerto relinquitur (10, 7 *castra*

---

[1]) De peccatis atque sceleribus adversariorum sermonem esse tolerari potest. ipsis vero adversariis peccatorum conscientiam adscribere, vel apud hunc auctorem suetum ineptiae modum excedit.

cum movere vellet — 11, 3 *castra unde Caesar egressus iter facere coeperat)* — non sine causa sane, nam si vacua erant castra, quo consilio hostes occupaverint, vix intellegitur, sin aliter, Caesarem eiectum esse patet. Praeterea suspicionem movent auxilia illa equitatus, quae nuntiantur venire in cap. 5 (scil. ut per ea quoque Caesarem ad proficiscendum commotum esse ostendatur), casu tamen succurrunt in cap. 6. Qua de causa si duos illos locos respicias, quibus partium gratia auctorem res immutasse ostendimus, hic quoque idem factum esse vereor ne credas.

APPENDIX.

Restat ut de codice B, cuius partem opere confecto me collatam accepisse supra commemoravi, verba faciam.

Lectiones codicis in apparatum criticum inserui, hoc loco primum subscriptiones, quarum pars mirum in modum ab ceteris codicibus discedit, sunt commemorandae.

Legitur in fine libri b. G. VII litteris maiusculis: *Gaii Julii Caesaris historiae belli Galliae a se confecti liber VII explicit Auli Hircii prologus* (sed haec tria verba in ras. litteris minusculis; videtur fuisse *Tranquilli*) *viri clarissimi liber VIII incipit belli eiusdem.*

Item in fine lib. VIII: *Suetonii viri* (haec duo verba in ras., sed eadem manu) *clarissimi de bellis civilibus Caesaris Gai Julii liber primus incipit.*

Item post b. c. lib. I (II): *Suetonii Tranquilli viri clarissimi de bellis civilibus Caesaris liber I explicit (expl. lib. secundus), incipit secundus (tertius).*

Item post b. c. III: *Suetonii Tranquilli viri clarissimi de bellis civilibus Caesaris explicit liber tertius, incipit liber quartus Julii Constantini Caesaris bellum Alexandrinum.*

Item post b. Al.: *Suetonii Tranquilli de bellis civilibus Caesaris liber quartus explicit, incipit liber quintus de bello eiusdem in Africa.*

Item post b. Af.: *Suetonii Tranquilli de bello Caesaris Africano liber quintus explicit, incipit liber sextus de bello eiusdem in Hispania.*

In fine codicis deest subscriptio.

E quibus subscriptionibus haud scio an aliquis colligat codicis originem a nostris plane diversam esse. Tamen si quis faciat, errat[1]).

Immo quicunque eas apparatus partes, quibus lectiones Borbonici continentur, perlegerit, hoc statim intelleget codicem B artissimo

---

[1]) Dubitari non potest, quin subscriptiones quoque debeantur ipsius codicis librarii studio atque doctrinae, per quem non pauca pessime interpolata esse infra explicabitur. Hoc unum notetur libros de b. G. I—VII ab hoc librario non Suetonio esse adscriptas, id quod factum est apud Orosium, Apollinarem Sidonium, alios.

vinculo coniunctum esse cum A, aut scilicet ex eo descriptum aut ex eodem, quo ille, archetypo natum.

Quod ut comprobetur, satis est delegare legentes ad 3, 2; 3, 7; 4, 3; 6, 8; 7, 8; 16, 8; 18, 3; 24, 10; 30, 6; 31, 11; 33, 2; 33, 11; 34, 8; 36, 7; 138, 18; 139, 1; 140, 2; 141, 2; 142, 10; 143, 4; 143, 10; 144, 9 etc.

Utrum statuendum sit, si quaeritur, hoc sane maximi videtur esse momenti: lacunae, quas in his capitibus A continet, ad unam omnes etiam reperiuntur in B, huic contra non semel voces desunt, quae leguntur in A.

1, 8 sibi *om. A B* δ — 4, 5 certo *om. A B* δ *Rh* — 7, 1 numerus *om. A B* — 9, 2 statim *om. A B* — 17, 2 esse *om. A B* D^2 δ — 17, 11 idcirco *om. A B* δ — 18, 8 ab *om. A B* δ — 22, 1 sui *om. A B* δ — 23, 3 eam *om. A B* — 28, 1 tiro *om. A B* — 31, 11 languide *om. A B* — 32, 10 Caesaris *om. A B* δ — 33, 6 autem *om. A B* D^2 δ — 138, 18 Zamenses *om. A B* — 142, 10 peterent *om. A B* — 143, 4 contra *om. A B* δ — 143, 10 H S XX conventui ··· eorum *om. A B* (δ) — 144, 13 ibi ··· iuverant *om. A B* — — 21, 4 equitum *om. B* — 23, 4 equitum *om. B* — 26, 5 milites *om. B* δ — 137, 11 atque *om. B* δ — 139, 7 duces complures *om. B* — 141, 10 faceret *om. B.*

Item ordo verborum novem locis in B eodem modo mutatus, quo in A, quinquies turbatus legitur in B, ubi recte se habet in A.

1, 4 Ian. k. *A B* — 4, 1 vendit publice *A B* δ *Rh* — 10, 5 est Caesar *A B* δ *Rh* — 17, 11 invento frumenti *A B* δ *Rh* — 21, 6 cognitum est *A B (om.* δ) — 24, 10 se enim *A B* δ — 31, 1 se in castra *A B* δ — 31, 5 defatigata vulneribus *A B* δ — 31, 7 esset iam reliqua *A B* δ. — — 25, 6 concurrunt cum equitibus *B* (δ) — 28, 2 periculum vos *B* (δ) — 33, 3 legiones veteranas Romae *B* δ — 142, 4 vivos capit cum coniugibus et liberis *B* δ — 144, 8 iuverant pecunia *B* (D^2 δ). *Obstant duo loci:* 22, 9 quorum parvus ex castris numerus *A V*; quorum parvus numerus ex castris *B P et* 23, 2 procul conspici hostis posset *A*; procul hostis conspici posset *B* δ β; *sed utroque lectionem B coniectura ortam esse facile intellegitur.*

Quodsi toto commentario idem observari potest, id quod sane verisimillimum est, non dubium, quin codicem B ex A descriptum esse statuendum sit[1]).

Sed quamquam in textu constituendo tunc eo uti non possumus, alia tamen ratione hic codex haud parvo nobis usui est. Videtur enim fere demonstrari posse, codicem B esse archetypum recentium

[1]) Quod nonnusquam etiam ab eo discedit, satis eo explicatur, quod magis fere quam ceteri omnes codex B coniecturis est foedatus, id quod ex eis lectionibus, quas in tabula p. 91 asterisco notavimus, satis elucet.

illorum, qui quomodo cum A cohaererent, accurate discernere supra non potuimus. -- Videamus lectiones:

A β	**B** δ
6, 5 equites	equitum* D^2 *Rh*
8, 4 potestatem	facultatem* *Rh*
8, 10 tum	tunc
14, 2 aquam	aquamque* *Rh*
16, 8 necne	neque* D^2 *Rh*
16, 9 nullum	ullum* D^2 *Rh*
18, 2 praesidioque	praesidio
20, 3 proclivia	procliva
22, 1 ne nihil *A*; nihil π; uti nihil ρ	ne*
23, 5 sagittariis	sagittariorum*
24, 3 interposuerant	interposuerunt
25, 2 equitatum	equitatus
30, 2 adortus (-tatus *P*)	adortis *B*; ardortis δ
30, 11 equitibus	equis* D^2
31, 5 iumenta	iumentaque* D^2
31, 5 siti	sitis D^2
33, 11 condidicerat	condocuerat* D^2
34, 5 petreiano	a petreiano *B*; a petreo δ
34, 6 tanto	tantis* D^2
37, 1 plumbum	plumbumque* D^2
137, 14 operibus maximis	opus maximum* *B* (quoque *A B*π!); *om.* δ (*scil. consulto, cum in X* quoque *correctum esset*)
138, 4 dein	dehinc
138, 10 precibus	precibusque*
138, 11 penates (-tis *P V pr. U*)	penatesque*
138, 15 responsum	responsi* *B*; respondi δ
138, 17 confert se *A*; confert β (*praet. V*)	se confert* D^2
140, 9 interfectos	aut interfectos D^2 *M pr.*
140, 10 attulisse	intulisse
140, 14 sibi suisque liberis	sibi prodessent suisque lib.* *B* δ; sibi suisque prodessent lib. D^2
141, 8 interpulso *A* π *F*; item interpulso *M U*	interim pulso* D^2
142, 4 coniuge	coniugibus* D^2
144, 5 arbitros ··· datos	arbitris ··· datis*
144, 6 ponderis	ponderibus*
144, 8 militibus	militaribus D^2

A β	B δ
144, 9 umitatem *A*; humilitatem β	unitatem*
144, 12 caralis (a car. *U F*)	cararis *B*; calarim *D*² δ (cararis *suprascr.* l *igitur X*)
144, 15 diem IV	diem III

Cf. praeterea quinque illos locos, qui ad collocationem verborum spectant, quos supra p. 90 attulimus. Lacunarum, quas continet B (cf. p. 90), non paucae desunt in δ, sed quomodo hoc explicandum esset, supra p. 55–60 satis videtur esse expositum.

Obstare videntur quattuor loci: 17, 1 *ex* A δ π U F; *et* B M — 34, 2 *et* A D² δ; *ex* B β — 140, 13 *reliquas* A δ V pr.; *reliquias* B β — 143, 7 *ibique Sallustio* A; *ibi Sall.* B π (ex coni.); *ibi Q. Sall.* ρ; *ibi Crispo Sall.* D² δ. Quibus, quamvis sint pauci, si quis satisfaciendum esse putet, tunc non ex ipso B, sed ex fratre eius ipsi simillimo recentes natos esse sumat.

In universum igitur spectantibus nobis quidem veri simillimum videtur esse et recentes ex B et hunc manasse ex A, ita ut remotis ex apparatu critico B δ D² (Rh Lov.) L N D solis A · P V · M U F posthac nitatur recensio.

VITA.

Natus sum Wernerus Müller Suerini, in urbe Megalopolitana, die XIX anni h. s. LXX patre Friderico, matre Marianna e gente Schulz. Fidem profiteor evangelicam. Elementis litterarum imbutus vere anni LXXX in patria in gymnasium Fridericianum receptus sum. Quod postquam percurri, autumno anni LXXXVIII Berolini civibus academicis adscriptus sum. Unum deinceps semestre Monachii, duo iterum Berolini, tria Rostochii studiis philologicis operam navavi. Examina publica mense Decembri anni XCII Rostochii absolvi.

Docuerunt me viri illustrissimi Diels, Ebbinghaus, Huebner, Kirchhoff, Paulsen, E. Schmidt, Vahlen, Weinhold, Zeller Berolinenses; Christ, Golther, Hofmann †, Woelfflin Monacenses; Bechstein, Koerte, Reitzenstein, Schwartz, de Stein Rostochienses. Berolini per sex menses interfui exercitationibus seminarii germanici, quod moderatur E. Schmidt, proximoque semestri, cum illius essem sodalis ordinarius, ad eam quoque partem, qua vetus nostra lingua tractatur, me Weinhold, ad exercitationes philologicas Vahlen admisit. Rostochii seminariis philologico, cui praeerant Schwartz et Reitzenstein, et germanico, quod moderatur Bechstein, per quater sex menses interesse mihi licuit, exercitationibus archaeologicis per tria semestria me Koerte admisit. Quibus viris omnibus gratiam habeo quam maximam, imprimis vero Ricardo Reitzenstein, cui, si quid hac commentatione profeci, uni debeo.